

שיקול דעת

ביחסי

הלכה ומדע

עו"ד וינרוט אברהם

סדר והפקה: הוצאת "מחשבות"

© כל הזכויות שמורות למחבר

תל-אביב, תשנ"ב

**“רבות בנות עשו חיל
ואת עלית על כולנה”**

לעילוי נשמות:

חנה פייגה וינרוט ז"ל

אסתר זיסה אפמרגוט ז"ל

ערה שמרנמל ז"ל

ת. נ. צ. ב. ה.

תוכן העניינים

עמוד

1	מבוא . . . . .
1	מטרות החיבור . . . . .
1	תיאוריות מדעיות חדשות במכתן בתי המשפט . . . . .
5	הספקנות המדעית ושיקול הדעת השיפוטי . . . . .
	פרק א': גישת פוסקי הלכה במרוצת הדורות לממצאים מדעיים בכלל ולממצאים הסותרים מסורות הלכתיות בפרט . . . . .
8	דעות קוטביות בין הראשונים . . . . .
8	שיטת הרמב"ם . . . . .
9	שיטת הריב"ש . . . . .
10	שיטת הרשב"א . . . . .
11	דעת הרמב"ם בהלכות טריפות . . . . .
12	דעות קוטביות בין האחרונים . . . . .
12	בדיקת הדם הראשונה . . . . .
14	דיון בדברי הראשונים . . . . .
14	התמודדות עם דעת הריב"ש . . . . .
15	האם חולק הרמב"ם על פרשנות זו לדברי הריב"ש ? . . . . .
15	בדיקה מדעית בתחליף לעדים . . . . .
16	שיטות נוספות . . . . .
16	שיטת החתם סופר בהלכות נידה . . . . .
17	שיטתו המקורית של הרב אהרנברג . . . . .
19	סוד ה' ליראיו . . . . .
20	התייחסות הרב אהרנברג לבדיקה שערך רב סעדיה . . . . .
24	שיטתו של הרב בן-ציון חי עוזיאל . . . . .
25	פסיקתו של הרב אליעזר יהודה וולדנברג וגישתו למדע . . . . .

עמוד

- 27 . . . . . האסכולות השונות בגישות הפוסקים לחכמת המדע
- 29 . . . . . שיטת הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג
- 31 . . . . . מעמד המדע בתקופת התלמוד

פרק ב': בדיקת דם, הגמרא במסכת נידה ל"א, בדיקתו של הרס"ג, והתוקף הניתן לה . . . . .

- 34 . . . . .
- 34 . . . . . בדיקת דם מהי ?
- 35 . . . . . הסיכוי לשלול אבהות באמצעות בדיקת דם
- . . . . . עיון בסוגיית התלמוד במסכת נידה (דף ל"א) -
- 36 . . . . . על היבטיה ודקדוקיה
- 38 . . . . . א. הגרסה
- 41 . . . . . ב. משמעות הבריתא במסכת נידה
- 44 . . . . . ג. משקלה ההלכתי של הבריתא במסכת נידה
- 44 . . . . . סוגיית מיתה מחמת מילה
- 50 . . . . . ד. סוגיות סותרות - ומעשהו של רב סעדיה
- 50 . . . . . סוגיות סותרות
- 51 . . . . . המשנה במסכת עדויות - האמנם מחלוקת סוגיות ?
- 53 . . . . . בדיקתו של רב סעדיה
- 56 . . . . . השלכותיה של בדיקת רב סעדיה
- 59 . . . . . סיכום פרק ב'

פרק ג': בדיקות דם ודקמות - מהותן והשלכותיהן בענייני ממונות וסטטוס

- 61 . . . . . בדיקת רקמות והסוגיה במסכת נידה
- 62 . . . . . בדיקת רקמות מהי ?
- 64 . . . . . אימונוגנטיקה - בשירות מבחני האבהות
- 67 . . . . . מגבלות השיטה
- 69 . . . . . השלכותיה של בדיקת הדם על דיני ממונות ועל ממזרות

עמוד

69	. . . . .	דעתו של הרב וינברגר
70	. . . . .	השלכות לגבי מזונות
71	. . . . .	השלכות לגבי ממזרות
71	. . . . .	התופעה האבסורדית
76	. . . . .	רוב - כנגד רוב בעילות אחר הבעל
78	. . . . .	חזקת הכשרות
80	. . . . .	השלכותיה של בדיקת הרקמות
81	. . . . .	רוב שבטבע כנגד רוב שבהתנהגות
82	. . . . .	השלכות בדיקת הרקמות על דיני ממזרות
84	. . . . .	ראיות נסיבתיות
85	. . . . .	סיכום שלבי ההפנמה של הבדיקה המדעית
88	. . . . .	פרק ד': סיכום ומסקנות

מבוא

מטרות החיבור

1. בחיבור זה תיבחן גישת ההלכה לתיאוריות מדעיות חדשות בכלל, וזאת בעיקר על רקע התייחסותם של פוסקי ההלכה לבדיקות הדם והרקמות. מטרתו של חיבור זה הן:

א. להציג את האופן שבו ההלכה מפנימה את הטכניקה המדעית ו"מגייסת" אותה אל שורותיה כאמצעי ליישום מסגרות ערכיות קבועות. בהקשר זה נראה כיצד, במקביל להשתכללות הטכניקה ולמציאת דרכים ליישב בין עקרונות ההלכה לבין ממצאי המדע, גם הולכת וגוברת, בשלבים, מידת הלגיטימציה שנותנים פוסקי ההלכה לממצאי המדע, וכן נראה כיצד החשדנות והיחס המבטל הולכים ומפנים את מקומם לאימוץ והפנמה.

ב. להציג את גישתם האמביוולנטית של פוסקי ההלכה בנוגע לבדיקות המדעיות - כאשר הן עלולות לשלול את מרחב שיקול הדעת מבית הדין. גישה זו באה לביטוי בעיקר בתחום שהוא אחת מגולות הכותרת של המדע בדור האחרון ואשר לו השלכות על שאלות חמורות של סטטוס וממורות - בדיקות הדם והרקמות. בהקשר זה נראה כי פוסקי ההלכה בדורנו נוטים להשתמש דווקא באותה לשון ספקנית וזהירה בה נוקט המדע בקביעותיו, וכן בגישותיהם של פוסקים השוללים מכל וכול פנייה לתיאוריה המדעית - וזאת כדי להותיר בידי בית הדין כר נרחב של שיקול דעת שיפוטי.

תיאוריות מדעיות חדשות במבחן בתי המשפט

2. בטרם נפנה לבחון את שלבי אימוצן של תיאוריות מדעיות חדשות על ידי פוסקי ההלכה, מעניין לציין כי לכאורה סדנא דארעא חד הוא - וגם בתי המשפט נוקטים גישה זהירה ביותר בהחלתן של טכניקות חדשניות. האימוץ הוא מדורג, אימוץ בשלבים, והוא נעשה רק לאחר התבססות אותן טכניקות וצבירת ניסיון בהפעלתן. הדבר בולט במיוחד כאשר הציר המרכזי של הדיון הוא דיני הראיות וכאשר תוצאותיו נוגעות לחירותו של אדם.

3. כך, למשל, בפסק הדין בעניין מדינת ישראל נ' א.ב.1¹ הואשם אב בקיום יחסי אישות עם בתו. אחת הראיות הייתה ההתאמה המולקולרית בין הנאשם לבין העובר שנשאה בתו ברחמה - אותו הפילה, מסיבות מובנות. פסק דין זה התייחס לבדיקה חדישה, שיסודה בתגלית מדעית אשר התפרסמה בפעם הראשונה בעלון מדעי בשנת 1988. עולם המדע התבשר בעלון זה כי התגלית תאפשר למשל לקבוע אם חשוד מסוים היה בוירת העבירה אם לאו, וזאת בעזרת אנליזה של שצורה אחת בלבד משצרות ראשו או גופו.

שיטה זו מאפשרת בדיקת רקמות גם על סמך כמות חומר מזערית ביותר, ומכיוון שאפילו בשער יש לכל אדם כמות מזערית של חומר מולקולרי ייחודי, ניתן לערוך בדיקת רקמות אפילו לשצורה אחת של חשוד או לכמות תאים זעירה מגופו של עובר שהופל. באמצעות שיטה זו נבדקים הכרומוזומים של העובר גם כאשר כמות הרקמות העומדת לבדיקה היא מזערית ממש. השיטה מהווה צעד נוסף בהתפתחות מדע הגנטיקה המולקולרית - אף מעבר לבדיקת הרקמות השגרתית.

4. לבית המשפט הוגשה חוות דעתו של פרופ' פרידמן, אשר לפיה ההסתברות שהנאשם הוא אכן אבי העובר מגיעה ל-97 אחוזים! בקשר למהות הבדיקה ציין פרופ' פרידמן:

"שיטה זו היא חדשנית ביותר והניסיון עימה עדיין קטן, אך אין ספק שהתוצאות הן אמיתיות ומבוססות. ה-FBI משתמש בשיטות אלו באופן סדיר בבדיקות מקרי אונס, כאשר זרע החשוד נאסף מנרתיק האישה הנאנסת... שיטה זו משמשת גם לזיהוי אבהות ובמקרי רצח."

5. ועם זאת קבע בית המשפט כדלקמן:

"שוכנעתי לאור האמור לעיל בנכונות ממצאיו ומסקנותיו של פרופ' פרידמן. אולם, ברצוני להדגיש כי אילו עמדה חוות דעתו המלומדת כראיה יחידה נגד הנאשם, לא הייתי מרשיע את הנאשם על סמך חוות דעת זו בלבד. בתי המשפט שמרניים מטבעם, בייחוד כאשר מדובר במשפטים פליליים, לעניין קבלת תיאוריות שבאמצעותן

ניתן להרשיע נאשם בפלילים... יעברו עוד מספר שנים עד שיוכח שהשיטה של פרופ' פרידמן צברה ניסיון ועמדה במבחן של מקרים רבים, עד שבתי המשפט יוכלו להרשיע אנשים על פיה בלבד כראיה יחידה..."

6. ואולם, יש להדגיש כי גישת המשפט העברי לבדיקת דם ורקמות אינה נובעת רק מטבעם השמרני של בתי המשפט ביחסם לתיאוריות חדשות. כפי שנראה בהמשך, יחסה של ההלכה אל התיאוריה המדעית הינו ספקני במכוון, והוא נובע מן השאיפה לשמור על מרחב של שיקול דעת כמעין שולי ביטחון מפני תוצאות שיפוטיות חמורות ובלתי הדרות. לזהירות המתבקשת בשל חומרתו היתרה של הנושא נלווית בעייתיות מיוחדת, שכן חלק מן הבדיקות המדעיות סותרות - במושכל ראשון - מסורות של חז"ל. בבעיית התיאוריות הסותרות מסורות של חז"ל נדון בהמשך.

7. בהקשר זה, יש לזכור כי דווקא מידת הוודאות של תוצאות הבדיקה המדעית - ובמיוחד בנושא בדיקת הרקמות - היא היוצרת קונפליקט ברור בין הרצון לשמור על מרחב של שיקול דעת לבין התוצאות האוטומטיות מהן מנסים להימנע. כך, למשל, בנושאי אבהות, בדיקה מדעית המגלה כי פלוני הנשוי לאלמונית אינו אבי הילד עלולה להיות בעלת השלכות חמורות - לא רק על החיוב במזונות, אלא גם על דיני ממזרות. הרי אם בעלה של אישה נשואה איננו אבי ילדה, אזי הילד ודאי נולד כתוצאה מיחסים של אישה נשואה עם גבר זר, ובכך הופך הילד על פי ההלכה לממזר ומכיוון שבית הדין אינו מזדרז ככלל להכריז על ולד כממזר², נעזרת ההלכה באותה זהירות המאפיינת דווקא את לשון הדיווח המדעי, ושיעור הספק - ולו הקלוש ביותר - מסייע לבית הדין להימנע מלקבל תוצאות לא רצויות בעניין כזה, שהוא עניין סטטוס מובהק, ולהותירו פתוח לשיקול הדעת השיפוטי.

---

2 כך נוכל למצוא בסדר י"א 17 התייחסות למקרה שבו זוג נישא וחי ביחד 27 שנים. לזוג נולדו חמישה ילדים (הגדולה הייתה בת 24 שנים, נשואה ואם לילדים). בבדיקות שנערכו לבעל בבית חולים נתגלה כי אין לו אשכים ואין לו זרע כתוצאה ממום מלידה, ועל סמך בדיקות יסודיות ומהימנות התברר כי מעולם גם לא היה לו כושר להוליד ילדים. מכאן עולה, כי הילדים שנולדו במשך שנות נישואי הזוג לא היו ילדי הבעל. האישה בגדה בבעלה לא אחת, ולכן ילדיה (ונכדיה) הם ממזרים. ואולם, גם במקרה קיצוני זה מצא בית הדין דרך להכריז על הילדים ככשרים לבוא בקהל.

8. גישה זו מנוגדת למגמה המסתמנת אצל משפטנים מסוימים לתת לבדיקה המדעית משקל אבסולוטי. אצלם, ההכרעה השיפוטית הופכת למעין חותמת גומי על ממצאי הבדיקה המדעית, ואילו שיקול הדעת השיפוטי נעשה כמעט מיותר, וזאת לנוכח תוצאותיה הקרובות לוודאי של הבדיקה המדעית. עמדת פוסקי ההלכה מנוגדת לחלוטין לזו של השופט קצ'האם (KETCHAM), לפיה המדע עשוי להפוך את שאלת האבהות לשאלה שהיא יותר מדעית מאשר משפטית³, וכן לדעתו של פורסט (FOREST), לפיה יש להכריע בשאלת האבהות באופן אמפירי כשאלה של גנטיקה⁴. גם פורסט מציין כי בנושא רגיש זה על בית המשפט להתחשב גם בסיכונם של האינטרסים החברתיים, באמינותו של המשפט ובתוצאות האישיות של החלטה שגויה בעניין שכזה. ומיד מתעוררת השאלה כיצד תיתכן התחשבות בכל אלה, אם לא ייוותר בידי בית המשפט כר נרחב להפעלת שיקול דעת עצמאי.

9. המשפטנית עדנה קפלן והרופאים חיים בראוטבר ודור נלקן, במאמרם "אבהות כשאלת מדעי הדם"⁵, סבורים כי למרות ודאותה של הבדיקה המדעית, הרי ש"היסוד האנושי המשפטי לעולם נשאר". אולם, לדעתם ההיבט המעשי של יסוד זה מסתכם בעיקר בכך שעדיין נחוצה עדות האם שתצביע על אבי הוולד. פוסקי ההלכה ודאי שאינם מסתפקים בכך. עקב תהליך מסוים, שעליו נעמוד בהמשך, אימצו פוסקי ההלכה גישה שאינה מקבלת את התיאוריה המדעית בבחינת "כזה ראה וקדש".

במשך הדורות רווחו בקרב הפוסקים גישות של הטלת ספק במדע ושל היעדר אמון מלא בממצאיו, וכך נותר גם בעיניו של בית הדין בדורנו ספק באשר לתוצאותיה של הבדיקה המדעית. ספק זה מותיר מקום לשיקול דעת עצמאי. כך עדים אנו לגישה אמביוולנטית ומשתנה - בהתאם לנושאים הנדונים: מחד גיסא, מתחולל תהליך של שיקום משבר האמון השורר בין ההלכה לבין המדע וקיימת נטייה גוברת והולכת מצד פוסקי ההלכה לקבל את הממצא המדעי. ומאידך גיסא, הדיינים בהחלט עושים שימוש בגישות הספקניות של פוסקי ההלכה בכל הדורות אל המדע ובלשון הספקנית שהמדע עצמו נוהג לנקוט מטעמי זהירות - וזאת כדי שלא לתת לבדיקה המדעית גושפנקא אוטומטית וכדי להותיר לבית הדין כר נרחב של שיקול דעת.

3 לעניין זה ראה בהרחבה מאמרו של: M. Krause, "Evidence and the Ascertainment of Paternity" Fam L.Q. (1971) 252, 258

4 ראה: M. Forest, "The Legal Implications of H.L.A. Testing for Paternity" 16 J.F.L. (1978) 537

5 קפלן, בראוטבר ונלקן, "אבהות כשאלת מדעי הדם", עיוני משפט ז' עמ' 46.

הספקנות המדעית ושיקול הדעת השיפוטי

10. המדע המודרני הוא שיטת מחקר המבוססת על ממצאיהם של ניסויים אמפיריים, ומכאן מידת המהימנות הרבה שיש לייחס לו. הממצאים תמיד מוגדרים כוודאיים, לנוכח הניסויים הרבים שהצמיחו אותם - כך דרכו של מדע. עם זאת, אחת לכמה דורות בהחלט עשויה להתרחש פריצת דרך מדעית, שיש בה כדי לשלול את כל אותם ממצאים אמפיריים "ודאיים", אשר לאורם צעד המדע בבטחה גמורה עד לאותו זמן. גלילאי סתר את אריסטו וניוטון סתר את גלילאי ואיינשטיין סתר את ניוטון - ולאחר כל אלה קשה למי שאינו איש מדע שלא להסיק, כי בכל תחום ותחום של המדע התיאוריות אינן אלא יחסיות.

11. דוגמא בולטת להיעדר הוודאות בתחום החדשני נשוא חיבור זה תשמש העובדה, כי כשעסקנו בליקוט המקורות, נשוא חיבור זה, המתייחסים לשיטת בדיקת הרקמות ביראת קודש ממש - צדה את עיננו ידיעה המלמדת כי גם בוודאותה של שיטה זו יש כבר המטילים ספק. בפברואר 1989 דווח בשבועון המדעי הבריטי "ניו-סאינטיסט", כי סניגוריו של נאשם ברצח ערערו על מידת דיוקו של זיהוי גנטי, שהתבסס על השוואת דם הקורבן עם דם שנמצא על שערן היד של הנאשם. הסניגור ציטט מספר גדול והולך של משפטנים ומדענים, המערערים כבר היום על מהימנות "טביעת האצבעות הגנטית", קרי בדיקת הרקמות. ללמדך, כי אין ודאי תחת השמש.

דומני, כי בפסיקה שהיא בעלת תוצאות חברתיות בלתי הדירות, אכן ראוי להתייחס בזהירות רבה גם לקביעות "ודאיות" ולהותיר מרחב הולם של שיקול דעת.

12. המשפטנית דליה חלק בספרה "הוכחת אבהות"⁶ מתייחסת למגבלות המדע בהווה ודוחקת אותן לקרן זווית נדירה, ולדבריה:

"בניגוד למצב ה'מדעי' ששרר בימי הביניים, הגיע המדע המודרני לרמה גבוהה של התפתחות - עד כדי הכרה באפשרות של חוסר ידיעה עכשווי, העשוי להשתנות עם התקדמות המחקר. לכן, ייתכנו תגליות חדשות אשר ישללו בעתיד חלק מהתיאוריות המדעיות של היום. מצד שני, ניסיון הדורות האחרונים נותן מקום להניח

שמקרים אלה יהיו חריגים ונדירים במיוחד בתחומים בהם מצויה אינפורמציה ניסיונית רבה. לכן, חשיבותו המעשית של ה'חשש' מתגליות חדשות אמורה לבוא לידי ביטוי רק במקרים חריגים.¹³
(ההדגשה הוספה - א.ג. כל ההדגשות בחוברת זו הן הדגשות המחבר, אלא אם כן מפורש אחרת)

13. אכן, גם לפי המשפט העברי רק במקרים חריגים לא תתקבל התיאוריה המדעית (שאינה סותרת מושכלות יסוד הלכתיים) - אבל זאת בהבדל אחד: "מקרים חריגים" בעיני המשפט העברי אינם רק פונקציה של מידת האינפורמציה הניסיונית של הבדיקה המדעית, אלא גם פונקציה של הנושא הנדון.

בשאלות של סטטוס, המרת שיקול הדעת השיפוטי בממצאי הבדיקה המדעית עלולה להוליך למצב של הכרעת דין בנושא בלתי הפיך, על בסיס שיטה מדעית שאפשר שתוכח כבלתי מדויקת או כבלתי נכונה. משום כך, דומה כי הגישה שאומצה על ידי פוסקי ההלכה בדורנו - ויהיו הרקע והסיבות לה אשר יהיו - היא גישה נכונה יותר. גישה זו מקבלת את התיאוריה המדעית, אבל רק באופן מסויג מאוד - וזאת מתוך חשש שייקבעו מסמרות בנושאים בעלי תוצאות חברתיות בלתי הדירות על סמך תיאוריות הנתונות לשינוי. גישה מעין זו מתחשבת יותר בסיכון הנשקף לאינטרסים החברתיים, והיא מותירה בידי הדיין מרחב של שיקול דעת שיפוטי - המאפשר הפעלה של אותה מידת זהירות הדרושה ביישומן של נורמות משפטיות בכל מקרה ומקרה לגופו.

14. לנוכח השינויים בעמדת המדע - העיון בפסקי ההלכה השונים מלמד על קיומה של תופעה מעניינת: גם במסגרות שיפוטיות קיימת האבחנה בין "נכון" לבין "נכון לשעתו", וקיימת חובה על בית הדין לשמור על מרחב של שיקול דעת ולא דווקא לצעוד לפי "רוח הזמן", שאם לא כן פסיקתו עלולה להתגלות בעתיד כלא נכונה - על כל משמעויות הדבר לגבי מי שדינו נחרץ באותה פסיקה. דווקא פסקי ההלכה שאימצו את בדיקת הדם כבדיקה ודאית בנושאי אבהות - ונחשבו בשעתם כמשקפי קדמה ומודרניות - נראים לנו כיום, עם התקדמות הטכנולוגיה המדעית והשינויים שחלו בה, תמוהים למדי ומזוהים עם טכניקות שאבד עליהן הכלת. לעומת זאת, דווקא פסקי ההלכה שהתייחסו לבדיקה המדעית בנימה של ספקנות - אלה שנחשבו בשעתם על ידי אנשי המדע כנובעים מצרות האופק של הספונים בד' אמותיה של הלכה - נראים לנו

היום במבט לאחור כפסקים מדויקים ונכונים, המהווים התייחסות נאותה ונכונה לכל סוגיית התיאוריה המדעית והסירוב לבטל מפניה את שיקול הדעת השיפוטי. בהקשר זה יש לזכור כי אין המדובר בגישה שלילית לחכמי המדע אלא בזהירות ובספקנות המולידים סירוב לבטל את שיקול הדעת השיפוטי מפני ממצאים שהם פרי כלי טכניים נתונים ומפני מסקנות אנושיות שהן פרי חשיבה מסוימת, העלולים להתברר ביום מן הימים כבלתי נכונים או כבלתי מדויקים.⁷

15. חיבור זה אינו מתיימר לחרוג מליקוט המקורות ומטרתו להציב בפני המעיין מעט מן האופן שבו מתמודדת ההלכה עם תיאוריות מדעיות בכלל, ועם בדיקות הדם והרקמות בפרט. במסגרת זו תיבחן גישת פוסקי ההלכה במרוצת הדורות כלפי תיאוריות העומדות בסתירה למסורות חז"ל ביחס למדעי הטבע, וזאת לעומת גישתם כלפי תיאוריות שאינן עומדות בסתירה למסורות אלה. כמו כן, נעמוד על חלק מן הדרכים הוירטואוזיות שבהן נקטו פוסקי הלכה ומדענים דתיים בדור האחרון, כדי ליישב בין סוגיות הלכתיות שונות לבין ממצאי הבדיקה המדעית.⁸ יחד עם זאת, נראה כי גם אותם פוסקי הלכה בדורנו המקבלים את התיאוריה המדעית עדיין עושים שימוש בדעות שצמחו על רקע משבר האמון ששרר בתקופות מסוימות בין חכמי המדע לבין פוסקי ההלכה כדי להותיר כר נרחב של שיקול דעת בידי בית הדין.

7 כך, למשל, בפד"ר ה' 346 מובאת דעתו של מנהל בנק הדם בישראל באותה תקופה, ד"ר דרסלר, שציין כי: "תורת הגנטיקה היא באופן יחסי צעירה, כחמישים שנה. ברור שתורה זו של גנטיקה עדיין מתפתחת...".

עם זאת, ד"ר דרסלר ציין בהמשך חוות דעתו, כי תורת הגנטיקה מבוססת על נסיונות וכי לנוכח מצבור האינפורמציה הניסויית במקרה שעמד לפניו, הוא בא לידי מסקנה: "...שהאבהות היא בלתי אפשרית".

בית הדין אימץ קביעה פסקנית זו בכל הנוגע לתביעת המזונות שהייתה כרוכה בעניין, אך בשולי פסק הדין נקבע:

"ברם, מאחר ועניין בדיקת הדם הוא דבר חדש, שעדיין לא התברר ולא נמצא בפוסקים, אין בית דיננו נוקט לעת עתה כל עמדה סופית בנוגע לכשרות הילדה, ועוד חוזן למועד כזה."

הרטרוספקטיבה מלמדת כמה נכון היה שיקול הדעת שהופעל במקרה זה, תוך הסתייגות מקבלת בדיקת הדם כממצא ודאי. בדיקת הדם ה"וודאית" הוכחה לימים כבלתי מדויקת, ואילו היה בית הדין מכריז על הילדה כפסולת יוחסין (ממזרה) על בסיס בדיקת הדם, יכולה הייתה להיווצר חלילה טעות איומה. מקרה זה מעיד על כך שמידת הזהירות אינה עניין של שמרנות גרידא או של היתפסות דווקנית ללשון ספקנית, אלא היא נועדה לשרת מטרה כרוכה - הותרת כר נרחב לשיקול דעת בידי בית הדין, וזאת לא רק מבחינת מצבור האינפורמציה המדעית באותם "מקרים חריגים", אלא גם מבחינת כובד משקלה של השאלה הנדונה במקרים אלה.

8 בתוך כך, נצביע בחיבור זה על תופעת משבר האמון בין פוסקי ההלכה לבין אנשי המדע, אשר לא היה קיים בתקופת התלמוד ואשר הולך ומתיישב בימינו.

פרק א': גישת פוסקי הלכה במרוצת הדורות לממצאים מדעיים בכלל ולממצאים הסותרים מסורות הלכתיות בפרט

דעות קוטביות בין הראשונים

שיטת הרמב"ם

16. הרמב"ם בספרו "מורה נבוכים", פרק י"ד, משיב לתלמידו אבן ועקנין כדברים האלה:

"ואל תבקשני לתאם כל מה שאמרו מענייני התכונה עם המצב כפי שהוא, לפי שהמדעים באותו זמן היו חסרים. ולא דברו בכך משום שיש להם מסורת באותם הדברים מן הנביאים, אלא מצד שהם ידעני אותם הדורות באותם המקצועות או שמעום מידעני אותם הדורות. ולא בגלל זה נאמר על דברים שמצאנו להם שהם מתאימים עם האמת שהם בלתי נכונים או שתאמו במקרה, אלא כל מה שאפשר לבאר דברי האדם כדי שיהא תואם את המציאות שהוכחה מציאותה הוא יותר עדיף ונכון לבעל הטבעים הנעלים ואיש הצדק."⁹

9 הסתמכותו של הרמב"ם על חכמי האומות נובעת אך ורק מן העובדה שדבריהם נסמכו בראיות ברורות, שאין בהן דופי, ובנסיבות אלו "קבל האמת ממי שאמרה". כך גם מוצאים ברמב"ם בהלכות קידוש החדש פרק י"ז הלכה כ"ד:

"וטעם כל אלו החשבונות, ומפני מה מוסיפים מניין זה ומפני מה גורעים, והיאך נודע כל דבר דבר מאלו הדברים והראיה על כל דבר דבר היא חכמת התקופות [האסטרונומיה] והגימטריות [הגיאומטריה] שחברו בה חכמי יוון ספרים הרבה והם הנמצאים עכשיו ביד החכמים. אבל הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו כימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו. ומאחר שכל אלו הדברים בראיות ברורות הם, שאין בהם דופי ואי אפשר לאדם להרהר אחריהם, אין חוששין למחבר, בין שחברו אותם נביאים כין שחברו אותם האומות, שכל דבר שנתגלה טעמו ונודעה אמיתותו בראיות שאין בהם דופי - אנו סומכין על זה האיש שאמרו או שלמדו, על הראיה שנתגלה והטעם שנודע."

ועם כל זאת, מעניין לציין כי בסוף הלכות קידוש החדש, פרק י"ט הלכה ט"ז, פוסק הרמב"ם:

"הרי ביארנו חשבונות כל הדרכים שצריכין להם בידיעת הראייה ובחקירת העדים, כדי שיהיה הכל ידוע למבינים ולא יחסרו דרך מדרכי התורה ולא יושטטו לבקש אחריה בספרים אחרים".

נמצאת למד, לכאורה, כי עם כל ההערכה של הרמב"ם לספרי המדע, לא היתה דעתו נוחה מכך, שיהא על מי שמחפש לדעת את דרכי התורה לאמיתן, לעיין ב"ספרים אחרים".

כלומר, לדעת הרמב"ם עובדות מדעיות המובאות אצל חז"ל אינן בגדר מסורות הלכתיות הנוגעות למדעי הטבע, אלא הן מבוססות על חכמת המדע באותה עת, וממילא כאשר סותרים את התיאוריות המדעיות הללו, באות אחרות תחתיהן ואין כל מניעה להוציא ישן מפני חדש¹⁰.

דברי חז"ל בנוגע לנושאים אלו אינם פסקי הלכה, והדבר דומה, להבדיל, לשגגה עובדתית שיצאה מלפני המחוקק¹¹.

שיטת הריב"ש

17. הריב"ש בסימן תמ"ז נוקט בגישה שונה לחלוטין:

"בדבר השאלה, ידעת האדון נ"ר שאין לנו לדון בדיני תורתנו ומצוותיה על פי חכמי הטבעי והרפואה, שאם נאמין לדבריהם אין תורה מן השמים חלילה, כי כן הניחו הם במופתיהם הכוזבים ואם תדון בדיני הטריפות על פי חכמי הרפואה, שכר הרבה תיטול מן הקצבים, כי באמת יהפכו רובם ממוות לחיים ומחיים למוות ויחליפו חי במת כי אין ספק בנטלה הכבד ונשאר בה כזית שאנחנו מכשירים, הם יאמרו שימות לשעתו, והן בחרותה בידי שמים אחרים, וכמה וכמה אחרים שאנחנו אוסרים, כמו כל הסרכות וכל המראות הפוסלות בריאה וכן בדיני הדרישה ואחרים, שאין ספק שהם מלעיגים בנו עליהם, יוצק זהב רותח לתוך פיהם. והרמב"ם ז"ל כששנה מעט ואמר שצומת הגידין הם בעצם התחתון בעופות, לא הודו לו, אחרי שלפי סוגיית הגמרא נראה שהוא בעצם האמצעי, ולא נזכר בתלמוד חילוק בין בהמה לעופות. ואף על פי שהיה הרב ז"ל חכם בחכמת הרפואה והטבע ובקי בניתוח - בי לא מפי הטבע והרפואה אנו חיינן, ואנו על חכמנו ז"ל נסמוך אפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל, שהם קבלו האמת ופירושי המצווה איש מפי איש עד משה רבינו ע"ה, לא נאמין על חכמי היוונים והישמעאלים שלא דברו רק מסברתם, על פי

10 ראה בחזון איש בהלכות טריפות סימן ה' ס"ק ג' ובהלכות אישות סימן כ"ז ס"ק ג', המבחין בין הלכה המסתמכת על הירע המדעי שנמסר לחז"ל לבין הלכה המהווה כשלעצמה קביעה של חז"ל בענייני מדע.

11 למקבילה במשפט הישראלי ראה בג"צ 36/881 בצול ואח' נגד שר הפנים ואח', פד"י י"ט (1) 337, וכן מאמרו של ד"ר אמנון גולדנברג, "שגגה שיצאה מלפני המחוקק", הפרקליט כ"ב 13.

איזה נסיון, מבלי שישגיחו על כמה ספקות יפלו בנסיון ההוא, כמו שהיו עושין חכמנו ז"ל כמוזכר בפרק המפלת [דף ל' ע"ב]. אני מביא ראיה מן התורה ואתם מביאים ראיה מן השוטים, וכמה עניינים בסוד היצירה הם חולקים על דברי חז"ל... וכגון אביו מזריע לובן שממנו עצמות וגידין וכו' והם סוברים שהכל מן האם וזרע האב פעולתו להקפיא ולהעמיד זרע האישה, כפעל הקיבה להעמיד החלב, וכגון אישה מזרעת תחילה יולדת זכר והם דעתם בהיפך..."

18. כלומר, שיטת הריב"ש היא כי גם אמירות חז"ל בנושאים מדעיים הן בגדר קביעות הלכתיות, שמקורן במסורות חז"ל ובתורה שבעל פה ולא בתיאוריות המדעיות המקובלות באותו דור, וממילא דין קביעות חכמי המדע להידחות מפני קביעות חז"ל שהן בגדר "תורה מן השמים".

עם זאת, יחס הביטול כלפי המדע ניכר רק לגבי תיאוריות מדעיות הסותרות אמרות של חז"ל, ואילו תיאוריות מדעיות שאינן סותרות קביעות של חז"ל אינן נשללות.

שיטת הרשב"א

19. התייחסות דומה מצאנו בשו"ת הרשב"א בסימן צ"ח לגבי בהמה שנולדה ובה מום טריפה ברור (טריפה מוגדרת כבהמה שנפל בה מום אשר מחמתו תוחלת החיים שלה פחותה מ-י"ב חודש), ובכל זאת עברו יותר מ-י"ב חודשים והעובדה היא שהבהמה חיה - האם דינה כטריפה, או שמא העובדה שעל אף מומה היא חיה וקיימת, מהווה אות שאיננה טריפה? הרשב"א פוסק כי הבהמה נשארת טריפה ואסורה באכילה, ויש לחקור את העד שהעיד כי הבהמה חיה יותר מ-י"ב חודשים בניגוד לקביעת חז"ל: "מאין אתה יורע ששהתה זו, שמא שכחת או שמע טעית, או שמא נתחלף לך זמן בזמן, או שמא נתחלפה בהמה זו באחרת, שאי אפשר להעיד בהמה זו בין עיניו כל י"ב חודש, ואם יתחוק בטיעונו ויאמר לא כי אהבתי דברים זרים וכו'... ויבטל המעיד ואלף כיוצא בו ואל תבטל נקודה אחת ממה שהסכימו בו חכמי ישראל הקדושים הנביאים ובני נביאים ודברים שנאמרו למשה מסיני."

כלומר, בהלכות טריפות, שהם הלכה למשה מסיני, לא זו בלבד שאין לקבל תיאוריות מדעיות, אלא גם הניסוי האמפירי, שעליו מבוססת כל תיאוריה מדעית (ואשר מחמתו פוסק הרמב"ם בהלכות קידוש החודש כי יש להאמין לחכמי המדע "וקבל האמת ממי

שאמרה") - גם אותו יש לדחות על הסף ולפקפק במהימנותם של העדים לניסוי, שכן קביעותיהם העובדתיות של חז"ל מקורם במסורות ישראל, שנמסרו בנבואה ויסודם בתורה שבעל פה ובדברים שנאמרו למשה מסיני¹².

דעת הרמב"ם בהלכות טרפות

20. על אף שהרמב"ם נתן אמון מלא בנסינות האמפיריים שעליהם מבוססת התיאוריה המדעית, הרי שב"יד החזקה", הלכות שחיטה, פרק י' הלכה י"ג, פסק:

"וכן אלו שמנו ואמרו שהן טרפה, אע"פ שיראה בדרכי הרפואה שבידינו שמקצתן אינן ממיתין ואפשר שתחיה מהן, אין לך אלא מה שמנו חכמים שנאמר על פי התורה אשר יורוך".

ומציין ה"כסף משנה" שם:

"כן כתב הרשב"א בתשובה, סימן צ"ח."

נמצא לכאורה כי הרמב"ם פוסק כרשב"א ואינו מייחס אמון לממצאי המדע כאשר הדברים נוגעים להלכות טריפות. והדברים סותרים את דברי הרמב"ם ב"מורה נבוכים" ובהלכות קירוש החורש שהובאו לעיל?

תשובה לענין זה מצינו ב"חזון איש", הלכות טרפות, סימן ה' סעיף ג':

"ודבריו ז"ל סתומים, שכנראה הוא מקיים אמתת דברי הרופאים, וא"כ איך נתיישבו דברי חכמים אשר המה כמסמרות נטועים לעד?

...

דבאמת נראה שברא הקב"ה רפואות אף לטריפות... אלא שלא נתגלו בכל דור ודור ובכל מקום ומקום. ויש אשר נתגלו וחזרו ונשתכחו והכל ערוך ומסודר מאת הבורא ב"ה בראשית הבריאה, ונמסר לחכמים לקבוע הטריפות ע"פ רוח קדשם שהופיע עליהם, והנה היה צריך להקבע בב' האלפים תורה (ששת אלפים שנה הויה העולם, שני אלפים תורה, שני אלפים תורה, שני אלפים ימות המשיח) - תלמוד בבלי, עבודה זרה, דף ט' ע"א)... ואין

12 ראה שפע נוסף של מקורות לעניין זה במאמרו של פרופ' דב פרימר ב"אסיא" - ירחון לענייני רפואה והלכה, חוברת ל"ה שבט תשמ"ג, עמ' 38, בעמ' 45-46 ובהע"ש 50, 51.

לנו תורה חדשה אחריהם, והיו קביעות הטריפות כפי השגחתו יתברך בזמן ההוא, ואותן המחלות... שלא נתן הקב"ה לברואיו אז רפואות תעלה להן, המה הטריפות שאסרתן התורה בין בזמן ההוא ובין בזמן של הדורות הבאים, שמסר הקב"ה את משפטי התורה שלהן לחכמי הדורות ההם..."

כלומר, יש ליתן אמון בניסוי המדעי, וגם כאשר המדובר בהלכות טריפה, יתכן גם יתכן כי בהמה תחיה מעבר ל-י"ב חודש, על פי הטכניקה המדעית והרפואית הקיימת באותו דור אשר אין לפקפק בממצאיה. ועם זאת קביעות חז"ל בהלכות טריפה, שנעשו על פי הידע המדעי שהיה בדורם, מחייבות גם בדורות הבאים, על אף שינויי הנסיבות.

דעות קוטביות בין האחרונים

21. עובדה הראויה לציון היא שדעות האחרונים בהקשר זה מתייחסות בעיקר לבדיקת דם בקשר לאבהות - אם כי אין מדובר בבדיקת הדם הנהוגה בימינו, אלא באותה בדיקה המובאת ב"ספר חסידים" בסימן רצ"א. מכל מקום, מסיבה זו בחרנו לעסוק בגישתה הכללית של ההלכה לתיאוריות מדעיות חדשות דווקא במסגרת של עיון בסוגיית בדיקת הדם והרקמות בראי המשפט העברי.

בדיקת הדם הראשונה

ב"ספר חסידים" בסימן רצ"א מנומק הנהוג להתענות ביום השנה ("יארצייט"), לפטירתו של אב כך: "שהאב והבן גוף אחד - שיצטערו הבנים". ובהקשר זה מובא מעשהו של רב סעדיה כראיה לכך שהאב והבן הם גוף אחד:

"כי היה מעשה ברב סעדיה בן יוסף החכם באחד שהלך למדינת הים עם עבדו והוליד עימו ממון גדול ואשתו היתה מעוברת. לימים מת האדון והניח כל הממון, והלך העבד והחזיק בנכסים ואמר העבד אני בנו. כשגדל הבן שהולידה, שמע שמת אביו הלך לתבוע נכסיו שהחזיק בהם העבד, ונתחתן [העבד] בגדולי הדור. והיה ירא הבן לפתוח [פיו] פן יהרגוהו, ונתאכסן בבית רב סעדיה, והניח לפניו לאכול, ולא אכל עד ששם לפניו אלו הדברים. נתן לו עצה לדבר אל המלך. הלך ובכה ויתחנן לפני המלך ושלח המלך אחר רב סעדיה לדון דין זה,

וציוה רב סעדיה להקיו דם בספל ולקח עצם לעומת העצם של אבי הבן והניחו העבד ולא נבלע הדם, ולקח העצם ושם אותו בספל הבן ונבלע הדם בעצם כי היו גוף אחד, ולקח רב סעדיה הממון ונתנו לבנו שבא, הרי ראוי ונאה לבן שיצום ביום מיתת אביו..."

הרי לך בדיקת דם בשרות חכמי ההלכה.

22. בספר "משנת אברהם" - פירושו של הרב אברהם פרייס ל"ספר חסידים" - מצוי דיון מקיף ביחס למשקלה של "בחנינה מדעית בטבעים", וזוהי השאלה העולה שם בסימן רצ"א:

"ומה שהנני מעונין בזה, הוא לדעת אם מדינא יש לסמוך על בחינה טבעית זו - לו יהי שכך הוא הטבע - להוציא ממון מחברו, דהא זה העבד היה מוחזק בממון, ובתורה כתוב על פי שניים עדים יקום דבר, ואין עד אחד לממון הגם שאין אנו מפקפקים בעדותו של עד אחד, דהא נאמן באיסורים ולעדות אשה, ולכל זה אי אפשר לחייב ממון על פי אחד, דכך גזרה התורה, ואיך נחייב את זה על ידי בחינה של הדם והעצם?"

לאחר דיון מורכב וארוך ביחס למשקלה של "אומדנא דמוכח" בכל הנוגע לבירור ספקות מסיק הרב פרייס מסקנה כדלקמן:

"אלא דלאחר העיון נראה דהא דהצריכה התורה שני עדים לענין ממון הוא מטעם בירור, כלומר, אם שני עדים מעידים שזה הממון הוא של ראובן, על ידי זה מתברר שכן היא האמת, ועל ידי עד אחד אין כאן הבירור הנכון, כי כך גזרה התורה, אבל במקום שיש בירור גמור אז אין הדבר צריך לעדים... והדברים עתיקים, לכן אם מתברר בבירור גמור שלא על ידי עדים גם כן אנו יכולים לחייב ממון והבחינה הלזו של רבנו סעדיה היא בירור גמור, כי מה שמתברר על ידי חכמת הטבע אמת היא, ולכן שפיר היה סומך רבנו סעדיה על בירור הטבעי."

23. כלומר, בדיני ממונות, שבהם אף הודאת בעל דין מועילה, הצורך בעדים נובע מטעמים פרובטיביים (כלומר, כדי לברר את העובדות) ולא מטעמים דקלרטיביים (רק

בקידושין ובגירושין נחוצה עדות כמרכיב בתחולת הקידושין או הגירושין, ולכן כאשר יש בדיקה מדעית אמינה, אין צורך בעדות כדי לברר את העובדות שהרי העובדות ברורות הן בפנינו כאשר שיטתו של הרב פרייס היא כי "מה שמתברר על ידי חכמת הטבע אמת היא".

24. לא זו אף זו, הרב פרייס ממשיך ומציין שם: "ומכאן ראייה שגם בענייני איסור והיתר או שאר מקצועות שבהלכה אפשר לסמוך על בירור של חכמת הטבע, כמו חכמת החימיה ... אם כן, אם זה העבד הוליד בן וראי שאותו הבן היה יכול לישא את בתו של המת, ולא מחוקינן אותו בדודתו... דכשם שהבחינה מועלת לענין ממון אמאי לא תועיל לעניין איסור."

כלומר, לדעת הרב פרייס, היחס הראוי אל הבדיקה המדעית הוא של אמון מלא - כיחס אל אמת מוחלטת - וניתן להסתמך עליה הן לעניין איסורים והן לעניין ממונות¹³.

דיון בדברי הראשונים

התמודדות עם דעת הריב"ש

25. השיטה המצדדת באמיתות מדעיות חייבת להתמודד עם גישת הריב"ש, השוללת בדיקה כזו מכל וכול ומתייחסת אל קביעות הרופאים בחוסר אמון מוחלט. תשובתו של הרב פרייס בעניין זה מציבה סייג ברור לקביעתו הקודמת:

"ואין זה ענין למה שכתב הריב"ש בסימן תמ"ז... כי שם מדובר בדברים שהרופאים אומרים כנגד מה שאמרו רבותינו. כלומר, רבותינו ז"ל אמרו שהסרכה מטרפת את הבהמה וסופה למות מחולי זה, והרופאים אומרים שאין טרפות הגורמת למיתת הבהמה במחלת הסרכה, אז מובן שאין לנו אלא דברי רבותינו, אשר מפיהם אנו חיים. אבל בדבר שהרופאים או האומנים אינם מתנגדים לדעת רבותינו, אלא שעל ידי חכמת הטבע הם מבררים את המציאות, כמו הבחינה של ר' סעדיה גאון ז"ל וכדומה, בודאי שיש לסמוך על הבחינה המדעית כי היא אינה מתנגדת לדעת התורה וחכמי ישראל."

13 לנוכח דברים נחרצים אלה נשאלת השאלה האם לדעת הרב פרייס תועיל בדיקה זו גם כדי להפוך וולד של אשה נשואה שהבדיקה מוכיחה כי הולד אינו מבעלה, לממזר ודאי ?

26. מכאן אנו למדים כי ההתייחסות אל חכמת המדע היא תוך אמון מלא. ואולם, גישה זו קיימת רק כשאין סתירה בין התיאוריה המדעית לבין עמדת חז"ל. כשנוצרת סתירה כזו - ההלכה היא כי "אין לנו אלא דברי רבותינו אשר מפיהם אנו חיים".

האם חולק הרמב"ם על פרשנות זו לדברי הריב"ש?

27. לנוכח פרשנותו זו של הרב פרייס לדברי הריב"ש, נשאלת השאלה האם קיימת מחלוקת בין הרמב"ם לריב"ש בעניין זה? דעת הריב"ש מתייחסת ספציפית למקרה של הלכות טריפות, כפי שדעת הרשב"א מתייחסת לעדות הסותרת קביעת חז"ל בהלכות טריפה. ואולם, ראינו לעיל כי גם הרמב"ם אינו מקבל עדות מדעית הסותרת את דיני פגם הסרכה. לעומת זאת, הרב פרייס מבאר כי גם לדעת הריב"ש אין הכרח לבטל לחלוטין ממצאים מדעיים, ובמקום שאלו אינם סותרים קביעת חז"ל אין מניעה מלקבלם כאמת.

"תחום הדמדומים" מצטמצם אפוא לדברי חז"ל שאינם בגדר הלכות פסוקות (כמו בדיני טריפה בבהמה), אלא רק אמרות כלליות בקשר למדעי הטבע, אמרות שאינן בגדר פסיקת הלכה ממש. בקשר לכך מצאנו את דעת הרמב"ם שניתן לסטות מאמרות כאלה, כי הן אינן בבחינת דברי קבלה המסורים מדור לדור אלא רק בבחינת ראי המשקף את השקפותיהם של מדעני התקופה. אולם, דומנו שאין הכרח לומר כי הריב"ש חולק על הרמב"ם בנקודה זו¹⁴

בניגוד לרושם החיצוני של הדברים - הדעות הקוטביות שהבאנו בין הראשונים הן אכן קוטביות בניסוחן, אך לא במהותן. הקוטביות האמיתית בהקשר זה מצויה דווקא בדברי האחרונים בפירושיהם לדברי הריב"ש הנ"ל ובמסקנותיהם.

בדיקה מדעית כתחליף לעדים

28. בטרם נמשיך בסקירת השיטות השונות בעניין זה, נציין את דבריו של הרב יעקב פעסטער משיקו שבארצות הברית¹⁵ כשנשאל אם ניתן לסמוך על טביעת

14 אם כי הדוגמאות המובאות בריב"ש ביחס ל"סתירה" בין דת למדע נוגעות לא רק לאנטומיה של הבהמה בהלכות טריפה, אלא גם לשאלת האבהות ולמקרים דומים נוספים.

15 הרב יעקב פעסטער, "הפרדס", שנה מ"ג להופעתו בארה"ב, חוברת ט' עמ' 19, והמשך ב"הפרדס", שנה מ"ד, חוברת ג' עמ' 16. וכמו כן ראה להלן בסעיף 128.

אצבעות ועל בדיקת דם בדיני נפשות, או באיסורה של אישה על בעלה, אם דם הילד אינו מתאים למי שמוחזק אביו. הרב פּעסטר סבור אף הוא כי בדיקות אלה הן הרבה מעבר "לאומדנא דמוכח", או "סימנים מובהקים":

"הם יוצאים מגדר אומדנא או השערה, כי הסימנים האלו תלויים בחוק הטבע ובחוקי הטבע אין בו יוצא מן הכלל, ולפיכך הוכחות כאלו הן ודאויות מוחלטות, ואפילו אם יהיו עדים נגד הוכחות אלו נחזיקם כשקרנים... אבל בנידון השאלה שלפנינו טביעת האצבעות ובדיקת הדם אף זהם נחשבים הוכחות מוחלטות ואין בהם יוצא מן הכלל, אבל על כל פנים אפשר לומר דבמקום דבעינן עדים לא סמכינן על שום הוכחות ואומדנות שבעולם אפילו היותר ברורות שאין לפקפק אחריהן, משום שהוא גזירת הכתוב על פי שניים עדים יקום דבר, זהו פירושו, דהתורה פסלה כל הבירורים שבעולם מלבד עדים..."

כלומר, לדברי הרב פּעסטר גם בהנחה שהבדיקות המדעיות הן בבחינת ודאויות מוחלטות - שאין בהן יוצאים מן הכלל - עדיין אין אפשרות להציבן במקום עדים, וזאת שלא כדברי הרב פרייס¹⁶.

שיטות נוספות

שיטת החתם סופר בהלכות נידה

29. ב"באר היטב", יורה דעה, סימן קפ"ז ס"ק י"ז קיימת התייחסות למקרה שרופאים העידו כי דם שראתה אישה נבע מפצע מדמם בנרתיקה, ואין זה דם נידה, ושם נפסק כי בכגון זה סומכים על הרופאים והאישה מותרת לבעלה. ב"פתחי תשובה" שם ס"ק ל' מוצגת שורה של פוסקים הסבורים, כי יש להאמין לרופא המעיד בקשר למקרה ספציפי על פי מראה עיניו באמצעות מכשירים שהם פרי פיתוח מדעי. בהקשר זה מובאת שם שיטתו של החתם סופר בסימנים קנ"ח, קע"ג, קע"ה וקע"ו, הסבור כי: "לא האמינו לרופאים על גוף ירוע לומר גוף זה מפיל שומות ושערות, כי

16 דברים אלה עומדים בסתירה מסוימת לדברי פרופ' פרימר במאמרו הנזכר בהע"ש 12. העמדה שהצגנו שונה מזו של פרופ' פרימר הן ביחס להסתמכות על הריצ"ש - כאילו הוא חולק בנקודה זו על הרמב"ם (מעבר למחלוקת עם הרמב"ם ביחס לצומת הגידין, המובאת בגוף דברי הריצ"ש שצוטטו לעיל) - והן ביחס להשוואה הכוללת בין דברי הרב פּעסטר לדברי הרב פרייס, בשעה שדעותיהם חלוקות בנקודה מהותית זו.

אין רופאים נאמנים על גוף ידוע, חוץ לענין פיקוח נפש לעשות אותו ספק פיקוח נפש ודוחה איסור מספקא, אבל לעשותן ודאי - לא. אך האמינו חז"ל בכלל הטבע להעיד שיש מציאות בעולם שתפיל אישה שומא ושערות..."

30. כלומר, שיטת החתם סופר - בניגוד לדעת פוסקים רבים - היא שאין להאמין למדענים בעדותם על מקרה ספציפי, שהרי לא בכשרים לעדות עסקינן, אבל יש להאמין להם דווקא בכל הנוגע לתיאוריות מדעיות. במקרה של תיאוריות מדעיות אין הם מעידים על מקרה ספציפי, וממילא אין זו עדות הדורשת מהימנות וכשרות, אלא זו מעין הרצאה בה הם מלמדים על ממצאיהם בקשר למציאות הכללית. כאשר אין זו עדות ביחס למקרה ספציפי (שאו אין הם נאמנים - לשיטת החתם סופר, ובניגוד לשאר הפוסקים), האמינו חז"ל לחכמי המדע. מכאן אנו למדים כי לדעת החתם סופר כל עוד אין אנו נזקקים לעדות רופאים ביחס למקרה עובדתי מסוים הנדון בפני בית הדין, יש לתת אמון בתיאוריות מדעיות חדשות, "והאמינו חז"ל בכלל הטבע להעיד שיש מציאות כזו בעולם".

שיטתו המקורית של הרב אהרנברג

31. סקירה מאלפת בעניין הנדון, שהיא רצופה חידושים וסברות מקוריות, מצאנו בספר "דבר יהושע" מאת הרב יהושע מנחם אהרנברג, ראב"ד בתל-אביב-יפו¹⁷. בתחילת דבריו בסימן ה' שם הרב אהרנברג מסכים עם הרב פרייס, שאם היה זה מן הדין לסמוך על דברי רופאים בקשר לבדיקת הדם לעניין איסור קרבה ודיני ירושה, אזי צריך היה לברר עד כמה מהימנה בדיקה זו:

"ואם יאמרו שזה אצלם סימן מובהק, שלא ימצא שינוי רק אחד מאלף¹⁸, נראה דיכולין לסמוך על זה למה שכתב בחתם סופר... ולא דמי למה שפלפלו הפוסקים בדין נאמנות הרופאים לענין איסורין דמיירי ברופאים אומרים על אדם שהוא חולה או בריא, אבל כשהרבה רופאים קבעו מציאות של טבע בני אדם על פי נסיונם

17 הרב מנחם יהושע אהרנברג, "דבר יהושע", תל-אביב תשל"ו, ח"ג אבה"ע סימן ה'.

18 הרב פרייס והרב פעסטער התייחסו למציאות שאין בה יוצאים מן הכלל. הרב אהרנברג מרחיב זאת גם ביחס למציאות הקרובה מאוד לוודאי - אשר בכל זאת ייתכן בה יוצא מן הכלל נדיר, כלומר ממצא מדעי הנכון ב-99%.

נראה לכאורה דאין יסוד לפקפק בדבריהם שזה כמלתא
דעבידי לאיגלוויי מהמפורסמות דאין צריך ראייה."

כלומר, אילו התקבלו דברי המדע לעניין זה, הייתה זו בבחינת מציאות נתונה שאין לפקפק בה כלל ועיקר. הרב אהרנברג אינו מתייחס כמו הרב פרייס או הרב פעסטער למשקלה של בדיקה זו כמכריעה במקום עדים, אבל גם הוא מסכים שבירור מדעי הינו בירור גמור ושמן הדין לקבלו ולפסוק על פיו.

32. ועם זאת, הרב אהרנברג דוחה את המסקנה הנ"ל מכל וכול - בהסתמך על דברי הריב"ש:

"איברא, על עיקר הדבר שאנו דנים אם לסמוך על הבחנת הדם ולקבוע אבהות כסימן מובהק אומר אני חס ושלום לא יעשה כן בישראל, דלא זו דרך תורה הקדושה וכמו שמצינו בשו"ת הריב"ש תמ"ז שאין לנו לדון בתורתנו הקדושה ומצוותיה על פי חכמי הטבע והרפואה, שאם נאמין לדבריהם אין לנו תורה מן השמים חלילה... עיין שם בדבריו כי נעמו... ולא היה מתחשב בקביעות חכמי הטבע על פי נסיונם אפילו להכריע כנגד הפוסקים, וכל שכן שאין לתפוס דבריהם בודאי ולעשותם סימן מובהק אפילו במקום שאין סתירה לדבריהם בחז"ל."

33. הרב אהרנברג מסיק, אם כן, מדעת הריב"ש כי אין ללכת אחר דברי המדע כשהם סותרים קביעות של חז"ל, ומכל שכן - שאין לנהוג כך במקום שאין סתירה לדברי חז"ל. הדברים תמוהים כמובן עד למאוד: לא זו בלבד שמצאנו פירוש שונה בדעת הריב"ש, עד כי נטינו לומר שאין הריב"ש והרמב"ם חלוקים באופן מהותי, הרי ש"כל שכן" זה תמוה מעיקרו. במקום שממצאי הבדיקות המדעיות סותרים את דברי חז"ל ברור שיש לבטלם, אך מניין שיש לבטל ממצאים אלה כשאינם סותרים חז"ל?

ואולם, בכל הנוגע לבדיקת דם מסקנתו של הרב אהרנברג אינה מבוססת רק על ה"כל שכן" האמור, ומיד לאחר מכן הוא מביא את הבריתא במסכת נידה דף ל"א. מן הבריתא עולה כי קביעות המדע בעניין מקור דמו של הולד סותרות את דברי חז"ל, ולכן חלים דברי הריב"ש אף ללא ה"כל שכן" האמור. הרב אהרנברג מסיק מכך כי לא זו בלבד שאין

להחשיב את דברי המדע ולראות בבדיקה סימן מובהק, אלא אדרבה - גם סימן בינוני וגורם של ספק אין בכך.

סוד ה' ליראיו

34. ואף הרבה מעבר לכך. חידוש גדול מאוד מצוי בהמשך דברי הרב אהרנברג שם. לדעתו, קביעות עובדתיות של חז"ל גם הן בגדר פסקי הלכה שאין לסטות מהן. הוא מפרש את דברי הריב"ש ומסיק מהם כי גם אמרות עובדתיות של חז"ל שאינן בגדר מסורות הן אמת שאין לסטות ממנה, וזאת על פי הכלל ש"סוד ה' ליראיו". הרב אהרנברג מבאר כי לפוסקי ההלכה יש סיעתא דשמעיא בבואם לפסוק, ולכן הם פוסקים נכונה. ומכאן שרק עובדות מדעיות נכונות יכולות להיכלל בדברי חז"ל. אם אכן גרסו חז"ל גישה מדעית כלשהי, בת זמנם, אות הוא כי גישה זו היא אמת. מכאן נובעת מסקנה חדשנית, המרתקת במידת מקוריותה ובחשיבה המאפיינת אותה¹⁹:

"ומעתה אי נימא כמו שאמרו הרופאים חכמי הטבע שאפשר לעמוד על אבהות הבן על ידי בדיקת הדם, קשה - אמאי קאמר דספק בן ט' לראשון ספק בן ז' לאחרון אי אפשר לעמוד עליו? הלא אפשר לעמוד עליו על ידי בדיקת הדם, ואף כי לאו כל אדם יוכל לעמוד עליו דצריכין לזה חכמה יתרה ובקיאות... וכיוון שאנו רואים שחז"ל קבעו הלכות על דעת זו שאי אפשר לברר אבהות, ואנו מאמינים ובני מאמינים שאילו היה הדבר במציאות לא היה נעלם מהם דבר זה ואף לא היה נבצר מהם לדעת אופן עשיית המכשירים שעל ידם יבדקו הדם. ובכל מה שנוגע להלכות התורה התגלה לרבותינו חכמי הש"ס בסוד ה' ליראיו, אלא ודאי שאין לסמוך על בדיקה זו שהוא רק דמיון והשערת הרופאים כמו רוב דבריהם וכמו שכתב הריב"ש שהבאתי לעיל"²⁰

35. כלומר, לא רק קביעות פוזיטיביות של חז"ל אלא גם היעדר קביעה ברורה מהווה עילה שלא להסתמך על הבדיקה המדעית. כשם שבריב"ש נפסק שמדעי הטבע

19 ראה לעיל הע"ש 17 באות י' עמ' רכ"ד.

20 בעניין זה נראה בהמשך (סעיפים 55-59), כי קיים הברל גדול בין חכמי התלמוד שפסקו פסקים רבים על סמך ידע "מדעי" לבין גישת הריב"ש ופוסקים מאוחרים, שלא היו בקיאים בעצמם גם בשאר המדעים.

נדחים מפני הקביעות העובדתיות של חז"ל, כך מדעי הטבע נדחים גם מפני מצבים המוגדרים על ידי חז"ל כספק בהיעדר אפשרות בירור. ההסבר לכך שהיעדר אפשרות הבירור זהה לקביעה פוזיטיבית המנוגדת לעמדת המדע נעוץ בכלל של "סוד ה' ליראיו", המלמד כי אילו הייתה אפשרות בירור - ודאי היה הדבר נגלה לחז"ל. ומכאן, שקביעה עובדתית פוזיטיבית והיעדר קביעה ברורה - מהווים סתירה לעמדת המדע, והם הגורמים, לדעת הרב אהרנברג, לאי קבלת ממצאיו²¹.

התייחסות הרב אהרנברג לבדיקה שערך רב סעדיה

36. עמדתו של הרב אהרנברג נסתרת לכאורה על ידי הבדיקה שערך רב סעדיה - בדיקה המהווה ראיה לכך שקיימת אפשרות לבדוק אבהות באמצעות בדיקת דם. לרב אהרנברג יש שתי תשובות לדבר:

א. "דמלבד שאין לדמות חכמת הטבע של רב סעדיה גאון [הרב אהרנברג מניח כי מדובר ברב סעדיה גאון, הרס"ג] למדעי הטבע של חוקרי הטבע, לפי שהגאונים לא על פי נסיונם ידעו החכמות אלא היה קבלה בידם איש מפי איש הלכה למשה מסיני או מפי אליהו ז"ל, מה שאין כן חוקרי הטבע, וכמו שכתב הריב"ש הנ"ל ובפרט שרוב הנחות שלהם אינו אלא דרך השערה בלבד, ולא שנתאמת אצלם במופת חותך... הגם שהרופאים עצמם אומרים כי חכמתם היא רק עיונית מאומד הדעת... קורא עליהם אשר פיהם דיבר שוא, וזה לא משום דמשקרי אלא... היינו משום דחכמתם בהבלי שוא ימשכו."

פירוש הדברים הוא כזה: הרס"ג הסתמך על בדיקת דם שמקורה במסורות שיסודן בהררי קודש, ואילו הרופאים סומכים על השערות ולכן אין לסמוך על דבריהם. ואף שהרופאים טוענים כי מסקנותיהם נובעות משורה של ניסויים אמפיריים ואף שאין הם

21 לפי דברי הרב אהרנברג לא יתכן דבר אמיתי ונכון, שהמדענים גילו, ואשר לא היה ידוע לחז"ל. לעומת זאת, ב"חזון איש", הלכות טרפות, סימן ה' סעיף ג' (שהובא לעיל בסעיף 20) מצינו שיתכן גם יתכן שהמציאות המדעית תשתכלל ועם זאת הלכות פסוקות לא נשנה עקב כך, על אף האמון שנרכוש לאמת המדעית שהתחדשה כעת.

גישה מנוגדת לכך באופן קוטבי מצאנו גם במאמרו הנרחב של ד"ר חפץ ביחס לראיות נסיבתיות בחוברת "חקדים" - עיונים בחקר המשפט העברי ויישומו, מכון סנהדרין, גליון ב' קיץ תשמ"ט עמ' 59. בעמ' 63 שם מסיק הכותב כי: "כל עוד אין להצביע על הוראה מפורשת במקורותיה הספרותיים של שיטת משפט מסוימת או על סיבה משפטית ברורה ומתקבלת על הדעת במסגרת מושגיה דינייה לפסילתה של דרך הוכחה מסוימת, יש להניח את כשרותה וקבילותה ולפרש את המקורות וההלכות בהתאם להנחה זו."

חשודים כדוברי שקר (בעניין שאינו עדות על מקרה ספציפי) - הרי שאין ליחס אמינות לשיטה המדעית בכללותה, שכן ניתוח הניסויים הוא פרי שיקול דעתם של החוקרים ואינו תוצאה אוטומטית של הניסוי האמפירי. ומכיוון שניתוח הממצאים תלוי בשיקול דעת החוקרים, אין התיאוריה יוצאת מגדר השערה, ולכן אין לסמוך עליה כלל.

ב. "אלא דלקושטא נלע"ד דאף הנסיון של רב סעדיא הנ"ל לא מהני לברורי, דמלבד מה שהקשה ה'אליהו רבה'... תקשה לענ"ד ביותר על מה ששנינו ביבמות דף ק' ע"ב בספק בן ט' לראשון או בן ז' לאחרון שאחרי שמתו שניהם הוא אינו יורש אותם לא את זה ולא את זה... הא יכולין ליקח מהם עצם ולהקיז דם הבן ויתברר מאן אבוהו?... לכן נראה דאין בהבחנה שעשה הרב סעדיא כדי לברר האמת מי הוא האב, ואף רב סעדיא לא על בחינה זו קסמיק, אלא משום דבלאו הכי הדין נותן להוציא הממון מידי העבד כמו שיבואר, ולא הוצרך להבחנה שלו אלא כדי להוכיח לעיני המלך והשרים שיפה דן דין אמת לאמיתו."

לרב אהרנברג מפריעה עצם העובדה שקיימת אפשרות לערוך בדיקה שתברר אבהות, אף בהנחה שבדיקת הרב סעדיא גאון אינה בגדר בדיקה מדעית גרידא אלא בדיקה מכוח קבלה ומסורת חז"ל, שהרי אם קיימת בדיקה שכזו, כל המושג התלמודי של "שתוקי" - אדם שלא ידוע מיהו אביו - אינו ברור, ובמיוחד כאשר המדובר בספק אבהות בין שני אנשים ספציפיים. משום כך מגיע הרב אהרנברג למסקנה שגם בדיקת הרב סעדיא גאון אין בה ממש, שכן הכלל של "סוד ה' ליראיו" מחייב שמה שלא היה ידוע בתקופת התלמוד אכן אין בו ממש.

37. שיטתו של הרב אהרנברג היא שאין להשלים עם העובדה שייתכן כי הרס"ג חידש בדיקה שלא הייתה קיימת בזמן התלמוד. עובדה שהוגדרה בתקופת האמוראים כספק שאינו ניתן לבירור, לא ייתכן כי תהיה בעידן הגאונים למושא של בדיקה פשוטה, וזאת משתי סיבות:

א. הרס"ג ודאי לא השתמש בתיאוריה מדעית חדשה אלא בבדיקה שהייתה קיימת מאז ומתמיד מכוח מסורת חז"ל - שאם לא כן, אין בדיקה זו מהימנה (מכוח פרשנותו לריב"ש). ואם במסורת עסקינן - הייתכן כי לא השתמשו בה כדי לפתור את הספק ביחס לאבהות בתקופת התלמוד?

ב. המושג של "סוד ה' ליראיו" מחייב שאם אכן קיימת אפשרות לברר ספקות הלכתיים באמצעות כלי טכני לברור המציאות, ודאי היה הדבר נגלה לחכמי התלמוד שעסקו בפתרון ספקות אלה. אם לא נגלה להם הדבר, אות הוא כי הבדיקה החדשה אינה מהימנה, ולכן לא התאפשר לברר את הספק העובדתי כבר בתקופת התלמוד. מכאן, שלא ייתכן שהספקות ייפתרו על ידי תגלית טכנית מדעית חדשה, אף כשמדובר בבדיקה שבה נקטו הגאונים.

38. משום כך, הרב אהרנברג אינו מסתפק בהסבר הראשון והוא טורח להסביר שם בפרוט, כי על פי הדין במעשהו של רב סעדיה הגיעה הירושה ממילא לבן ולא לעבד, וזאת מכוח דיני הירושה ודיני הראיות התלמודיים. בדיקתו של רב סעדיה היא רק כלי לשכנע את הרשויות בדבר נכונות פסק דינו, ולמעשה מקור הפסק בדינים אחרים. הבדיקה היא רק מעין מופת ניסי, שאין בו להוכיח אבהות אף לדעת הרס"ג, וכל שיש בה הוא להסב את תשומת לב הרשות לבדיקה - אשר כשלעצמה אין בה ממש - וזאת כדי שתסכים הרשות עם הפסק לאמיתו. למעשה, לפי הסברו השני של הרב אהרנברג הבדיקה עצמה אינה מבררת דבר והיא נעדרת כל תוקף!

39. אבל קיימת בעיה נוספת בדרך הטיעון של הרב אהרנברג: "ספר חסידים" מביא את מעשהו של רב סעדיה כדי להוכיח שאב ובנו הם בבחינת גוף אחד, ולכן יום מותו של האב מהווה יום של סבל לגופו של הבן וראוי לו להצטער ולצום באותו יום. מכאן, שבדיקתו של הרס"ג משמשת בכל זאת מקור להלכה ומלמדת על אמת טבעית, ואין היא אך ורק בגדר מופת ניסי שנועד לעיני הרשות לשכנעה בנכונות פסק הדין. עובדה זו עומדת בסתירה להסברו של הרב אהרנברג, והוא מיישב את הדברים באופן הבא (כאן כבר אפשר לראות הודאה במקצת):

"ומזה שר"י החסיד ז"ל למד ממעשה זה שהאב והבן הם גוף אחד ואף הביא לזה סמוכין מקראי - אין לדקדק דסבירא ליה דלעולם כך הוא ויכולין לסמוך על זה כסימן מובהק, דכבר כתב הרמב"ם בפירוש המשניות בעדויות פרק ב' משנה ט' דהא דתנן האם האב זוכה לבן בנוי ובכח וכו' ואלה הדברים נוהגים על הרוב, וכן רוב הדברים הטבעיים הם על הרוב כשאדם בעל מום מוריש לבנו עכ"ל, ועיין במסכת בכורות דף מ"ה ע"ב ר"ל גבוה לא ישא גבוהית וכו', והכי נמי - הך דדם הבן נבלע בעצם האב אינו רק על פי רוב ויתכן שרק רוב קטן וקרוב למחצה ולפיכך אין לדון על פי סימן זה מידו."

40. כלומר, הרב אהרנברג אכן נאלץ להודות כי מעשהו של הרס"ג מעיד שדם האב ודם הבן חד הם וניתן לבצע בדיקת אבהות, אלא שהוא מסתמך דווקא על שיטת הרמב"ם - לפיה התורשה אינה עניין ודאי והתופעות חוזרות רק ברובם של המקרים ולא בכולם.

מכך אפשר להסיק כי:

כשהבדיקה מראה שבן בא מאביו - הרי שהיא מעידה על כך שגוף אחד הם ויש לראות אותה כמהימנה²².

כשהבדיקה מראה שאיננו מאביו - הרי שאין ללמוד ממנה דבר, ואף אין היא בגדר סימן מובהק, כי ייתכן שהוא בכל זאת בנו, אלא שנכלל דווקא באותו חלק קטן של המקרים שחוקי התורשה אינם חלים בהם.

יש לציין כי הדברים עומדים בסתירה מסוימת לתחילת דבריו, שם ציין שגם אם הרופאים קובעים שרק אחת לאלף פעמים מתרחשת סטייה מן התוצאה - הדבר הוא אכן בגדר סימן מובהק (עיין שוב בפסקה 31 לעיל).

41. לסיכום העיון בשיטתו של הרב אהרנברג, המאופיינת בהתחבטות רבה ובסברות מקוריות, נמצא כי עם כל השלילה, ואפילו הדחייה המוחלטת, של עצם האפשרות לחדש בדיקה שלא הייתה קיימת בתקופת הגמרא לצורך בדיקת אבהות, נאלץ גם הרב אהרנברג להודות כי בדיקתו של הרס"ג היא אכן בדיקה מהימנה לשם הוכחת אבהות. מסקנתו היא שאין לתת לבדיקה זו תוקף רק ביחס לשלילת אבהות, שהרי בהחלט ייתכן כי הילד הוא מן המוחזק כאביו וכי חוקי התורשה לא התקיימו בו בהיותו חלק מאותם מקרים מעטים שחוקי התורשה אינם חלים בהם. אולם, כשבדיקה מראה שבן בא דווקא מן המוחזק כאביו, אפשר להסיק מדברי הרב אהרנברג כי הבדיקה היא אכן מהימנה. עם זאת, שיטתו היא לפרש את הריב"ש כך שבדיקות

---

22 שאם לא כן, מדוע לא נלך אחר הרוב? הייתכן לפסול את הבדיקה מלהיות אינדיקציה משום שתוקפה חל רק על פי רוב - והרי רוב מהווה בירור כשלעצמו לפי ההלכה? כנראה סבור הרב אהרנברג כי לשם שלילת אבהות בלבד אכן אין זו אינדיקציה, שהרי ייתכן בן שחוקי התורשה אינם חלים לגביו, אבל כשהבדיקה מראה בעליל שהבן אכן בא מאביו - חייבים לתת לה משקל מכוח הרוב שבדבר. יחד עם זאת, ייתכן כי הרב אהרנברג סבור שאין לתת כל משקל גם לבדיקה מדעית חדשה, ומסקנה זו תתבסס על התירוץ הראשון לדברי הרס"ג, כפי שהובא בסעיף 36 לעיל.

מדעיות - גם כאשר אינן סותרות מסורות של חז"ל - אינן נחשבות לכלי בידור מוכר בעיני ההלכה.

שיטתו של הרב בן ציון חי עוזיאל

42. הראשון לציון, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל ז"ל, בספרו "שערי עוזיאל"²³, מתייחס כבודרך אגב לתוקפן של בדיקות מדעיות בכללותן, וגם התייחסות זו היא בהקשר של בדיקות דם לצורך בירור אבהות. (ניתכן שההתייחסות הרבה לשאלות אלה נובעת מכך שמדובר במוסכמות הלכתיות הנוגעות באמונה הבסיסית ביותר בדבר מקור יצירת הוולד, ומבחינת המדע גם כן מדובר בתחומים שהם גולת הכותרת שלו בדורנו - הגנטיקה, הצופן הגנטי והאימונולוגיה, כפי שנוסיף ונראה).

בשער העוסק ב"מזונות האב לבנים בלתי חוקיים", בשולי הדברים, מציין הרב עוזיאל כדלקמן:

"כל מקום שאין שורת הדין מחייבת האב למוזנות ילד זנונים, אין סומכין על בדיקה מדעית של דם הילד בדמיונו לזה של האב, שכן קבלה מרבתינו ז"ל שלושה שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו, אביו מזריע הלובר וכו' אמו מזרעת אודם וכו' והקב"ה נותן בו רוח ונשמה (נידה דף ל"א), וכל בדיקת מדעית מתבטלת נגד קבלתם הנאמנה של רבותינו ז"ל, שכל דבריהם נאמרו ברוח הקודש, ברוך שבחר בהם ובמשנתם."

43. הרב עוזיאל מתייחס לבדיקת הדם כסותרת מסורת חז"ל, ולכן הוא מבטל את ממצאיה. בעוד שברמב"ם מצאנו מפורשות כי דברי חז"ל המתייחסים לעובדות שאינן קביעות הלכתיות הם מעין ראי לשיטת המדע באותה עת - ועם הוכחות מדעיות חדשות ניתן לסטות מדברי המדענים כפי שהיו באותה עת, הרי שלדעת הרב עוזיאל אף קביעות אלה "נאמרו ברוח הקודש", והן מהוות מסורת הלכתית שאין לסטות ממנה. שיטתו של הרב עוזיאל מקבילה לשיטת הריב"ש, אשר לפיה עמדות המדע המנוגדות לקביעות חז"ל בטלות. אבל אם בריב"ש העלנו ספק אם כך הוא הדין רק ביחס להלכות טריפות, או שמא גם ביחס לאמרות עובדתיות של חז"ל שאינן בגדר

23 הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, "שערי עוזיאל", הוועדה להוצאת כתבי הרב, תש"ו, חלק ב' שער מ' אות י"ח. אולם ראה בספר "יד אפרים" מאת הרב אפרים פישל וינברג, בסימן ז' ("התורה לאור התורה") בעמ' צ"ו-צ"ז - שם מצוטטת גישה מנוגדת של הרב עוזיאל המובאת בספרו "משפטי עוזיאל" באבן העזר ע"ו.

קביעות הלכתיות, הרי שבדברי הרב עוזיאל מבואר כי גם ביחס לאמרת חז"ל בבריתא במסכת נידה, המתייחסת לתכונות התורשה ללא כל השלכות הלכתיות, סתירת הדברים על ידי בדיקות מדעיות תוביל לביטול מוחלט של הגישה המדעית. עם זאת, בפרק הבא נראה כי הבריתא במסכת נידה, בדבר מקורות התורשה של תכונות שונות, אינה אמירה בעלמא וכי הפוסקים הסיקו מן הסוגיה גם מסקנות הלכתיות.

פסיקתו של הרב אליעזר יהודה וולדנברג וגישתו למדע

44. הרב וולדנברג, חבר בית הדין הרבני העליון בירושלים ומפוסקי דורנו, הציג בפסק הלכה שנתן בשנת תשל"ז²⁴ את גישתו הכללית אל המדע, ומעניין שגם הוא עשה זאת בפסיקה הנוגעת לתחום הגנטיקה - בתשובה לשאלה שעסקה בנפקות בדיקת הדם לעניין שלילת אבהות. השאלה היא: "האם הבדיקה ותוצאותיה תופס מקום בדיני התורה?" לתשובתו נתייחס בפרוט בהמשך, כשנסקור את גישת ההלכה לבדיקת הדם, אולם כבר עתה ראוי לציין את גישתו הכללית לבדיקות המדעיות.

45. הרב וולדנברג מצטט את דבריו של הרב עוזיאל שהזכרנו ומביע את הסכמתו המלאה ("ומאוד נאמנו דבריו ז"ל"), והוא ממשיך ועונה לשואל:

"ואם הוא מדבר על החיוב, שעל זה כמי שכבודו כותב גם הבדיקה המדעית מראה רק על ספק שיתכן, אבל לא ודאות, ברור אבל שאותו הנימוק ואותו הטעם ישנו גם כאשר הבדיקה מראה בודאות על השלילה, באשר כי כל בדיקה מדעית מתבטלת נגד קבלתם הנאמנה של חז"ל."

46. כלומר, הרב וולדנברג סבור אף הוא, שגם כאשר הבדיקה המדעית היא ודאית ומוכחת, יהיה עלינו להתעלם מתוצאותיה כשהיא סותרת דברי חז"ל. שהרי אפילו אמרותיהם העובדתיות של חז"ל אינן בגדר "אמרות אגב" המבוססות על ממצאי המדע באותה עת, אלא הן בבחינת דברים הנאמרים בקבלה נאמנה של תורה שבעל פה. יש להתייחס לאמרות אלו כאל הוראה שאין לסור ממנה ימין ושמאל - גם כשמתברר בבדיקה המדעית בוודאות מוחלטת כי מדובר בהוראה המורה על שמאל שהוא ימין

24 הרב אליעזר יהודה וולדנברג, שר"ח "ציץ אליעזר", חלק י"ג, סימן קי"ד.

ועל ימין שהוא שמאל. מכאן, שגם הרב וולדנברג מבטל את תוקפה של הבדיקה המדעית, במקום שהיא עומדת בסתירה לדברי חז"ל.

47. לא זו אף זו, בשולי הדברים מוסיף הרב וולדנברג:

"כסניף נוסף לכל האמור יש להוסיף גם זאת, כנראה שהקביעה המדעית בזה על ידי בדיקת סוגי הדם איננה יוצאת על כל פנים מגדר השערה של 'באשר הוא שם', כפי שאנו רואים בהרבה מקרים שמה שהמדע קובע לודאות כהיום, כעבור זמן מה קובעת בעצמה אחרת ומבטלת מה שקבעה בודאות אתמול, וזאת לפי ההתפתחות והגילויים החדשים שמגלה לאחר מכן, והא הרי ידוע דעת גדולי הפוסקים שאין להסתמך ולא לקבוע הלכה על אומדנות הרופאים, וברור שאין זה דומה למה שהרופא קובע על ידי צילום או ראי שסברי רבנן שבה כן נותנים לו נאמנות."

48. מכאן, שהרב וולדנברג אינו סומך על קביעות המדע גם כשאינן סותרות דברי חז"ל, וזאת משום שהתיאוריה המדעית משתנה ומתפתחת - עובדה המצביעה על כך, שגם פירות הניסיון האמפירי אינם בגדר ודאי אלא נשארים לעולם בגדר אומדנה.

התיאוריה המדעית נסמכת על ניסויים, אבל המסקנות הן פרי ניתוח ואנליזה התלויים בשיקול דעת ובידע כללי אחר, והללו מוכחים לעיתים כלא מושלמים וכלא מבוססים. עם השתנות התיאוריה המדעית או טכניקות הבדיקה, מתברר לעיתים כי ההסבר לאותם ניסויים הוא שונה או שאין בניסויים שנעשו כדי להביא למסקנה האמורה.

בהמשך נראה כי כך הם פני הדברים במקרה הגדון גופו, וכי על אף שלילת אבהותו של פלוני באמצעות בדיקת דם, יתכן כי יוכח כעת באמצעות בדיקת הרקמות כי הוא כן האב. לכן, התיאוריה המדעית מוגדרת על ידי הרב וולדנברג כאומדנה של הרופאים, והלכה פסוקה היא כי אין לסמוך על אומדנות אלה.

49. לסיכום עמדתו של הרב וולדנברג: כאשר המדע מספק כלי טכני לבדיקת תופעה מסוימת והרופא מעיד על מה שראה - יש לאמץ את הטכניקה ולהאמין בתוצאה. אולם, כאשר המדע מספק תיאוריה שנחוץ שיקול דעת כדי לבססה על סמך

הבדיקות והניסויים - אזי הבדיקה המדעית המוצגת לנו כוודאית אינה יוצאת מגדרה של אומדנה, ואין לסמוך עליה כלל ועיקר - גם כשאינה סותרת מסורת חז"ל בנדון.

האסכולות השונות בגישות הפוסקים לחכמת המדע

50. קיימות מספר אסכולות לפיהן ניתן לסווג את גישות הפוסקים כלפי המדע, ובכל אחת מהן נמצא דעות קוטביות וגישות ביניים.

אסכולה ראשונה

דברי חז"ל ביחס לעובדות החיים אינם בגדר מסורת, אלא רק פרי מידע המהווה ראי לעמדת המדע באותה עת. השתכללות המדע מפריכה קביעות אלה. הרמב"ם נוקט בגישה זו ואולם, כפי שבואר בדברי ה"חזון איש" לעיל, יש להבדיל בין קביעות הלכתיות של חז"ל המתייחסות לעובדות על סמך מסורות חז"ל (כגון הלכות טריפות) לבין אמרות עובדתיות של חז"ל שאינן בגדר פסקי הלכה - ורק באלו פוסק הרמב"ם כי הם בגדר דברים שנאמרו על סמך הידע המדעי שהיה בזמנם, ועם השתנות התורה המדעית ושכלולה ניתן לסטות מאמרות אלו.

אסכולה שנייה

דברי חז"ל כולם, בכל דבר ועניין, נאמרו כתוצאה ממסורות שיסודן בהררי קודש, ולכן אין לסטות מהן לעולם על סמך קביעות מדעיות. יתר על כן, בהלכות טריפות גם מצאנו את דעת הרשב"א, כי אדם המעיד על מה שראה במו עיניו אינו מהימן ובודאי שטעה בממצאיו או בנסיבות הניסוי, ומצווים אנו להישמע לפסיקתם של חז"ל "אפילו אומרים על ימין שהוא שמאל ועל שמאל שהוא ימין".

אסכולה שלישית

לא ייתכן לחדש בירור עובדתי ביחס לשאלות שנשארו כסטטוס של ספק בתקופת התלמוד, שהרי הכלל הוא "סוד ה' ליראיו", וברור שאילו הייתה אפשרות לברר את המציאות באופן מהימן, הייתה הטכניקה נגלית לחז"ל כבר בתקופת התלמוד בעת שעסקו בבירור השאלה. השארת הדבר בתקופה ההיא בגדר ספק שאינו ניתן לבירור, מלמדת כי אין אפשרות טכנית לבירור הספק העובדתי וגם לא תהיה אפשרות כזאת

בעתיד. לפי גישה זו יש לבטל לא רק תיאוריות מדעיות העומדות בסתירה לאמרות פוזיטיביות של חז"ל, אלא גם תיאוריות מדעיות שעצם קיומן עומד בסתירה לעובדות היעדר הפתרון בגמרא.

אסכולה רביעית

הידע המדעי לעולם אינו ודאי אלא מוגדר כאומדנה, שהרי את יישומן וניתוחן של תוצאות הניסויים האמפיריים עושים לפי שיקול דעת ולפי ידע כללי אחר, ואלה משתנים מעת לעת וגם עשויים להתברר כלא נכונים או כלא מדוייקים. מכיוון שהלכה פסוקה היא כי אין לסמוך על הרופאים ביחס לאומדנות וכי נאמנים הם רק בכל הנוגע לעובדות הנחזות על ידם באמצעות כלים מדעיים שפיתחו, סבורים פוסקים מסוימים כי גם כשהמדע מתייחס לדברים שאינם סותרים קביעות או אמרות של חז"ל, אין לקבלם.

אסכולה חמישית

על פי ההתם סופר רופאים אינם נאמנים להתייחס ספציפית למצבו של פלוני, כי אז תהיה זו עדות, והרי על פי כללי הגדרת עדות, לא תמיד כשרים המדענים למתן עדות. אבל ביחס למצבים כלליים ולעובדות החיים בכלל - הרי שהם מוחזקים נאמנות. הרב פרייס סבור, כי בדיקה מדעית מהווה בירור גמור וכי יש לסמוך עליה עד כדי כך שאין צורך בבירור באמצעות עדים. הרב פּעסטר סבור, כי ניתן לסתור עדותם של עדים על ידי בדיקה כזאת, אך לא ניתן להוציא ממון באמצעותה, שכן גזירת הכתוב היא שיש צורך בבירור של עדים. עם זאת, הרב פּעסטר מסכים כי קביעות מדעיות הן בגדר ודאות, וכך אנו מוצאים גם בראשית דבריו של הרב אהרנברג, אלא שהוא גורס כי כמעט כל בדיקה מדעית תסתור קביעות של חז"ל על דרך החיוב או על דרך השלילה. כלומר, לפי אסכולה זו התיאוריה המדעית היא בגדר ודאי, וכאשר אין בה סתירה לדברי חז"ל יש לאמצה.

בהמשך נראה, כי עם חלוף הזמן ועם השתכללות הטכניקה והתמסדות הבדיקה, חלו מעברים מאסכולה לאסכולה בהתייחסותם של בתי הדין הרבניים לבדיקות הדם והרקמות. אולם גם כשהבדיקה מתקבלת כמהימנה, עדיין נעשה שימוש בעובדה שגם המדע עשוי לטעות - וזאת כדי להותיר לבית הדין שיקול דעת בנושאי ממצאות וסטטוס.

שיטת הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג

51. מרתקת במיוחד היא גישתו של הרב הראשי לישראל, הרב ד"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג וצ"ל, שכהן בתקופה בה ניתן פסקו הנ"ל של הראשון לציון הרב עוזיאל. נראה בעליל, כי לעניין הגישה לבדיקה המדעית לא התקופה היא המכריעה את הכף, אלא דווקא הרקע האישי של הפוסק. הרב הרצוג, שהיה גם איש אשכולות בתחום המדע, אכן הביע את דעתו שיש לסמוך על אמיתות מדעיות. מעיון בדבריו קשה לדעת אם הוא סבור שאפשר לאמץ את גישת המדע גם כשיש בה סתירה לקביעות עובדתיות של חז"ל, וכן קשה להסיק מהי דעתו ביחס למשקל שיש לתת לקביעות המדע - כוודאות או כאומדנה. עם זאת, אפשר להבין ממכתבו כי במוסכמות העולם המדעי - בניגוד לעדותו של מדען זה או אחר - יש לתת אמון, וכי אין לקשר לעניין זה את אי הנאמנות הכללית המיוחסת בדברי הפוסקים לאומדנות הרופאים. מדברי הרב הרצוג עולה כי אי האמון השורר כלפי הרופאים הינו אי אמון אישי באנשי המדע ועל כן הוא גורס כי אם יקומו בדורנו אנשי מדע, שיהיו בני תורה ויוצאי ישיבות, יהא בכך משום מציאת פתרון לשאלת האמון שיש ליתן בתיאוריות המדעיות.

52. דבריו של הרב הרצוג נאמרו במכתב ששלח, והם מצוטטים במאמרו הנ"ל של פרופ' פרימר²⁵ (ההשמטות - במקורו). במכתבו כתב הרב הרצוג את הדברים הבאים:

"לכבוד ידיד נפשי הגאון הגדול המפורסם פאר הדור,

שלום וכל טוב סלה -

25 ראה לעיל בהע"ש 12 בעמ' 49-50 והע"ש 64-67. המכתב הומצא לפרופ' פרימר על ידי ד"ר איתמר ורפהטיג, שמצאו בעזבונו הספרותי של הרב הרצוג ז"ל בהיכל שלמה שבירושלים. מן המכתב ניתן להסיק כי הרב הרצוג גורס (כפי שמצינו בפסיקת הרמב"ם) שבדברי חז"ל (ולא קביעותיהם) ביחס לעובדות אינם נובעים ממסורות מקודשות, אלא הם פרי המדע באותה עת. אולם הראיה של הרב הרצוג לכך היא דווקא הצד האחר של כל מה שהובא עד כה. אם בדברי הרשב"א מצאנו (ביחס לקביעות חז"ל) כי אין לתת אמון בבדיקה שכן היא סותרת אמיתות שנתקבלו מחז"ל, הרי שגישת הרב הרצוג היא הפוכה, ומסקנתו היא כי דברי חז"ל בעניינים עובדתיים אינם הלכה למשה מסיני, שהרי נתבררו על ידי המדע כבלתי נכונים. כלומר, דברי חז"ל אינם בגדר אינדיקציה למהימנות הקביעה המדעית, אלא, אדרבה - המדע הוא הוא אינדיקציה לדברי חז"ל, ללמדנו אם הם בגדר מסורות או רק פרי המדע בן זמנם. אך מה הדין ביחס לקביעות חז"ל העומדות בסתירה לדעת המדע? האם גם כאן ינקוט הרב הרצוג בגישה דומה, או שמא בקביעות אלה - אין לסור ימין ושמאל גם אם יוכיח המדע כי פסיקת חז"ל מורה על שמאל שהוא ימין? ומה ביחס לאמרות שברור כי מקורן במסורות חז"ל ואשר המדע עומד בסתירה להן? לכל אלה לא התייחס מכתבו של הרב הרצוג.

לא אחד כי כמעט בושת ונכלמתי מדברי כבוד גודלו... ביחס של ביטול כלפי בדיקת הדם מהבחינה השלילית, כלומר מבחינת האפשרות שיש לה לברר שאין זה בנו של זה. מה שייך לדבר על נאמנות הרופאים בדבר שנתקבל לברור מכל גדולי המדע הרפואי בכל העולם כולו. חז"ל אינם אומרים בשום מקום שקיבלו הלכה למשה מסיני שיש בבעלי חיים _____, _____, ואי אפשר היה שימסור כך הואיל והיום נתברר כשמש בצהריים שאין דבר כזה במציאות.

ואולם החז"ל קיבלו את הנ"ל לאמת ובנו הלכות גדולות על ההנחה הזאת הואיל ואריסטו קבע כך ונתקבל מפי כל החכמים שבעולם, ואיזה הבדל גדול בין המדע הרפואי שבימיהם שבימינו, ובין הקשר שיש בין כל חלקי העולם כאילו עיר אחת ומה שהיה בימיהם?

אני זכרתי מתוך קריאה בספרי הרפואה שזהו דבר שאין בו שום ספק, וכבוד תורתו במכתבו מליט משמעות כאילו זו מחלוקת בין פוסקי הרפואה. במחילת כבוד גודלו טעות גמורה היא מצידו. הנה לו העתק המכתב של המומחה הממשלתי הרפואי-משפטי, וגם יהודי נאמן לתורה. המפורסמות אינן צריכין לראיה. הנה בא כבר הכלל לפני התובע להוציא הפסק לפועל. אתם לא רוצים - יהי לכם אשר לכם, אנו נרחיב לו הזמן ואני מסדר הדבר פה ואודיע על ידיכם לצדדים אימתי עליהם לבוא.

חבל שבעוד שהמדע הולך וכובש עולמות ומגלה סודי סודות, **אם כי גם הוא טועה לפרקים**, אנו בקשר לענייני המדע הנוגעים לתורה הקדושה משקעים ראשנו בחול, כעוף הידוע, ותו לא מידי.

הכרחי שנעמיד מתוך הישיבות הקדושות, מהעילויים שבהם, אנשי מדע בכל מקצוע כזה ולא נהיה זקוקים לאחרים בענייני פיזיולוגיה, כימיה, חשמל ובכל הנוגע לתורה הקדושה, על זה עוד נדבר אי"ה...

יצחק איזיק הלוי הרצוג.

53. גישתו הכללית של הרב הרצוג במכתבו הנ"ל היא של התייחסות למדע כאל אמת שיש לסמוך עליה. מעניין לציין כי דווקא הרב הרצוג, שהיה גם מדען, מציין כי אמת זו אינה ודאית וכי גם המדע טועה לפרקים - וזאת בניגוד לרב פרייס ולרב

פעסטער. אולם ברור שהרב הרצוג מביע אמון כללי במדע ואינו תולה זאת בוודאות תוצאותיו.

54. ניתן לסכם, אם כן, כי פוסקים ראשונים ואחרונים - ומהם שהיו גם אנשי מדע, כמו הרמב"ם והרב הרצוג - נטו לרחוש אמון למסקנות המדע, ואילו פוסקים אחרים, הספונים בד' אמותיה של הלכה נטו להתייחס לתיאוריות המדעיות בספקנות, ולעיתים גם ממש בביטול - וזאת בעיקר כשתיאוריות אלו סותרות אמרות חז"ל, או לפחות קביעות שלהם.

מעמד המדע בתקופת התלמוד

55. בשולי הדברים האלה ראוי להקדיש כמה מלים לעניין מעמדו של המדע בתקופת התלמוד וההתפתחויות מאז.

בתקופת התלמוד גילו חז"ל פתיחות רבה ביותר לתיאוריות מדעיות ולבדיקות של מדעי החי, והלכות רבות נלמדו על סמך בדיקות רפואיות. ייתכן כי הדבר נעוץ בכך שבעת גיבוש ההלכה עמד הכלל של "סוד ה' ליראיו" דווקא לימין התיאוריה המדעית, וייתכן כי הדבר נעוץ בכך שבתקופה ההיא הפרכה של תיאוריות מדעיות הייתה נדירה והמדע דיבר בלשון ודאית (שלא כלשונו הספקנית מאוחר יותר). על כל פנים, יחסי האמון בין פוסקי ההלכה לבין חכמי המדע היו משופרים לאין ערוך דווקא בתקופה שחכמת המדע הייתה בחיתוליה.

56. בספר "יד אפרים" מאת הרב אפרים פישל וינברג (רבה של יד אליהו וחבר מועצת הרבנות בתל-אביב-יפו) בסימן ז' העוסק ב"תורשה לאור התורה" באות ט', מוצאים אנו תמיהה רבתי על גישתו המסויגת של הרב עוזיאל כלפי המדע, וזאת על פי פסקו של הרב עוזיאל בשו"ת "משפטי עוזיאל" אבן העזר ע"ו, המתייחס לסימניו של "ולד בן קיימא". לעניין זה מציין הרב עוזיאל את הגמרא במסכת יבמות דף מ"ב, בה מובאת בדיקת הריון על פי צורת ההליכה של האשה וצדודיתה, ומסקנתו היא כי "סימנים אלה שהוחזקו על פי המדע הרפואי בדורנו - כוחם יפה..."

לנוכח ההסתמכות על הבדיקה שבמסכת יבמות מציין הרב וינברג: "הרי לך ראייה ברורה ומכרעת שחז"ל סמכו על כל בדיקה מרעית להכיר על פיה איסור הבחנה וכלומר, האיסור של אשה להתחתן בטרם חלפו שלושה חודשים מתום נישואיה, כדי שיהא ברור במקרה שתיכנס להריון מי מן הבעלים הוא האב - ו.א.) שזה איסור תורה."

57. סוגיה נוספת המובאת שם היא זו שבמסכת נירה דף ס"א ע"א: "מעשה בסלע של בית חורון שהיו מתחזקים בה בטומאה, ולא יכלו חכמים לבדוק, והיה שם זקן אחר ואמר להם הביאו סדינים, ושראן במים ופרסן עליהם. מקום טהרה - יבש, ומקום טומאה - לח."

בבדיקה זו נקט גם רשב"י כשיצא מן המערה: "כל היכי דהוה קשי - טהרה". ראה במסכת שבת דף ל"ד ע"א ותוספות שם ר"ה כל.

58. בדיקת פוריות של גבר מצאנו בסוגיה במסכת יבמות דף ע"ו ע"א: "מייתינן נהמא חמימא דשערי ומניחין ליה". חז"ל נקטו בדיקה זו על שום מהימנותה, אף שהיא כרוכה באיסור מן התורה.

בדיקה בענייני טומאה וטהרה, שהם הלכות מדאוריתא, מצאנו במסכת נויר דף נ"ב ע"א: "מעשה שהביאו קופה מלאה עצמות לבית הכנסת... ונכנס תודוס הרופא וכל הרופאים עמו ואמרו אין כאן שררה ממת אחר."

יתר על כן, גם בענייני טריפות התייעצו חז"ל במומחים מאנשי מדע האנטומיה - וכך אנו מוצאים במסכת חולין דף ע"ו ע"א: "אמר רב, דבר זה שאלתי לחכמים ולרופאים..."

59. רוח הדברים בפסקו של החתם סופר באבן העזר סימן פ"ד היא שונה לחלוטין. לדבריו גם בהלכות פיקוח נפש "אין להאמין לרופא אלא במי שהוחזק באיזה חולי, אבל אדם המוחזק בריא והרופא שופט על פי דבריו אינו כלום לשוות ספק פיקוח נפש ולא נחיד לו לעבור ולזוז וזו כל שהוא מדברי תורה על פי חלומותיו ודבריו."

נראה בעליל כי במרוצת הדורות נשחקו מאוד יחסי האמון ששררו בין חכמי ההלכה לבין חכמי המדע, וספק אם יש בהשערות שהעלינו (לעיל בסעיף 55) כדי להסביר לאשורה תופעה זו, הראויה למחקר מעמיק כשלעצמו.

פרק ב': בדיקת דם, הבריתא במסכת נידה דף ל"א, בדיקתו של הרב סעדיה גאון, והתוקף הניתן לה

בדיקת דם מהי?

60. בע"א 407/60 פלוני נ' אלמונית²⁶ תיאר כב' השופט וילברג את בדיקת הדם כך:

"מודעת זאת מחקירותיהם של חתן פרס נובל היהודי ד"ר לנדשטיינר ותלמידיו, כי קיימות ארבע קבוצות של סוגי דם, השונים זה מזה בתכונות התאים והפלסמה, והם נקראים בשם A, B, AB ו-O.

כל אחד מבני הגזע האנושי משתייך לאחת הקבוצות הנ"ל, ולאחת בלבד. סוגי הדם מתנהלים על פי חוקי התורשה של מנדל, והתוצאה היא - ישר והפוך:

(א) כאשר אנו יודעים את סוג דמם הזהה של שני ההורים, או את שני סוגי הדם השונים שלהם, יכולים אנו לנבא מראש מה יהא סוג דמו של הילד. למשל: אם ההורים משתייכים שניהם לקבוצה A, יהיה סוג דמו של ילדם A. אם אחד מהם הוא A והשני B יהא סוג דמו של הילד AB.

(ב) היפוכו של דבר: כאשר אנו יודעים את סוג דמו של הילד, ואת סוג דמה הזהה או השונה של האם, יכולים אנו לקבוע, או באורח חד-משמעי או כאחת מכמה אלטרנטיבות, את סוג דמו של האב. למשל: אם סוג דמם של האם והילד הוא O, אזי גם סוג דמו של האב יהיה O. אם סוג דמם של האם והילד הוא A, הרי סוג דמו של האב יכול להיות כך: A או O, אך לא B ולא AB. אם סוג דמם של האם והילד הוא B, יכול סוג דמו של האב להיות: B או O, אך לא A ולא AB. לעומת זה, יש סוגי דם של האם והילד, בהם יכול האב להשתייך לכל אחת מארבע הקבוצות - ואין כאן מקום להאריך. הפרופורציה שבין סוגי הדם לגבי לבני העור שבאירופה ואמריקה היא: A - 45%, B - 10%, AB - 5%, O - 40%. בארבע ארצות אחרות השיעורים שונים במקצת.

26 ע"א 407/60 פלונית נ' אלמוני, פד"י ט"ו (1) 212, בעמ' 221. לפירוט מדעי בסוגיה זו ראה בספרה של דליה חלק, 'הוכחת אבהות', הע"ש 6 לעיל בעמ' 105-112, וכן במאמרם של קפלן, בראוטבר ונלקן, הע"ש 5 לעיל בעמ' 53-54. תיאורו של כבוד השופט וילברג נבחר כאן בשל בהירותו ופשטותו.

מן האמור יוצא, כי תוצאת בדיקת דמו של האב הנטען יכולה להיות רק שלילית (לגבי קביעת אבהות) ולא חיובית. כי כל אחד ואחד מסוגי הדם הנ"ל משותף למספר גדול של גברים. לפעמים אפילו באים בחשבון יותר מסוג אחד, כפי שראינו לעיל, וממילא אי אפשר לדעת - באיך הוכחה אחרת - מי מהם הוליד את הילד הנדון. לעומת זאת יכולה הבדיקה להעלות תוצאה שלילית, כלומר: להוכיח בודאות כי הנתבע איננו אביו של הילד. למשל: כאשר סוג דמם של האם והילד הוא A, וסוג דמו של הנתבע הוא B²⁷. במה דברים אמורים, ואימתי יכולה הבדיקה לגלות תוצאה שלילית? רק כאשר ידוע לנו מה הם סוגי הדם של כל שלושת ה'שותפים': הנתבע, האם והילד. אם חסרה לנו ידיעה ביחס לשניים מהם - אי אפשר להסיק מן הבדיקה האחת כמעט כלום."

הסיכוי לשלול אבהות באמצעות בדיקת דם

61. המלומדים ד"ר עדנה קפלן, ד"ר חיים בראוטבר ופרופ' דוד נלקן, במאמרם הנ"ל²⁸, מציינים כי אומנם מידת השלילה הוודאית שבשיטת סוגי הדם ABO (בדיקת הדם האמורה) מגיעה לכדי 99.99 אחוזים, אולם מידת ההסתברות של שלילת האבהות באמצעותה היא קטנה ביותר.

"הסיכוי להוכיח על ידי בדיקות של סוגי דם שאדם מסוים אינו אביו של הצאצא הוא כדלהלן:

על סמך בדיקות במערכת ABO בלבד - 20.0%

על סמך בדיקות במערכת NM בלבד - 18.5%

על סמך בדיקות במערכת MNSS בלבד - 23.9%

על סמך בדיקות במערכת RH-HR בלבד - 25.0%

...

לכן, הסיכוי לשלול אבהות על סמך הבדיקות לסוגי דם במערכות ABO, NM, RH-HR הוא 51.3%. אם נוסיף

27 גם במקרה זה יש להביא בחשבון כי לשני ההורים יש מרכיב גנטי גלוי ומרכיב גנטי נסתר. ייתכן כי לאם היה מרכיב גנטי גלוי A ואילו לאב - מרכיב גלוי B ומרכיב נסתר A, ואז יהיה הילד בעל סוג דם A, אף שסוג הדם הגלוי של אביו הוא B. לעניין זה ראה בירחון "אסיא", הע"ש 12 לעיל, בעמוד 23 - הערת העורך מס' 13.

28 ראה הע"ש 5 לעיל, בעמ' 54.

לכך גם את הבדיקות במערכת MNSS הרי הסיכוי לשלילת אבהות יגדל ל-56.4%. אם נצרף בדיקות דם במערכות נוספות... נוכל להעלות את הסיכוי לשלילת אבהות בעוד אחוזים ספורים."

62. כלומר, בדיקת הדם מתייחסת לחוקי התורשה החלים על סוג הדם של הצאצא, וההנחה היא כי סוג הדם של הצאצא מושפע הן מן האב והן מן האם. הבדיקה תלויה בנסיבות רבות, אין בכוחה לברר באופן חיובי מיהו האב אלא רק לשלול אבהות, ורק שימוש במספר רב של בדיקות ומרכיבים נותן סיכוי לתוצאה שהינה מעבר לספק סביר וגם אז במקרה הטוב ביותר ההסתברות כי הבדיקה נותנת תוצאה נכונה אינה עולה על כ-60 אחוזים.

עיון בסוגיית התלמוד במסכת נידה (דף ל"א) – על היבטיה ודקדוקיה

63. בעוד חוקי התורשה מבוססים על העובדה כי סוג הדם של הילד מושפע ונרכש הן מן האב והן מן האם, וממילא היעדר התאמה בין סוג הדם של ילד לבין זה של המוחזק כאביו מלמד שאין הוא האב - הסוגיה התלמודית במסכת נידה עומדת, לכאורה, בסתירה מוחלטת לתיאוריה מדעית זו. מסוגיה זו נובע כי סוג הדם נרכש כל כולו מן האם ולא מן האב, וממילא אף בהיעדר התאמה בין דם הילד לדם האב, אין בכך כדי ללמד שפלוגי אינו אבי הילד.

סוגיה זו מהווה מקור לקונפליקט מובהק בין ההלכה לבין המדע, ובה באים לידי ביטוי חד כל האסכולות והגישות למדע כפי שהובאו לעיל. יש הסבורים כי הסוגיה במסכת נידה אינה קביעה הלכתית אלא אמרה גרידא, וממילא ניתן לסטות ממנה - שכן חוקי התורשה המובאים בה אינם נובעים ממסורות חז"ל אלא הם פרי הידע המדעי באותה עת²⁹. לעומתם יש המטילים ספק במדע בכלל ובבדיקת הדם בפרט, והם מתייחסים

29 בהקשר זה מרתקים דבריו של פרופ' ישעיהו ליבוביץ בספרו "התפתחות ותורשה - פרקי יסוד", האוניברסיטה משודרת וההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1984, עמ' 31-32: "הקדמונים לא ידעו מאומה לא על תאי זרע ולא על תאי ביצית. הם ידעו שהזכר מפרש זרע מבלי לדעת מה מהותו, ואילו על האישה חשבו שהיא מספקת דם בלבד. לפי זה קבע אריסטו שזרע האב הוא המקנה צורה לדמה של האם. נמצא שאין לאם חלק בעצם יצירת הולד. אקט היצירה בא מן האב... רובו של ידע זה (המדע המדעי של חז"ל) הגיע להם מן המדע היוני כנראה דרך אלכסנדריה. אבל, דווקא בנקודה מכרעת זו, בענין התורשה, אין העקרונות שלנו מקבלים את הגישה שלמרות התהוות האדם מאביו ואימו יצירתו היא מעשה האב בלבד ואין לאם חלק בה. כצורה ברורה ומפורשת נאמר: האב והאם שותפים

לסוגיה במסכת נידה כאל קביעה הלכתית ולא כאל אמרה. אחרים מצדדים בגישה שגם אמרות חז"ל מבטאות מסורות שאין לסטות מהן.

64. בגמרא במסכת נידה דף ל"א ע"א מצאנו בריתא כדלקמן:

"תנו רבנן, שלושה שותפים יש באדם: הקב"ה ואביו ואמו. אביו מזריע הלוּבן שממנו עצמות וגידים וצרניים ומח שבראשו ולובן שבעין, אמו מזרעת אודם שממנו עור ובשר [ודם] ושערות ושחור שבעין, והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פנים וראיית העין ושמיעת האוזן ודיבור פה והילוך רגליים ובינה והשכל. וכיון שהגיע זמנו להפטר מן העולם, הקב"ה נוטל חלקו, וחלק אביו ואמו מניח לפניהם."

65. בבירור משקלה של הבריתא המובאת במסכת נידה מן הבחינה ההלכתית (קביעת דין או אמירה גרידא) והשלכותיה של סוגיה זו על עמדת חז"ל ביחס לבדיקות דם, יש לבחון את העניין מארבעה היבטים:

- א. הגרסה.
- ב. משמעות האמור בסוגיה במסכת נידה.
- ג. האם סוגיה זו היא "אגדתא", כלומר דברי אגדה הנעדרים משקל הלכתי, או שמא נפסקה סוגיה זו להלכה? האם אכן יש סתירה בין סוגיה זו לבין האופן בו נערכת בדיקת הדם?

ביצירת הולד. זאת אומרת - לא בהתהוותו בלבד... חלוקה זו אין לה יסוד במציאות כפי שאנו מכירים אותה, אבל היא מעידה, על כל פנים, על הגישה העקרונית שהאב והאם שותפים בפועל ביצירת הולד... וכאן נשאלת השאלה: חכמינו אשר שאבו את עיקר ידיעותיהם באנטומיה ובפיזיולוגיה מן המדע היווני - מדוע סרבו לקבל את התפישה האריסטוטלית בענין יצירת האדם? והתשובה לדבר: לפניהם עמד המקרא והמקרא אומר בצורה ברורה בבריאת האדם: 'זכר ונקבה בראם ויברך אותם ויקרא את שם אדם'. לא נאמר ויקרא את שמו אדם, אלא ויקרא את שם אדם. אין המהות של האדם כוזר כלכד, אלא היא כצירוף של הזכר והנקבה - שניהם יחד קרויים אדם. ולכן מן ההכרח שהאב והאם יהיו שותפים ביצירת הולד ולא רק בהתהוותו."

כלומר, בתחום התורשה דברי חז"ל הם מסורת השאובה מהשקפת המקורות ולא ממדעים פרי זמנם, וזאת גם לגבי הסבורים כי בשאר הדברים חז"ל שאבו ידיעות מהמדע בן זמנם ולא ממסורות. לשיטת פרופ' ליכוביץ גם עמדת הרמב"ם ביחס לתורשה עשויה להתיישב עם עמדת הריב"ש - באשר דברי חז"ל בעניין זה אינם פרי המדע בן זמנם אלא יסודם בפרשנות מחוייבת של מעשה בראשית בנוגע לבריאת האדם.

ד. כמו כן, יהיה עלינו לבדוק אם אין סוגיות נוספות בתלמוד, העומדות בסתירה לסוגיה זו ואשר מהן ניתן להסיק כי דם הבן בא גם מאביו.

בירור מעמיק של ההיבטים השונים יגלה כי האחד קשור ברעהו:

א. הגרסה

66. הריין הרב דיכובסקי, בפסק דין שעסק בשאלת בדיקות הדם³⁰, מעיר ביחס לגמרא במסכת נידה דף ל"א ע"א כי ישנן שתי גרסאות בבריתא, המובאות ב"מסורת הש"ס":

גרסה אחת: "אמו מזרעת אורם שממנו עור ובשר ושערות ושחור שבעין" - ולא נזכר "דם".

גרסה שנייה: "אמו מזרעת אורם שממנו עור ובשר ודם ושערות ושחור שבעין".

וכך מסיק הרב דיכובסקי כי "ניתן למצוא כאן שתי שיטות המסתמכות על שתי גרסאות". כלומר, לפי הגרסה שאינה כוללת "דם" אין כל ראיה מן הבריתא במסכת נידה כי דם הוולד בא רק מן האם ולא מן האב. ואולם, לא הכל תמימי דעים כי יש נפקות לגירסת הבריתא במסכת נידה.

67. בפד"ד ב' 119 דנו כבוד הדיינים רוזנטל, דקובר והראיה בתוקפה של בדיקת דם, ותוך כדי דיון בדעות הפוסקים שהובאו בשולחן ערוך יורה דעה סימן רס"ג סעיף ב' מובאת (בעמ' 124 לפסה"ד) דעת הט"ז שם בס"ק א': "דלכן לא שייך באיש רק נאישה לפי שהדם בא מן האישה", ומובא המקור לכך שדם הוולד בא מן האישה, בביאור הגר"א שם בס"ק ד': "רטעם האגורה הוא מדאמרינן בפרק ג' רנידה דהרם מן האישה".

30 פסק דינו של בית הדין הרבני באשדוד משנת תשמ"ב, פורסם ב"אסיא", חוברת ל"ה שבט תשמ"ג עמ' 16, וראה שם בעמ' 21.

לנוכח הבאת מקור זה של הגמרא במסכת נידה בהקשר של חוקי התורשה על פי ההלכה מציין בית הדין בסוגריים: "לפי גרסת השאלתות מפורש בגמרא שהדם מן האישה, ולפי הגרסא שלנו שאודם בא מן האישה ודם בכלל".

כלומר, לפי שתי הגרסות מקור תורשת הדם הוא מן האישה - בין משום שהדבר מצוין במפורש בברייתא במסכת נידה, ובין משום העובדה ש"האודם" בא מן האישה ומכאן יש להסיק בהכרח כי גם דמו של העובר מורש לו על ידי האם ואף אם לא נאמרה במפורש המלה "ודם" בין הדברים הכלולים ב"אודם" הבא מן האישה. מכאן נובע, כי לדעת בית הדין בפסק הדין האמור בעצם אין חשיבות לגרסה הנקוטה בגמרא במסכת נידה.

68. בדומה לכך, מצאנו בשו"ת "ציץ אליעזר" מאת הרב אליעזר יתודה וולדנברג, בחלק יג' סימן ק"ד:

"והנה באודם שהאישה מזרעת ברור שכלול בזה (ואולי עוד בראש ובראשונה) הדם. ובהגהות הגר"א ז"ל מגיה בהדיא בגמ': 'ודם' וכן כתב בהדיא גם בשאלתות, יתרו שאילתא נ"ו, ובהעמק שאלה' (לנצי"ב מוולוז'ין) שם כותב שבמדרש קוהלת מבואר ג"כ בפירוש: 'ודם' עי"ש. זאת אומרת שהדם בא מן האישה, וכפי שהמסביר שם 'העמק שאלה', דזה פשיטא דעיקר יצירת הולד הינו מדם שבאישה ודם מוליד דם עי"ש, ואם כן מכיוון שדם בא מן האישה זהות דם יכול להיות ולקבוע בין בן לאמו אבל לא בין בן לאביו בהיות שדם הבן לא בא ממנו."

כלומר, בין אם הגרסה בגמרא במסכת נידה כוללת את המילה "דם" ובין אם לאו - אחת היא, ולא הגרסה עיקר אלא המהות. פירוש הגמרא לפי הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו לשאלתות דרב אחאי גאון היא כי האישה תורמת ליצירת הולד מדמה, והרי "דם מוליד דם". האודם הבא מן האישה אינו "צבע" אלא הורשת תכונות פיזיונומיות, ובראש ובראשונה הזהות הפיזיונומית בין חומר המוריש לחומר המורש קיימת דווקא בדם - הוא הוא החומר הנדון, "האודם" שמורשה האישה. לכן גורס הרב וולדנברג כי לפי כל הגרסאות הדם בא מן האם, ובדיקת דם שתוכיח אי זהות בין דם הולד לבין דם האב אינה מלמדת דבר.

לעומת זאת, עובדה היא כי הגר"א הגורס בהגהותיו על השולחן ערוך שהדם בא מן האישה, הגיה בגמרא במסכת נידה והוסיף את המלה "ודם" כדי לתמוך בגרסתו - ולא

די היה לו בכך שנאמר שם כי "האודם" בא מן האישה. מכאן, שלכאורה אין די במהות העניין אלא הגרסה עיקר היא. אבל, אולי הגהת הגר"א נובעת מגרסתו בגמרא במסכת נידה לפי הכתובים שהיו לפניו. וייתכן שגרסה זו נובעת מכך שאם אכן מהות הזרעת האודם היא הורשת סוג הדם - בבחינת "דם מוליד דם" - הרי שזהו הדבר הראשון שיש לציין במפורש כמורש מן האם.

69. הרב משה פינשטיין, בשו"ת "אגרות משה" יורה דעה חלק א' בסימן קנ"ה, מבאר את מחלוקת הפוסקים שתובא להלן - בשולחן ערוך יורה דעה סימן רס"ג - כתלויה בגרסות הגמרא במסכת נידה דף ל"א: "ומחלוקתם היא בגרסת הגמרא בנידה דף ל"א, דבגרסא רידן לא הוזכר 'דם' ברברים שהאישה נותנת להולד, ואם כן בא הדם משניהם מהאב ומהאם... והאגודה גריס כגרסת השאלתות שגריס בנידה שהאם נותנת גם דם... ולכן הוא שייך רק להאם ולא להאב, וזה הדרך נראה ברור בטעם מחלוקתם."

כלומר, השאלה אם דם הוולד בא מן האם בלבד או שמא גם מן האב תלויה, לדעת הרב פינשטיין, בגרסת הגמרא במסכת נידה:

70. הרב פינשטיין מביא ראייה לדבריו מגרסת הגר"א בנדון:

"וכן משמע בהגר"א ס"ק ד' שכתב בטעם האגודה שהביא הרמ"א דדוקא באישה משום דבפרק ג' דנידה כגרסת השאלתות איתא דהדם מן האישה, אם כן בטעם הרב מנוח צריך לומר דאינו גורס דם כבגרסא דידן כדלעיל."

אולם, כאן שוב יש להעיר כי ייתכן בהחלט שלא הגרסה שבגמרא היא העומדת בבסיס המחלוקת הנ"ל, אלא הגרסה היא דווקא תוצאה הכרחית מן השיטה. מי שסבור שהדם בא מן האם חייב לגרוס "ודם", שכן כאמור זהו הדבר הראשון שיש לציין במפורש כמורש מן האם, ואילו מי שסובר שהדם אינו תורשה אקסלוסיבית מן האם דווקא, מן הנמנע לגרוס בגמרא "ודם".

ג. משמעות הבריתא במסכת נידה

71. בספר "לב אברהם" מאת ד"ר אברהם סופר³¹ מצאנו (בפרק ג' העוסק ב"דעת תורה ודעת הרופאים") את הדברים הבאים:

"דעת גדולי הפוסקים שאין להסתמך ולא לקבוע הלכה על אומדנות הרופאים, כשזה מתנגד לקבלת חז"ל, וכל מקום שחז"ל קבעו הלכה, דעתם - שהיא דעת תורה - עומדת וקיימת לדורות ואפילו במקום שהידע הרפואי עומד מנגד. לכן, אין להסתמך על בדיקות סוגי הדם כדי לשלול (או לקבוע) אבהות על ילד, מכיון שמקובל על חז"ל (נידה דף ל"א ע"א) שדם הילד בא רק מן האם."

בהקשר לדברים אלה מציין הרב שלמה זלמן אוירבך, מפוסקי דורנו וראש ישיבת "קול תורה" בירושלים, בהקדמתו-הסכמתו-הערוותי לספר "לב אברהם"³², כדלקמן:

"יתכן שדברי חז"ל אינם כל כך כפשוטם ולא נוגע כלל לסוגי הדם. אך גם בלאו האי טעמא אין להסתמך על זה."

72. לכאורה, שיטתו של הרב אוירבך היא:

א. אין להסתמך על בדיקת דם, בהיותה בדיקה מדעית.

ב. הגמרא במסכת נידה אינה עניין לבדיקת דם ולדיני התורשה.

אולם למעשה לא זו משמעות הדברים, ופרופ' רב פרימר מעיד במאמרו על משמעות שני חלקיה של הערת הרב אוירבך - בהסתמך על שיחה שקיים עימו בנדון - כדברים האלה³³:

א. "אין להסתמך על בדיקת דם לצורך קביעת אבהות ודאית, וזאת משום שדינה של בדיקת דם היא מכח 'רוב' ו'ספק'."
כלומר, חוקי התורשה פועלים על פי רוב, אך אינם שוללים אפשרות - הגם שבסבירות נמוכה - שאף על פי

31 ד"ר אברהם סופר, "לב אברהם" - הלכות רפואה לחולה ולמשמשיו, הוצאת ספריית פלדהיים, ירושלים, מהדורה שנייה, בעמ' ל"ח פרק ג' אותיות א-ב.

32 שם בעמ' י"ז בהערה לפרק ג' סעיף ב'.

33 ראה לעיל הע"ש 12 בעמ' 48 ובהע"ש 61 שם.

שממצאי בדיקת הדם הם שליליים, בכל זאת בדיקת הדם אינה משקפת נכונה את המציאות והולד הוא אכן בנו של המוחזק כאביו. מכאן כי הרב אירבך אמנם אינו מתייחס באמון מלא לתוצאותיה של בדיקה זו, אך הוא אינו שולל בצורה מוחלטת כל הסתמכות על השיטה המדעית לרבות בעניין בדיקות הרקמות המספקות תוצאות ברמת אמינות גבוהה³⁴.

ב. האמרה במסכת נידה, לדעת הרב אירבך, מתייחסת לקשרים רעיוניים, רגשיים ומטאפיסיים בין בן להוריו ולאביו שבשמים, ולא דווקא לקשרים טבעיים וביולוגיים. לכן, אין כל סתירה בין דברי חז"ל אלה במסכת נידה לבין דברי המדענים ביחס לחוקי התורשה.

73. בפד"ר ב' 119, בעמ' 124, דן בית הדין באריכות רבה בתוקפה ההלכתי של הבריתא במסכת נידה, ומוכיח כי אין דברי אגדה בלבד אלא זו קביעה הלכתית. אולם, לבסוף מציין בית הדין:

"ברם, אחרי בירור כזה, קובע בית הדין כי יש לומר שאין סתירה מהא דמוכח במסכת נידה הנ"ל דדם בא מן האם לקביעות המדע שאפשר לקבוע אבהות הילד על סמך בדיקות דמו של האב ושל הילד, כי הבדיקה מתייחסת לא רק לגוף הדם אלא לתאי ורקמות הדם, וזה בא מכח האב גם כן. לכן לעניין אחים שמתו מחמת מילה היות וזה קשור בגוף הדם, לפי שיטה ראשונה שבשולחן ערוך יורה דעה הנוכח, תלוי זה רק באם, אבל בדיקת הדם שאינה מגוף הדם אלא קובעים זה על סמך בדיקות תאי ורקמות הדם שבגוף הדם - זה יכול להיות תלוי גם באב."

74. כלומר, לדעת בית הדין הרבני בפסק הדין הנ"ל, הבריתא במסכת נידה מתייחסת להורשת "גוף הדם", ואילו הבדיקה המדעית של סוג הדם לעניין שלילת אבהות מתייחסת לבדיקת גנים תורשתיים שהם תאים ורקמות המצויים בדם אך אינם גוף הדם, ואותם יורש הילד גם מן האב. פרשנות זו לסוגיה שבמסכת נידה מיישבת לחלוטין את הסתירה הקיימת כביכול בעניין זה בין מסורות חז"ל לבין המדע.

34 הסבר זה מקביל, לעניות דעתי, לדברי הרב אהרנברג המובאים בסעיף 89, להלן.

75. פרופ' פרימר תמה על פרשנות זו של בית הדין לבריתא במסכת נירה³⁵:

"חילוק זה של כב' הרבנים בין 'גוף הדם' ו'תאי ורקמות הדם', עם כל הכבוד, צריך עיון. מהו 'גוף הדם' בניגוד ל'תאי הדם'? ונוסף על זה הלא האודם של הדם, שוודאי בא רק מהאם לפי הגמרא בנידה, הוא בא מהתאים האדומים שבדם שבהם עושים בדיקת דם. אם כן מוכרחים אנו לומר שלפי הגמרא גם תאי הדם באים אך ורק מהאם, בלי כל תרומה מצד האב, ובניגוד להבנת כב' בית הדין. מכל מקום, לפנינו נסיון ראשון בתחום ההלכה לקבלת המסקנות המדעיות בנוגע לקביעת אבהות על ידי בדיקת דם, גם אם הדיינים לא היו מוכנים לקבל את הסבר המדענים לדבר."

76. עורכו של הירחון לענייני רפואה "אסיא", הרב ד"ר מררכי הלפרין, מיישב את תמיהתו של פרופ' פרימר על בית הדין הרבני בחיפה כדלקמן³⁶:

"ניתן בהחלט להבין את דברי בית הדין הרבני בחיפה. בהנחה ש'אודם' האמור בדבר חז"ל, היינו פרודות המוגלובין האדומות שבתוך תאי הדם, ואילו האנטיגנים הקובעים את סוג הדם הם נמצאים על פני הקרום השומני של כדוריות הדם (הממברנה), ותכונות הקרום והאנטיגנים שעליו באות בירושה גם מהאב."

77. בהקשר זה יש לציין גם את דבריו של הרב אהרנברג בספרו "דבר יהושע" סימן ה' בע"מ ר"כ באות (ב):

"ואם תימצי לומר דאין סתירה מחז"ל לדעה זו (של המדע) דיתכן שחז"ל לא דברו רק מעיקר הדם שהוא חלק האם אבל יש בו גם כח האב במקצת, מכל מקום נראה שדבריהם (של המדענים) נסתרים מכח דברי הפוסקים ז"ל לענין מתו אחיו מחמת מילה."

35 שם בעמ' 47.

36 שם שם, בהע"ש 53.

78. כלומר, בהחלט קיימת דעה בין הפוסקים בדור האחרון, הנתמכת בתימוכין מדעיים על ידי הרב ר"ר הלפרין, לפיה אין כלל סתירה בין הבדיקה המדעית של סוג הדם לענין שלילת אבהות לבין הבריתא במסכת נידה - וזאת בין משום שהבריתא האמורה מתייחסת לכוחות נפש ולקשרים מטאפיסיים ולא לתורשה (כדעת הרב אוירבך), ובין משום שהבריתא האמורה מתייחסת ל"עיקר הדם" בשעה שבדיקת הדם מתייחסת לתאים מסוימים בדם הנמצאים על פני הקרום השומני של כדוריות הדם (הממברנה) ואשר מקורם גם מן האב ואין הם בגדר "עיקר הדם" הבא רק מן האם (כדעת בית הדין בחיפה, וכן כהצעת הרב אהרנברג).

נמצאנו למדים, כי אף אם קיים ספק האם גרסת הבריתא במסכת נידה "מושיעה" את הסבורים שאין סתירה בין מסורת חז"ל בעניין תורשת הדם לבין התיאוריה המדעית בעניין זה - הרי שעל כל פנים, פרשנות הפוסקים האחרונים לגבי משמעות בריתא זו מיישבת את הסתירה מעיקרה.

ג. משקלה ההלכתי של הבריתא במסכת נידה

סוגיית מיתה מחמת מילה

79. פוסקי ההלכה נחלקו בסוגיה הלכתית מובהקת, התלויה בדיני התורשה של הדם אבל אינה נוגעת באבהות, והיא סוגיית המיתה מחמת מילה. מדובר במחלת ההמופיליה, שהיא מחלה תורשתית שהחולה בה לוקה באי קרישת הדם, וממילא כל שטף דם מסכן את חייו. ילד שקיים חשד כי הינו חולה המופיליה אין למולו, שכן שטף הדם כתוצאה מן המילה עלול לסכן את חייו. ילד שמתו שניים מאחיו מחמת שטף דם שאי אפשר היה לעצרו בעת מילתם - סביר להניח כי אף הוא לוקה במחלה תורשתית זו, ואין למולו. אולם, מה קורה כאשר שני אחים אלה נולדו לאביהם מאישה אחת ואילו הבן השלישי נולד לאביו מאישה אחרת? האם מקור הדם באם בלבד, וממילא אין לחשוש למחלת דם תורשתית אצל בנו השלישי של אותו אב? ושמה הבריתא במסכת נידה אינה אלא "אגדתא", ולכן אינה מהווה מקור להלכה ואין ללמוד ממנה כי דיני התורשה של הדם באים רק מן האם, וממילא צריך לחשוש לחייו של הבן השלישי? הרי ייתכן שגם הבן השלישי נושא את הפגם הגנטי מאביו, בהיות האב מקור תורשה לדם בניו.

הדיון בסוגיית "מתו אחיו מחמת מילה" עשוי ללמד על משקלה ההלכתי האמיתי של הסוגיה שבמסכת נידה - אם זו "אגדתא" או שמא סוגיה שצריך להסתמך עליה הלכה

למעשה (בענייני פטור מברית מילה וספק פיקוח נפש). ואם המסקנה היא שהסוגיה בנידה איננה מקור הלכתי קובע הרי שתהא לכך השלכה גם על מידת היותה של סוגיה זו ראייה לעומדת ההלכה בענייני תורשה העומדים בסתירה לקביעות המדע.

80. במסכת שבת דף קל"ד ע"א ובמסכת חולין דף מ"ז ע"ב מצוי הדין, שאישה שמתו בניה מחמת מילה לא תמול את בנה השלישי. ראוי לשים לב לכך שהגמרא מתייחסת לאישה ולא לאיש, אף שמצוות המילה חלה על האב ולא על האם.

וכך נפסק ברמב"ם, בהלכות מילה פרק א' י"ח (וכן ראה טור יורה דעה סימן רס"ג):

"וכן מלה את השני ומת מחמת מילה, בין מבעלה הראשון בין מבעלה השני, הרי זו לא תמול השלישי בזמנו."

מכאן, שרק דם האם הוא הגורם לתורשת המחלה, ואילו האב אינו נוגע לדבר³⁷. הרב אלכסנדר ווסלין הכהן, מגדולי חכמי אשכנז ובעל ספר "האגודה", נשאל מהו הדין באיש שמל שניים מבניו ומתו, ונישא בשנית והוליד בן שלישי. בהסתמך על הבריתא במסכת נידה דף ל"א פסק הרב:

"נשאלתי על איש שמתו לו שני בנים מחמת מילה ומתה אשתו ונשא אחרת וילדה, ואמרתי למולו... דמן האישה נולד הדם, וכן עשה ומל וחיה."

81. דברי בעל "האגודה" אומצו להלכה על ידי הרמ"א בהגהותיו על שולחן ערוך יורה דעה סימן רס"ג סעיף ב'.

בשולחן ערוך נפסק:

"אישה שמלה בנה ראשון ומת מחמת מילה שהכשילה כוחו, ומלה גם השני ומת מחמת מילה, הרי הוחזקה שבניה מתים מחמת מילה, לא שנא מבעל אחד או משניים ולא תמול השלישי אלא תמתין לו עד שיגדל ויתחזק כוחו, והוא הדין אם איש אחד מל בנו ראשון

37 נמצא כי דווקא הרמב"ם, הגורס כי יש לאמץ את קביעות המדע, נוקט גישה שלכאורה אינה מתיישבת עם האמיתות המדעיות בהקשר זה. אולם ראה לעניין זה בסעיף 85 להלן וכן בהע"ש לעיל. 29

ושני ומתו מחמת מילה לא ימול השלישי, בין שהיו לו
מאישה אחת בין משתיים."

ובהגהות הרמ"א נאמר:

"ויש חולקים וסבירא להו דלא שייך באיש רק באישה
(חידושי אגודה, פרק ר' אליעזר דמילה) ונראה דספק
נפשות להקל."

**ומבאר הט"ו (שם ס"ק א'): "דלכן לא שייך באיש רק באישה לפי שהדם בא מן
האישה."**

**ומבאר הגר"א (שם ס"ק ז'): "נראה דטעם האגודה הוא מראמרין בפרק ג' דנידה
דהדם בא מן האישה."**

**הב"ח על הטור יורה דעה ורס"ג, וכן בשו"ת ב"ח החדשות בסוף סימן כ' - פסק
כדעת בעל "האגודה".**

**בית הדין הרבני בפר"ר ב' 119, בעמ' 124, הגיע למסקנה כי: "גם הרמ"א, מפתח
רסבירא ליה כשיטה זו, ורק משום ספק נפשות להקל חשש לרעה הראשונה."**

**82. לכאורה, המחלוקת בין הרמ"א לבין השולחן ערוך היא בשאלה אם הדם בא גם
מן האב או רק מן האם, והאם הבריתא במסכת נידה רף ל"א מהווה קביעה להלכה או
שמא אלו רק דברי אגדה? אולם, בספר "דברי יהושע", בסימן ה' אות (ב), מובאים
הדברים בהסתייגות, ולאחר הבאת דעת הרמ"א ופסקו של הב"ח מסיק הרב אהרנברג
כדלקמן:**

"הרי דאף לגבי עניין ספק נפשות סמכו הפוסקים
(האגודה והב"ח) לומר שאין לדם הבן שום שייכות לדם
האב, ואף ספק לא הטילו בזה, שהרי פסקו למולו אע"ג
דספק נפשות להקל, ואי נימא כדברי חכמי הטבע הנ"ל
דיש כח האם בדם הבן, הוי לן לחוש שמא כח האב גרם
למיתת בניו מחמת מילה.

ואמנם שהבית יוסף שם הביא בשם רבינו מנוח דהוא
הדין אם מל בנו הראשון ושני ומתו לא ימול שלישי
אפילו אם זה השלישי הוא מאישה אחרת, וכן פסק
בשולחן ערוך שם סעיף ב', ואף הרמ"א חש לשיטה זו
משום דספק נפשות להקל, מכל מקום נראה דאין
סימוכין לחכמי הטבע מיניה [כלומר, אין חכמי הטבע

יכולים להביא ראיה לשיטתם מן השולחן הערוך - א"ו] דיש לומר כמו שכתב הבית שמואל באבן העזר סוף סימן ט' דטעמו של הרמ"א ורבינו מנוח משום דסבירא ליה דיתכן מיתה מחמת חולשת כח, והכי נמי מסתברא שהרי כתב הרמב"ם בהלכות מילה שהמיתה מחמת מילה היא משום שהמילה הכשילה את כוחו, והרי הכח הוא חלק האב כדתנן במסכת עדויות פרק ב' משנה ט': 'האב זוכה לבנו בכח' ופירשו הרמב"ם (בפירוש המשניות) ור' עובדיה מברטנורא לפי שקרוב טבע הבן להיות דומה לטבע האב, וכמו שנאמר: 'גיבור בארץ יהיה זרעו', ואלמלא היה כח האב יפה לא היה כח הבן חלש כל כך שתהיה המילה מכשילתו אפילו אם חלק האם, דהיינו הדם, רפי או קמיט. ועל כרחך דבין האב ובין האם גרמו להכשלת הכח, ואם כן שפיר קאמר רבינו מנוח דכמו שכתב הרמב"ם דאין חילוק בין אב אחד לשני אבות, משום דחלק האם גורמת המיתה מחמת מילה, אע"ג דגם חלק האב הוא קצת גרמא בנויקין, הכי נמי אין חילוק בין אם אחת לשתי אמהות הואיל וגם חלק האב גורם אע"ג דגם חלק האם היא קצת גורם דאין טעם לחלק."

83. כלומר, לדעת הרב אהרנברג מיתה מחמת מילה אינה תלויה רק בדם אלא בחולשה הגופנית הכללית של הילד. תכונה זו של חוסן גופני נובעת מן האב (ראה משנה במסכת עדויות, פרק ב' משנה ט') ורק שילוב של גורמי תורשה בדם האם והיעדר חוסן גופני שבא בירושה מן האב, מביאים לידי כך שהילדים ימותו מחמת מילה. מכאן, שבמיתה מחמת מילה התורשה אינה עניין לבדיקת דם בלבד, ולדעת הרב אהרנברג מחלוקת הפוסקים יוצאת מהנחה שהדם בא מן האם והשאלה היא רק מהו הגורם הדומיננטי במוות מחמת מילה - סוג הדם או היעדר החוסן הגופני. אם היעדר החוסן הגופני הוא הגורם הדומיננטי, יחול הדין של מיתה מחמת מילה גם בבניו של אב אחד שנולדו למספר אמהות (להלן נראה כי חילוק זה מקורו בחתם סופר). ואם תורשת הדם היא הגורם הדומיננטי, הרי שסוגיית מיתה מחמת מילה נוגעת רק לבנים מאותה אם ולא לבנים רק מאותו אב.

מכאן, שסוגיית המיתה מחמת מילה אינה מלמדת בהכרח על משקלה ההלכתי של הסוגיה במסכת נידה ומחלוקת הפוסקים בענין מיתה מחמת מילה קיימת גם אם יוצאים מנקודת הנחה כי תורשת הדם באה רק מן האם כפי שמצינו בסוגיה במסכת נידה.

84. הסבר זה מצינו גם בפסיקת בית הדין הרבני בחיפה, בפד"ר ב' 119 בעמ' 124:

"אולם נראה דאף דעה ראשונה (השולחן ערוך בשם רבנו מנוח) אינה חולקת על היסוד ששאלה הקשורה בדם תלויה רק באם, אלא דסבירה לה דבליעת הדם בילד אינו דבר הקשור בדם גרידא כי תלוי גם בחלישות הגוף כמו שכתב הבית שמואל אבן העזר סימן ט' עיין שם. ועיין בחתם סופר אבן העזר סימן קל"ו שכתב שדעה זו סוברת שזה תלוי בכח האדם ואמרו חז"ל במסכת עדויות פרק ב' משנה ט' ש'האב זוכה לבנו בכח' ועיין שם עוד מה שכתב בזה. ולפי דברי המדע הרפואי יתכן שזה תלוי גם בוורידים הדם שהם במצב רופף ואינם מחזקים הדם כראוי, וגידין ועצמות באין מן האב כדאמרינן במסכת נידה (דף ל"א), אבל לכל הדעות דבר הקשור רק בדם תלוי באם גרידא."

85. הסבר מדעי מקיף לעניין זה מצאנו בהערתו של הרב ר"ר מרדכי הלפרין לפסק דינו של הרב דיכובסקי, המצטט את האמור לעיל³⁸:

"דין זה של הרמ"א המובא גם במאירי על מסכת יבמות דף ס"ד ע"ב מוסבר היטב על פי עקרונות מדע התורשה (גנטיקה) החדש. מחלת ההמופיליה המתבטאת בכך שדמו של החולה אינו נקרש (ולכן כל דימום קל עלול לגרום למוות, כולל כמובן דימום ברית המילה), והינה מחלה העוברת בתורשה יחד עם כרומוזום X. נזכיר כי לזכר יש כרומוזום X יחיד אותו ירש מאימו (וכנגדו יש כרומוזום Y מאביו), ולנקבה שני כרומוזומי X, אחד תורשה מהאם ואחד מן האב.

מחלת ההמופיליה באה לידי ביטוי רק אצל חולה שכל כרומוזומי X שלו נגועים. הדבר נדיר בנקבה ששני הכרומוזומים X (שמקורם משני מורישים) יהיו פגועים. ולעומת זאת באישה אשר אחד מכרוזומי X שלה נגוע (והיא לא תהיה חולה עקב הכרומוזום התקין) חלק מבניה הזכרים ירשו ממנה את הכרומוזום הנגוע שיהיה כרומוזום X יחידי אצלם, וכמובן הם יהיו חולי המופיליה. ולכן אישה שאחד מבניה חולה המופיליה (והדבר נתברר עקב מותו כתוצאה מדימום המילה),

מוכח שלמרות היותה בריאה היא נושאת כרומוזום X אחד נגוע, ולכן קיים סיכון של 50% שגם בנים אחרים שלה ירשו ממנה את הכרומוזום הנגוע.

לעומת זאת זכר בריא (האב לדוגמא) ברור שאינו נושא כרומוזום X נגוע, שכן אילו היה הכרומוזום X שלו נגוע, היה חייב להיות חולה בעצמו, שכן כל כרומוזומי X שלו (כלומר כרומוזום X היחיד) נגועים.

(דרישת התלמוד ששני בנים ימותו מחמת מילוי התנאי לאיסור מילת השלישי נובעת מכך שמיתת בן אחד יכולה להיות מקרית כתוצאה מסיבוך לא תורשתי, שאינו קשור בהמופיליה, ורק מיתה שניה מצביעה על פי כללי החזקות על מהלך תורשתי כפי שנתבאר).³⁹

86. נמצאנו למדים כי הן לנוכח ההסבר המדעי לתופעת "מתו אחיו מחמת מילה" והן מכה הסברות המוצעות בפוסקים לעניין זה - אין להוכיח מסוגיה זו דבר בכל הנוגע לשאלה אם הדם (בעיקרו) בא גם מן האב או רק מן האם. כמו כן, לפי כל ההסברים שהובאו ביחס למשמעות הסוגיה במסכת נידה (דעת הרב אירבך והבחנה בין "עיקר הדם" לבין "תאי ורקמות הדם") ניתן להסיק כי על אף פסקו של הרמ"א והסברו של הש"ז (והגר"א) הדם בא הן מן האב והן מן האם. מדברי הש"ז יש להסיק רק שהבריתא במסכת נירה אינה בגדר דברי אגדה אלא בגדר קביעת הלכה.

87. עם זאת, בספר "דבר יהושע", (שם, באותיות (ד) ו-(ה)), לאחר שהרב אהרנברג מציע את החילוק דלעיל ודן באריכות בהשלכותיה, הלכה למעשה, של המשנה בעדויות בדבר ירושת הכוח מן האב, הוא מגיע למסקנה הבאה:

"היוצא מדברינו שאין שום יסוד מכה דברי רבנו מנוח ז"ל שיש גם להאב חלק בהדם כמו שאומרים חכמי הרפואה חז"ל ועל כן אין לנו אלא מה שמפורש בפוסקים הנ"ל שאין להאב שייכות עם דם הבן. ולכן דברי חכמי הרפואה בטליו ומבוטליו נגד דעת הפוסקים וכמבואר בתשובת הריב"ש הנ"ל, דלא רק

39 עיון בהסבר המדעי האמור מיישב אף את דעת הרמ"א עם עמדת המדע, אך אין בכך כדי להועיל לנשוא הדיון בחוברת זו, קרי לענין של סתירות בין מדע לבין מסורות חז"ל, באשר פסקו של השולחן ערוך עומד בסתירה גמורה לתיאוריה האמורה.

נגד דברי חז"ל בטלים דברי חכמי המדע אלא גם נגד הכרעת פוסקים ראשונים בהלכה. ואין לחוש להם כלל, וממילא אין לנו לסמוך על בדיקת הדם לברר אבהות, לא רק להקל אלא אף להחמיר.⁴⁰

כלומר, הרב אהרנברג מסיק - על אף כל הסברות והחילוקים שהובאו לעיל - כי דעת הפוסקים בסוגיית "מתו אחיו מחמת מילה" די בה כשלעצמה כדי ללמד שתורשת הדם מקורה מן האם בלבד, בניגוד לדעת המדע. משום כך, לדעת הרב אהרנברג יש לבטל את בדיקת הדם לעניין אבהות בלי קשר למשקל הסוגיה במסכת נידה.

ד. סוגיות סותרות - ומעשהו של רב סעדיה

88. משעמדנו על משמעותה ומשקלה ההלכתי של הסוגיה במסכת נידה דף ל"א, מן הראוי לבדוק מהו מקומה של סוגיה זו במערכת הפסיקה הכוללת, כלומר מה מעמדה ביחס לסוגיות אחרות הנוגעות לעניין. כמו כן, נבדוק מהן המסקנות שיש להסיק לעניין בדיקת הדם מבדיקתו של הרב סעדיה, העומדת אף היא לכאורה בסתירה גמורה לברייתא במסכת נידה, שהרי מבדיקתו של הרב סעדיה עולה כי דם הבן בא מן האב. בהקשר זה נעמוד גם על השלכותיה של בדיקתו של הרב סעדיה על ענייני ממונות וממזרות ועל המשקל ההלכתי שניתן לבדיקה זו.

סוגיות סותרות

89. במסכת בכורות דף מ"ה ע"ב נאמר:

"אמר ריש לקיש גבוה לא ישא גבוהית שמא יצא מהם תורן, ננס לא ישא ננסת שמא יצא מהם אצבעי, לבן לא ישא לבנה שמא יצא מהם בוקק, שחור לא ישא שחורה שמא יצא מהם טפוח [שחור כקדירה - לפי רש"י]."

מכאן, ששניים הם גורמי התורשה באדם - והם מצויים הן באם והן באב.

40 כמו כן יצוינו שוב דברי הרב משה פינשטיין שהובאו לעיל (בסעיף 69), התולה את מחלוקת הרמ"א והשולחן ערוך בגרסת הברייתא במסכת נידה, ומכאן שסוגיה זו היא להלכה ולמעשה וממנה למדים את דיני התורשה, באשר אם גורסים "ודם" הרי שמקור הדם הינו רק מן האם ואינו בא מן האב גם כן, ואם לא גורסים "ודם" אזי מקור הדם הינו גם מן האב, וכיוצא בזה במקרה שמתו שני בני האב מחמת מילה.

סוגיה זו עוסקת בצבע ובגובה ואין להסיק ממנה בהכרח ביחס לסוג הדם ומוצאו מבחינת ההורים. ואולם, יצוין כי הרב אהרנברג מביא סוגיה זו בספרו "דבר יהושע" - בסימן ה', בסוף האות (יב) - ומסיק ממנה כי הבן מקבל תכונותיו הגופניות גם מן האב. הוא מסייג את מסקנתו זו רק מכוח העובדה שחוקי התורשה חלים על פי הרוב בלבד, ובהחלט ייתכן שבן לא יקבל תכונה מאביו בהיותו מן המיעוט שכללי התורשה לא חלים עליהם, ועם זאת זהו בנו.

המשנה במסכת עדויות - האומנם מחלוקת סוגיות

90. פרופ' פרימר מציין כי הרב אפרים פישל וינברגר, בספרו "יר אפרים" בסימן ז', מקבל את שיטתו של הרב עזריאל (ראה בסעיף 42) שאין לסמוך על בדיקות דם כל עוד הן סותרות דברי חז"ל, אלא שהוא מוצא כי לפי הבנתו את הסוגיות, יש בעצם מחלוקת תנאים ופוסקים אם אומנם הדם בא רק מן האם או גם מן האב.

המשנה במסכת עדויות פרק ב' משנה ט' מוסרת בשם רבי עקיבא:

"הוא היה אומר, האב זוכה לבן בנוי ובכח ובעושר
ובחכמה ובשנים ובמספר הדורות לפניו והוא הקץ."

ומסביר הרב וינברגר:

"והכח - רוצה לומר הדם, כי עיקר הכח והנפש הוא בדם
ראה שבת (קכ"ט ע"א) ובבא בתרא נה' ע"ב ובחולין ע"ב
עמוד ב'."

וכך מסכם פרופ' פרימר:

"יוצא אפוא לפי הרב וינברגר שמשנה זאת של רבי
עקיבא, ה'אומרת' שדם הבן מקורו גם מהאב, חולקת על
הבריתא המובאת במסכת נידה, שגורסת שדם הילד
מקורו רק מן האם."

91. אולם העיון ב"יר אפרים" עצמו מגלה לנו (בניגוד למסקנת פרופ' פרימר) כי לפי שיטתו של הרב וינברגר הסוגיה במסכת נידה אינה נסתרת על ידי המשנה בערויות, ומשנה זו מובאת רק כהסבר לדין של "מתו אחיו מחמת מילה" כך שלפי שיטת השולחן ערוך לא תעמוד סוגיה זו בסתירה לסוגיה במסכת נידה.

ואלה דברי הרב וינברג שם בעמ' צ"א:

"במיוחד מבסס החתם סופר בתשובה (אבן העזר, חלק א' סימן קל"ו) את שיטת רבנו מנוח (מכנהו רבנו מנחם) וכותב, דסברה גדולה היא אי אזלינן במילה אחרי האישה הואיל והדמים ממנה, כמו שכתב הט"ז יורה דעה שם, מכל שכן דנתלה באיש שהכח ממנו, כדברי חז"ל בעדויות 'האב זוכה לבנו בכח'... וראה בחתם סופר שם שהאריך בביאור שיטת האגודה ושיטת רבנו מנחם ומסיק 'והנראה לפי עניות דעתי כהכרעת המחבר, דהשתא באישה תלינן קל וחומר באיש'."

92. כלומר, מקור ההסתמכות על המשנה בעדויות לעניין תורשת הדם אינו הרב וינברג אלא החתם סופר, (הציטוט שמביא פרופ' פרימר שאוב מהחתם סופר). כמו כן, אין להסיק מכך כי קיימת מחלוקת סוגיות בין הבריתא המובאת במסכת נידה לבין המשנה בעדויות, אלא הדברים משלימים זה את זה: מן הבריתא במסכת נידה למדים שהדם בא מן האם, ומן המשנה בעדויות למדים כי הדם בא גם מן האב. וכלפי טענה כי תבוא, שהבריתא במסכת נידה גורסת בפשטות כי הדם בא רק מן האם, נוכל להשיב כך:

א. אכן, החתם סופר סבור כי מהבריתא במסכת נידה למדים שהדם בא מן האישה - אך אין בכך ללמד כי הדם אינו בא גם מן האיש. אדרבה, אם ממסכת נידה למדנו שהדם בא מן האישה, הרי שלנוכח המשנה בעדויות, שהאב הוא הנותן את הכות, קל וחומר שהדם בא גם מן האב. כלומר, לא מחלוקת בין סוגיות לפנינו אלא השלמה בין סוגיות לפנינו, ודברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר. לנוכח המשנה בעדויות מסיק החתם סופר פשט שונה במסכת נידה וגורס כי משמעות הסוגיה שם היא שהדם אכן בא מן האם אבל גם מן האב⁴¹.

ב. מכיוון שבבריתא במסכת נידה נאמר כי האישה מזרעת אודם, ומכאן עולה לכאורה כי היא המקור הבלעדי לדם הוולד, אפשר לפרש כי גם לדעת החתם סופר מקור הדם הוא באם בלבד, אבל הדין של מיתה מחמת מילה תלוי בחלישות כוחו של הוולד המשפיעה על קרישת דמו,

41 ראה בדומה לכך את שיטתו של הרב אהרנברג שהובאה לעיל בסעיף 77. וכן ראה גישה דומה ביחס למשנה בעדויות בשו"ת "אגרות משה" יורה דעה חלק א' סימן קנ"ד, בו מבואר כי כאשר נאמר כי האב זוכה לבנו בכוח "אין הכוונה אב דווקא אלא אפילו האם."

ואת חוסנו הגופני יורש הבן מאביו ולא מאמו - כמו שנאמר במשנה במסכת עדויות. את הקשר שבין כוח פיסית לבין טיב הדם מצאנו בסוגיות המלמודות שעיקר הכח הוא בדם⁴².

נמצא, שלא זו בלבד שאין סתירה בין הבריתא במסכת נידה לבין המשנה בעדויות, אלא שהמשנה בעדויות מובאת ב"חתם סופר" רק כדי ליישב את השאלה מדוע אין דעת מרן המחבר בשולחן ערוך ביחס ל"מתו אחיו מחמת מילה" סותרת את הסוגיה בנידה דף ל"א. מהסבר זה למשנה בעדויות ומדברינו לעיל ביחס לסוגיה במסכת בכורות דף מ"ה ע"ב נמצאנו למדים, כי למעשה אין כל סוגיה תלמודית המובאת בפוסקים בהקשר זה, העומדת בסתירה לבריתא במסכת נידה.

בדיקתו של רב סעדיה

93. הסתירה היחידה לדברי הבריתא במסכת נידה לפיה הדם אינו בא מן האב אלא רק מן האם, מצויה בבדיקה שערך רב סעדיה⁴³ - ממנה הסיק ה"ספר חסידים" שהדם בא מן האב, מכיוון שאב ובנו גוף אחד הם.

בהקשר זה כבר הבאנו לעיל (בסעיפים 35-42) את דבריו של הרב אהרנברג (הסבור שמדובר ברס"ג עצמו), אשר לפיהם:

- א. אין ללמוד מבדיקתו של רב סעדיה דבר על בדיקות הדם של ימינו, שכן בבדיקת הגאונים הינה פרי מסורות חז"ל ואינה פרי השערות מדעיות.
- ב. בבדיקתו של רב סעדיה אינה מבררת אבהות ונועדה רק לשכנע את השלטונות בצדקת פסק הדין שלו בעניין הירושה (פסק דין אשר נבע למעשה מנימוקים אחרים).
- ג. דיני התורשה הם רק עניין של רוב, ומכיוון שיש מיעוט לא מבוטל של יוצאים מן הכלל או של אי דיוקים בבדיקה לא ניתן לשלול אבהות ע"י בבדיקת דם.

42 כך גם הבינו את החתם סופר דייני בית הדין הרבני בחיפה, בפד"ר כ' 119 (ראה לעיל בסעיף 84), המוסיפים ומבארים כי אי קרישת הדם תלויה גם במצב כלי הדם ולא רק בסוג הדם. ומצב כלי הדם הוא תכונה תורשתית הנרכשת מן האב, וזאת לפי האמור בבריתא במסכת נידה גופה, הגורסת כי האב מוריש לבנו עצמות וגידים.

פרשנות פרוץ' פרימר לדברי הרב וינברגר עומדת בניגוד להסבר שניתן לגישת החתם סופר (ממנה שאובים דברי הרב וינברגר) על ידי בית הדין הרבני בפסק הדין הנ"ל.

43 ראה לעיל בסעיף 21.

ועדיין אין בכך כדי ליישב את הסתירה הקיימת לכאורה בין הסוגיה במסכת נידה לבין בדיקתו של רב סעדיה: הרי בדיקתו של רב סעדיה מראה בעליל כי דם הבן זהה למבנה המולקולרי של האב, ואילו לפי ההסבר השני בתתם סופר - כל האמור במסכת נידה מכוון לכך שהדם בא מן האם בלבד.

94. נראה, כי יישוב סתירה לכאורה זו מצוי בשו"ת "ציץ אליעזר" בחלק י"ג סימן ק"ד באות ג':

"אומנם בספר חסידים סימן רל"ב מסופר על רב סעדיה שעשה מעשה לקבוע זהות הבן... אבל נראה דאין לקבוע מזה הלכה בהיות ולא מצינו כזה בש"ס וספרי הלכה... ועוד זאת דשם היא היתה הבדיקה בעצם, ועצמות הבן הא הוא מהאב כדאיתא בנידה שם, וגם אין אתנו יודע עד מה מהות צורת הבדיקה והקביעה שעל פיה קבע רב סעדיה ועל מה הוטבעו אדני חכמתו בזה."

כלומר, בדיקתו של רב סעדיה לא הייתה בדיקת דם אלא בדיקת זהות רקמות שנערכה באמצעות עצם של האב, והרי את העצמות יורש הבן מאביו גם לפי הבריתא במסכת נידה⁴⁴.

95. לנוכח הספקנות כלפי המדע, שהתיאוריות המועלות על ידו משתנות מעת לעת, ולנוכח הבריתא במסכת נידה מסכים הרב וולדנברג שם לדעת הרב עוויאל בדבר עדיפות מסורות חז"ל על תיאוריות מדעיות ומסיק:

"על כן מכל האמור, ובעיקר ממה שבארנו על פי הגמרא בנידה, נראה דבדיקת סוג הדם ותוצאותיה אינו תופס מקום בדיני תורה כדי לקבוע על ידי כך זהות אבהות."

הבריתא במסכת נידה הינה, אם כן, מקור מכריע בעניין זה של המשקל ההלכתי הניתן לבדיקת דם לצורך הוכחת אבהות.

44 לעניין זה ראה סברתו של הרב ד"ר הלפרין (בסעיף 76) ביחס לבדיקת דם המהווה רק אמצעי לזהות בין הרקמות כולן. סברה זו, לא רק שהיא מיישבת את הסתירה בין הבריתא במסכת נידה לבין בדיקתו של רב סעדיה, אלא שמכוחה אנו גם למדים על מקור קדום לבדיקת רקמות כאשר "כליעת הדם בעצם" היא שימוש בדם הנבדקים לצורך ביצוע בדיקת זהות רקמות כללית.

96. כמו כן, הרב וינברגר, בספרו "יד אפרים", מגיע למסקנה כי קיימת סתירה בין הבריתא במסכת נידה לבין בדיקתו של רב סעריה, וכן הוא תולה את מחלוקת השולחן ערוך והרמ"א בדיני התורשה, ולמעשה - בגרסות הבריתא במסכת נידה (בדומה לרב משה פינשטיין). לדעתו, קיימות מחלוקות בין הפוסקים בשאלה אם דם הוולד בא גם מן האב או רק מן האם, וכן בשאלה אם ניתן לברר אבהות על ידי בדיקת הדם. וזו לשונו בסוף האות ח' בסימן ז':

"אמנם מה שכתב השער עוזיאל שאין סומכין על בדיקה מדעית של דם הילד בדמיונו לזה של האב, שכן קבלה מחז"ל וכו' אמו מזרעת אודם' - הגמרא בנידה דף ל"א - אמת, שזוהי דעת האגודה, הרמ"א, הט"ז והגר"א ביורה דעה סימן רס"ג... ברם, לעומת זאת הבאנו גם דעה חולקת - הלא המה רבנו מנוח, המחבר בשולחן ערוך, החתם סופר, שגם דם האב מזדהה עם של בניו. כן הבאנו המעשה של רב סעדיה שהביא בספר חסידים, שעל ידי בדיקת דם האב והבן קבע את הקרבה ומסר לבן את ירושת האב, וגם ספרים הלכתיים קיבלו הוכחה זו על דמיון הדם של האב והבן בקביעת אבהות - הלא המה ספר מטה משה מנהגים והלכות, אליהו רבה אורח חיים סימן תקס"ח ורש"ש בבא בתרא דף נ"ח. אין אפוא מבחינת ההלכה לבטל בדיקה זו."

97. כלומר, בעוד שהרב עוזיאל והרב וולדנברג מבטלים את בדיקת הדם - מחמת דברי הבריתא במסכת נידה - הנה הרב וינברגר מציין כי ספק אם בריתא זו נפסקה להלכה (השולחן ערוך חולק), וכן הוא מציין את דעת רב סעדיה כעומדת בניגוד לעמדת הבריתא במסכת נידה. נמצא, כי ביטול בדיקתו של רב סעדיה מן הבחינה ההלכתית (כגון בהגדרתה כבדיקת רקמות שנעשתה באמצעות עצם מן האב ולא כבדיקת דם) מותיר את הבריתא במסכת נידה כמקור יחיד, ואם זו אכן נפסקה להלכה הרי שגם לדעת הרב וינברגר הדבר מוביל בהכרח לביטול בדיקת הדם. לעומת זאת, קבלת בדיקתו של רב סעריה כמקור נגדי לבריתא במסכת נידה מובילה למסקנה - שאליה אכן מגיע הרב וינברגר - כי מבחינה הלכתית אין לבטל את בדיקת הדם כמבחן לאבהות.

השלכותיה של בדיקת רב סעדיה

98. לבדיקת הרב סעדיה מספר השלכות:

1. דיני ממונות - ירושה: הרב סעדיה הוציא ממון מיד העבד והעבירו לבן ומכאן שבדיקתו הועילה לעניין ממונות⁴⁵. כמו כן, מצאנו שהרב פרייס הסיק מבדיקת רב סעדיה המובאת ב"ספר חסידים" כי "מה שמתברר על ירי חכמת הטבע אמת היא" - עד כדי כך שמכיון שיש בירור גמור אין צורך לעדים כדי להוציא ממון. לעומת זאת, הבאנו את דעת הרב פפסטר הגורם כי על אף משקלה הרב של בדיקת הדם יש צורך בשני עדים כדי להכריע בשאלות של דיני ממונות (ראה בסעיפים 22-28 לעיל).
2. הסקת דינים מבדיקתו של הרב סעדיה: לא מצאנו אפשרות להסיק דינים הנוגעים לאיסור והיתר מבדיקתו של רב סעדיה, אולם ב"ספר חסידים" בסימן רל"ב, נקבע כי הבן והאב הם גוף אחד ולכן יש לו להצטרף ביום מיתת אביו ולהתענות באותו יום. בדיקת רב סעדיה משמשת מקור לתענית זו. כמו כן מובא מעשהו של הרב סעדיה בספר "מטה משה" הלכות ומנהגים (מאת הרב אב"ר דקהילת פשמיש, תלמיר המהרש"ל), בסימן תשס"ה, ובספר "אליהו רבה" אורח חיים בסימן תקס"ח, והכל לעניין דין זה של תענית ביום שמת בו אביו. וראה גם בהגהות הרמ"א על יורה דעה סימן ת"ב בשם הכלבו.
3. דיני סטטוס וממזרות: במסכת בבא בתרא דף נ"ח ע"א מצאנו סוגיה הדנה במעשה של "בירור אבהות". מדברי המפרשים באותה סוגיה ניתן להסיק לגבי משקלה של בדיקת רב סעדיה בשאלות של סטטוס וממזרות. להלן בירור ענין זה, המובילנו למסקנה מרחיקת לכת מאוד.

99. וכך נאמר במסכת בבא בתרא, דף נ"ח ע"א:

"ההוא גברא דשמעה לדביתהו דקא אמרה לבירתה אמאי לא צניעת באיסורא, הך איתתא עשרה בני אית ליה ולית ליי מאביך אלא חד."

45 ראה דברי הרב אהרנברג שהובאו לעיל (בסעיף 36 באות ב') בשאלה האם יש לייחס לעבד דין מוחזק בכסף אם לאו.

(אדם שמע את אשתו גוערת בבתו על שהיא משרכת את דרכיה בפומבי במקום לנהוג כמוה - שמכל ילדיה רק אחד הוא ממנו, ובכל זאת לא ידע איש על ניאופיה).

"כי שכיב אמר כל נכסי לחד ברא."

(בטרם מת האיש, ציוה את נכסיו לבנו האחד).

לא ידע להאי מיניהו"

(ולא ידעו לאיזה בן מכוונים הדברים).

"אתו לקמיה דרב בנאה אמר להו זילו חבוטו קברא
(דאבוכון) עד דקאי ומגלי לכו להאי מיניהו שבקא."

(רב בנאה יעץ להם להכות על קבר אביהם, עד שיתרחש "נס" והאב המת יגלה להם מיהו הירוש).

"אזלו כולהו, ההוא דבריה הוה לא אזל."

(כולם הלכו להכות על קבר אביהם, מלבד הבן האמיתי שלא מלאו ליבו לעשות כן, והוא ויתר על הירושה).

"אמר להו - כולי נכסי דהאי"

(אמר הרב - הנכסים כולם שייכים לזה שלא היכה על קבר אביו, שהוא כנראה בנו של אותו איש).

100. הרשב"ם מפרש:

"חבוטו' - הכו הכאות על קברו, ולנסותן נתכוון שאותן שהם ממזרים הן עזי פנים וילכו לחבוט. 'אמר להו - כולי נכסי דהאי' - שלא רצה לחבוט על קברו של אביו שזה הוא הצנוע שבכם ומסתברא שלזה אהב יותר, ויפה דן רבי בנאה דלא שייך הכא אלא שודא דדייני"

כלומר, מכיוון שלא ייתכן כאן בירור של ממש לגבי זהות הבן, בירר רב בנאה את הדין לפי אומד דעתו ("שודא דדייני"). בדיקתו של רב בנאה היא, אם כן, בדיקה לפיה מתרשם בית הדין מן הצדדים ומגבש מסקנה לפי אומד דעתו.

101. והנה, בספר "אליהו רבא" אורח חיים, בסימן תקס"ח, נשאלת השאלה מדוע נזקק רב בנאה לבדיקת אבהות על פי אומד דעתו ובהתבסס על מבחני אופי למיניהם, ומדוע לא נקט בבדיקתו של רב סעדיה המבררת את שאלת האבהות באופן ודאי ואמפירי - בלי צורך בשיקול דעת של בית הדין, שאין ודאות לגבי נכונותו ושמוגדר כאומדן בלבד⁴⁶, הרש"ש על מסכת בבא בתרא שם - בקטע המתייחס לדבריו של הרשב"ם "ומסתברא שלזה אהב יותר" - מביא שאלה זו ומיישבה כדלקמן:

"... ואולי דבא ליישב בזה קושיית האליהו רבא בסימן תקס"ח אות ט"ו, דלפי מה שכתב בספר חסידים דטבע דם הבן להתבלע בעצם האב המת, היה לו יותר לבדוק בזה, ולפרושו [של הרשב"ם] אתי שפיר דאכתי לא יודע בזה צניעותו אשר כוון האב גם לזאת, או משום דעל ידי נסיון דספר חסידים יתגלה שהן ממזרים ורבי בנאה לא רצה שיוודע פסולם על ידי... אבל נסיון שלו אינו רק הודעת צניעותו יותר משאר אחיו, וזה יותר נכון בעיני."

כלומר, לפי התירוץ השני של הרש"ש, שהוא היותר מתקבל על דעתו, בבדיקתו של רב סעדיה במקרה הנדון היתה עלולה להביא לידי הכרה בשאר הבנים כממזרים - ורבי בנאה לא רצה שיוודע פסולם ולכן נקט בבדיקה שהינה "אומדנא בעלמא".

102. מכאן עולה בבירור מסקנה מרחיקת לכת ביותר, לפיה, בבדיקת דם שהינה בבדיקה מהימנה אכן הופכת לממזר את מי שהתברר כי אינו בן בעלה של אימו. וכמו כן עולה מכאן בבירור כי מקום שבדיקה מובילה לממזרות חד-משמעית - אין לנקוט בה⁴⁷!

46 שאלה זו מבוססת על ההנחה ש"אין חדש תחת השמש" ולא ייתכן שרב סעדיה חירש בבדיקה שכלל לא הייתה ידועה בתקופת התלמוד. ראה דברי הרב אהרנברג בסעיפים 34-35 לעיל - ושאלת ה"אליהו רבא" מהווה ראייה לשיטתו של הרב אהרנברג.

47 כך גם מצאנו בספר "יד אפרים" (ראה סעיף 56 לעיל) בעמ' צ"ב: "נראה שיש להכדיל בין אשת איש שנחשדה ובין פניה שילדה, שתולה באחד והוא מכחישה. מה שנוגע לאשת איש מבואר מדברי הפוסקים שאין לנו לחקור ולברר בדי לפסול את הילד. ראה משנה בעדויות (פרק ח' משנה ז'): 'ועוד אחרת (משפחה פסולה) היתה וקרבה בן-ציון בזרועה', וכן ברע"ב: 'והכריז עליהם שהם כשרים, וחם התנא על כבוד הבריות ולא הזכיר שם המשפחה הפסולה שקרבה בן-ציון בקרבה, כמו להזכיר שם המשפחה הכשרה'. מכאן, שאין לנו לחפש ולחטט בדי לגלות פסולם, אם הם לא גלויים וידועים. וכן בר"ן קדושין (פרק עשרה יוחסין): 'נראה שאף בזמן הזה משפחה שנטמעה נטמעה, כלומר שמי שידע פסולה אין רשאי לגלותה'. דברי הר"ן האלה מובאים להלכה ברמ"א אכן העזר סימן כ' סעיף ה': 'משפחה שנתערב בה פסול ואינו ידוע לרכים, הידוע פסולה אינו רשאי לגלותה, אלא יניחנה בחזקת כשרות'..."

נמצא, שלפי הדעות הגורסות כי בדיקתו של רב סעדיה אכן מהווה בדיקה מהימנה (בניגוד לרב אהרנברג ולרב וולדנברג), יש לבדיקה זו תוקף גם בשאלות של סטטוס וממזרות.

סיכום פרק ב'

103. במרכזו של כל דיון ביחס לבדיקת הדם עומדת הסוגיה במסכת נידה דף ל"א. הדעות החלוקות בפוסקים בדבר מהות הדין של "מתו אחיו מחמת מילה" מתבטאות בגרסות השונות של סוגיה זו, או בשאלת משמעותה של הסוגיה, כלומר, האם כל הדם בא רק מן האם, או שעיקרו מן האם ויש בו גם גורמים הבאים מן האב (גורמים בדם או בגידים, כלי הדם, או גורמים התלויים בחוסן הגופני הכללי). לכל הדעות, סוגיה זו היא הקובעת את דיני התורשה, ולא נמצאו סוגיות חלוקות בהקשר זה. הבריתא במסכת נידה אינה בגדר דברי אגדה שאינם בעלי משקל הלכתי, אלא היא מהווה קביעה הלכתית שנפקתה באה לביטוי בעיקר בידי מי ש"מתו אחיו מחמת מילה". המחלוקות בדבר השאלה אם יש לתת תוקף הלכתי לבדיקת הדם אם לאו מתמקדות בפרשנות הניתנת לסוגיה זו במסכת נידה, וגם למשקל הניתן לבדיקתו של רב סעדיה.

104. עם זאת, מצאנו גישה שהוסברה באופן מדעי על ידי עורך "אסיא", הרב ד"ר הלפרין, ולפיה אין כלל סתירה בין הסוגיה שבמסכת נידה לבין בדיקות הדם הנערכות בימינו, שכן לא הדם הוא הנבדק אלא תאים המצויים על דופן כדוריות הדם⁴⁸. בית הדין הרבני בחיפה בפד"ר ב' 119 מבריל בין "גוף הדם" הבא רק מן האישה, כנאמר במסכת נידה, לבין "תאי רקמות הדם". לדברי ד"ר הלפרין תאים אלה הם האנטיגנים הקובעים את סוג הדם והם נמצאים על פני הקרום השומני של כדוריות הדם (ממברנה) - ותכונותיהם באות בירושה גם מן האב.

על סמך הבחנה זו ניתן היה לצפות כי בהיעדר סתירה לסוגיה שבמסכת נידה - שהיא אבן הפינה בכל דיון בנושא, ולמעשה גם אבן הנגף היחידה לקבלת בדיקת הדם מן הבחינה ההלכתית - יתן בית הדין לבדיקת הדם המדעית תוקף מוחלט ולתוצאותיה

48 בדומה לכך, מצאנו גם כי לבדיקת הדם של רב סעדיה ניתן תוקף רק מכוח היותה בדיקת עצם, ולמעשה הדם שימש רק כאמצעי לבדיקת התאמת רקמות כללית.

תהא נפקות גם לעניין ממזרות, כפי שכבר ראינו בדברי הרש"ש ביחס לבדיקת רב סעדיה. (בסעיף 101 לעיל).

אולם, כפי שכבר ציינו במבוא לדברינו, לא כך נהג בית הדין. השלכותיה של בדיקת הדם, ובמידת מה גם אלה של בדיקת הרקמות, לעולם אינן יוצאות לדעת בית הדין מגדר של ספק המותיר שיקול דעת לבית הדין. הכיצד ניתן שלא להתבסס על הבדיקה המדעית אף כשזו אינה סותרת לדברי חז"ל?

כאן באה לידי ביטוי גישת האסכולה הרביעית (ראה בסעיף 50), לפיה כל קביעותיו הוודאיות של המדע לעולם אינן יוצאות מכלל ספק, הן לנוכח השינויים המתחוללים בתאוריות המדעיות מעת לעת והן לנוכח לשונו הזהירה של המדע והספקות העובדתיים הקיימים תמיד, גם בהנחה כי לא יחול עוד שינוי בידע המדעי הקיים.

בשאלת משקלן ההלכתי של הבדיקות המדעיות אף בעת שלא קיימת עוד סתירה בינן לבין מסורות חז"ל, נעסוק בפרוט בפרק הבא.

פרק ג': בדיקות דם ורקמות - מהותן והשלכותיהן בענייני ממונות וסטטוס

בדיקת רקמות והסוגיה במסכת נידה

105. בקשר לבדיקת הדם מצאנו כאמור סברה, שלמעשה אין מדובר בבדיקת דם אלא בבדיקת האנטיגנים הקובעים את סוג הדם (הנמצאים על פני הקרום השומני של הכדוריות, הממברנה), ולכן אין כל סתירה בין בדיקת הדם לבין הסוגיה במסכת נידה. סברה זו מתבססת על ההנחה, שהאמור במסכת נידה אינו מתייחס לכלל הדם, אלא רק לעיקר הדם, וממילא ייתכן גם ייתכן שמרכיבים מסוימים מן הדם באים מן האב - גם לפי מסורות חז"ל. אולם, אם נניח שכל מרכיבי הדם באים מן האם - ובמיוחד על פי תמיהתו של פרופ' פרימר, שה"אודם" בא מן האישה ובדיקת הדם נערכת בכדוריות האדומות - הרי שבדיקת הדם עומדת בסתירה לסוגיה במסכת נידה למרות הסברה האמורה.

לעומת זאת, סתירה זו אינה קיימת כלל ועיקר כשמדובר בבדיקת הרקמות, לפי כל הדעות, משום שבבדיקה זו נבדקים רק האנטיגנים הנמצאים בתאים הלבנים של הדם (הנוגדנים), כפי שיובהר להלן. ממילא אין עוד סתירה בין הסוגיה במסכת נידה העוסקת בדם ובאודם הבא מן האישה, ואין עוד צורך בהבחנה בין "גוף הדם" לבין "תאי רקמות הדם", שכן בבדיקת הרקמות אינה בודקת שום מרכיב של הדם ככזה, וכן לא נבדק דבר שהוא בתחום האודם הבא מן האישה. הבדיקה מתייחסת לרקמות המצויות בגוף האדם בכללותו, והדם אינו אלא אמצעי פיסית לבדיקת הרקמות. השתכללות הטכניקה המדעית והמצאת בדיקת הרקמות מהווה אם כן דרך לבדיקת אבהות ללא חשש של סתירה בין המדע לבין מסורות חז"ל.

106. בהקשר זה מציין הרב ריכובסקי בפסק דינו⁴⁹:

"יש להבדיל בין 'בדיקת דם' לבדיקת רקמות. בעוד שבדיקת דם עוסקת בחלוקת הדם לפי קבוצות שונות, הרי בבדיקת זיהוי הרקמות אמנם מבוצעת באמצעות דגימת דם, אבל בזה מסתיים הדמיון. במאמר שצוטט

לעיל ('אבהות כשאלת מדעי הדם') מתוארת הבדיקה כך: 'בדיקת HLA מבוצעת בדגימת דם אשר מתוכה מפרידים את התאים הלבנים ובודקים בהם את האנטיגנים HLA. אותם אנטיגנים המופיעים על פני התאים הלבנים מצויים על פני תאי כל רקמות הגוף של הנבדק'. כלומר, מאפיינים מיוחדים אלו מצויים על פני כדוריות הדם הלבנות, כשם שמצויים על כל רקמות הגוף. לכן, כל המקורות שהובאו לעיל בעניין 'בדיקת דם' אינם שייכים ל'בדיקת רקמות'."

נמצא, אם כן, כי בין בדיקת הרקמות לבין הסוגיה במסכת נידה אין כל סתירה.

בדיקת רקמות מהי

107. כדי לעמוד על משמעותה של בדיקה זו, וכרקע הכרחי להבנה בעניין זה, נחזור על כמה מושכלות יסוד בביווגיה. פרופ' ישעיהו ליבוביץ, בספרו "התפתחות ותורשה - פרקי יסוד"⁵⁰ (בפרק ח', המוקדש ל"מושגי יסוד של הגנטיקה החדשה"), מתאר את שלבי התפתחות הגנטיקה החדשה כדלקמן:

המיקרוסקופ והתא - שלב א'

"עם השתכללותה של המיקרוסקופיה בשנות ה-30 של המאה ה-19 הוקמה התורה התאיתית של הרקמה החיה. הוכר שכל רקמה חיה מורכבת מיחידות מבנה, תאים, שבכולם מתגלמת בצורות שונות תוכנית אחידה. גם תא רביה - זרע או ביצית - הוא תא. הוא לא מחולק לאיברים ולרקמות אלא הוא תא אחד בלבד אשר עצם המושג חלוקה לאיברים ולרקמות לא חל עליו. התא הראשוני של אדם הנוצר ממיזוג תא זרע ותא ביצית אינו דומה כלל לאדם. דבר זה רואים במו עינינו במיקרוסקופ.

כיצד נוצרת אם כן הדיפרנציאציה לרקמות שונות, שכל אחת מהן מורכבת מתאים מסוג המיוחד לה, ושרקמות אלה מצטרפות יחד למבנים פונקציונליים - איברים?

התחלקות - שלב ב'

התא מתחלק לשניים והשניים לארבעה, הארבעה לשמונה וכו'. העובדה שמתא אחד נוצר מבנה מסובך ומורכב ומסוים מכריחה להסיק כי אין זה חומר גולמי גרידא המתפצל, אלא גלום בתא משהו מסוים המחייב שתעוצב בו דווקא צורה זו ולא אחרת.

המנדליזם - שלב ג'

גריגור מנדל עמד בשנות ה-60 של המאה ה-19 על כך שקיימת חוקיות אריתמטית הקובעת את שכיחות הופעתן של תכונות אב ותכונות אם בקרב צאצאיהם.

הכרומוזומים - שלב ד'

ההתחלקות אינה על ידי חלוקת תא לשניים ויצירת שני חצאי תאים, אלא יצירת שני תאים, כאשר מה שהיה מצוי בתא כנתון חד-פעמי יוכפל וימצא בשלמות בכל אחד משני התאים הנוצרים ממנו. המיקרוסקופ חושף לעינינו מערכת של גופיפים, מרכיבי גרעין התא - ה'כרומוזומים' - אשר 'מכפילים את עצמם' לפני התחלקות התא לשניים. אין זו יצירת יש מאין, אלא הכרומוזום מחולל בחומרים המצויים בתא תהליכים המביאים לעיצוב מבנה כמוהו.

התורשה - שלב ה'

ההעברה הביולוגית מתא לתא, ובכלל זה ההעברה מן ההורה (מערכת של תאים) לצאצא (מערכת תאים אחרת), הוא תהליך של יצירת כרומוזומים חדשים במתכונת הכרומוזומים הקיימים. מה שמועבר בתורשה אינו תבנית של איברי הגוף או תכונות מסוימות שלהם, משום שמה שמצוי באמצעי ההעברה - תאי הרבייה - אינם הדברים האלה אלא הכרומוזומים. מה שעובר בירושה אינן התכונות התורשתיות המתגלות באורגניזם, אלא גורמיהן של תכונות אלו - הכרומוזומים.

המבנה - שלב ו'

הכרומוזום כונה על שם מרכיביו הכימיים - חומצות נוקלאיות. לכל תא יש קרום, פלסמה וגרעין. בגרעין התא נמצאים הכרומוזומים במרוכז, ואילו בפלסמה בצורה דלילה, ולפיכך נקראו חומצות הגרעין. הוכר כי גרעיני התאים בכל רקמות הצמחים ובעלי החיים

מכילים כרומוזומים ב-22 זוגות של כרומוזומים זהים הנקראים אוטוזומים. זוג נוסף, ה-23 במספר, הינו כרומוזום המין - היינו שני כרומוזומי X בנקבה או כרומוזום X וכרומוזום Y בזכר.

ביוכימיה ופענוח הצופן הגנטי - שלב ז'

החומר התורשתי מאורגן לאורך הכרומוזום ביחידות מידע זעירות הנקראות גנים, כאשר כל גן אחראי להופעתה של תכונה מורשת אחת בלבד. החומצות הנוקלאידיות שייכות לקבוצת תרכובות הנקראות נוקלאוטידים, שהמשותף לכולן - שבמולקולה שלהן שלושה רכיבים: **סוכר דיאוקסריבוזה**, חומצה זרחנית ובסיס אורגני טבעתי (שבו גלום השוני בין חומצה לחומצה, ויש ארבעה סוגים המסומנים: T.G.C.A.). **מכאן הכינוי הרווח DNA, שהן ראשי תיבות של 'חומצה נוקלאידית דיאוקסריבוזית'**. החומצות הנוקלאיות של הכרומוזומים הן צירופים כימיים שונים של מספר רב של נוקלאוטידים אלה, לפי יחסי כמויות שונים וסדר שונה במאקרומוקולה. **הביוכימיה זיהתה מרכיבים אלה והבהירה הקשרים ביניהם - וזהו פיענוח הצופן הגנטי.**

הנדסה גנטית - שלב ח'

במקרה אחד כבר הוכח שתרכובת סינתטית מסוימת שהוחדרה לגופו של חידק, שאינו אלא תא אחד, פעלה בו כגן מבחינת השפעתה על תהליכים מטאבוליים באותו תא. השימושים לצרכים שונים בהתערבות כימית מלאכותית היוצרת גנים ומתערבת במבנה הצופן הגנטי נקראת **הנדסה גנטית**, וזו פריצת הדרך הענקית של דורנו - בשנים האחרונות ובימים אלה."

אימונוגנטיקה⁵¹ - בשירות מבחני האבהות

108. חומר זר החודר לגוף האדם יכול לעורר בו תגובה חיסונית כנגדו. חומרים זרים אלו נקראים אנטיגנים, כלומר חומרים הזרים למרכיב התאים של הגוף. למערכת החיסונית מגננונים המאפשרים לגוף לזהות חומרים זרים החודרים לתוכו ולהגיב

---

51 ראה לעיל הע"ש 5 בעמ' 63-55 וכן הע"ש 6 בעמ' 134-146, המהווים מקור לעובדות המדעיות ולדוגמות ההמחשה המוצגות להלן בפרק זה.

כנגדם. אחת מצורות ההתגוננות היא יצירת נוגדנים (ANTIBODIES). נוגדנים אלה מצטיינים בכך שהינם סגוליים, והם מגיבים באופן סגולי כלפי האנטיגן שעורר את היווצרותם.

האנטיגנים האחראים לעיבוד מנגנון התגובה החיסונית, אשר בזכותו נלחם הגוף בחומר הזר ויוצר נוגדנים לשם כך, נקראים אנטיגנים של תיאום רקמות. המערכת המרכזית האחראית ליצירת נוגדנים נגד אנטיגנים מכונה מערכת תיאום רקמות מרכזית (MAJOR HISTOCOMPATIBILITY COMPLEX, ובקיצור - MHC). האנטיגנים של מערכת תיאום הרקמות המרכזית של האדם נתגלו לראשונה על פני הכדוריות הלבנות של הדם, ומכאן שמם: HUMAN LEUKOCYTE ANTIGENS (ובקיצור - HLA).

109. כל תא מגורען בגופנו נושא על פניו פסיפס של תריסר אנטיגנים שונים של HLA - שישה מורשים מן האב ושישה מן האם - ומכאן שיש בתא תריסר גנים האחראים להופעתם. גנים אלו ממוקמים בשישה אתרים בכל תא (LOCUS, אתר), וניתן להם הסימון הבא: A, B, C, D, R, DP. עד כה זוהו כמאה ועשרים אנטיגנים שונים בכל ששת האתרים שבמערכת ה-HLA. זאת היא מערכת המצטיינת ברב-גונית עצומה (שש אפשרויות מתוך מאה ועשרים), והיא מתפקדת כמעין "טביעת אצבעות" גנטית - מכיוון שיש מגוון עצום של אפשרויות צירוף, כמעט כמספר בני האדם עצמם.

110. כדי לפשט את המינוח נהוג לסמן כל גן HLA במספר סידורי ובאות המסמלת את האתר בו הוא ממוקם. למשל: HLA-A1 פירושו אנטיגן מס' 1 שהגן האחראי לו ממוקם באתר A. נביא להלן דוגמאות לאופן בדיקת האבהות, וכדי לפשט את ההדגמה נסתפק בשני אתרי HLA בלבד - A ו-B. בדיקת HLA מבוצעת במציאות על ידי דגימת דם, שממנה מפרידים את התאים הלבנים ובודקים את האנטיגנים HLA בכל ששת האתרים. באמצעות הבדיקה אין אפשרות לדעת אלו גנים באו מן האב ואלו מן האם, אולם אם נבחן את פסיפס האנטיגנים על פני מעטפת הגרעין (הפנוטיפ) של האם ושל האב, נוכל לדעת בוודאות אלו אנטיגנים HLA מקורם באב ואלו באם.

111. דוגמה:

לאם אנטיגנים: A25, A28, B14, B18
 לאב אנטיגנים: A1, A26, B27, B38
 לבן אנטיגנים: A28, B14, B27, A1

הבן יכול לרשת מהאם: A28, B14 או A28, B18
 או A25, B14 או A25, B18
 הבן יכול לרשת מהאב: A26, B38 או A26, B27
 או B38, A1 או B27, A1
 מבדיקת הבן עולה שירש מאימו: A28, B14 ומאביו: B27, A1

112. כעת נבדוק מקרה שבו זהויות האם והילד ידועות ויש רק להכריע בין שני אבות אפשריים:

בבדיקת HLA של האם נמצא הפנוטיפ: B18, A28, B14, A25

בבדיקת HLA של הבן נמצא הפנוטיפ: A25, B15, B18, A9.

אין ספק כי הבן ירש מאימו את הפנוטיפ: A25, B18. מה שנותר לבדוק כעת הוא מאיזה גבר ירש הבן את הפנוטיפ: A9, B15.

בבדיקת גבר א' המוחזק כאב נמצא הפנוטיפ: A1, A26, B17, B38

בבדיקת גבר ב' המוחזק כאב נמצא הפנוטיפ: A9, A11, B15, B40

מכאן, שגבר ב' הוא האב האמיתי, וראה תרשים:

<u>אם</u>		<u>גבר א'</u>		<u>גבר ב'</u>	
A28	B14	A26	B38	A9	B15
A25	B18	A1	B17	A11	B40

צאצא

A9 B15
 A25 B18

113. למעשה, ניתן לדעת מרשימה של שישה אתרים ושישה אנטיגנים מהו הצירוף שנושא הבן ושאותו ירש מהאב, והאדם שתמצא בו "טביעת אצבעות" גנטית זו - הוא האב. לנוכח העובדה כי ניתן לקבל בדרך זו 300,000,000 גנוטיפים שונים, מקובל בעולם המדעי כי בדיקות רקמות מסוג HLA הן מדויקות ומגיעות לרמות סבירות של 90 אחוזים לפחות. כמו כן, מקובל כי באמצעות בדיקת רקמות ניתן לא רק לשלול אבהות, אלא אף לקבוע באופן פוזיטיבי כי פלוני הוא אבי הילד.

מגבלות השיטה

114. המדע נזהר מלנקוב בתוצאה של 100 אחוזים, כלומר בוודאות מוחלטת, וזאת בעיקר לנוכח המגבלות הבאות⁵²:

א. מקרים בלתי ישימים:

אין אפשרות להכריע בין שני גברים בעלי הפולטיפים HLA משותפים. תופעה זו נדירה מאוד, כאמור - פרט למצב של קרובי משפחה.

ב. שגיאות מעבדה:

כמו בכל בדיקה מעבדתית עלולות גם כאן להתקבל תוצאות שגויות עקב טעות אנוש. מקובל, כי שיעור התוצאות השגויות הוא 0.35 אחוזים (1:300), ונהוג לצמצם את הסיכויים לכך על ידי ביצוע בדיקה חוזרת. עם זאת, אין להתעלם גם מהאפשרות הנדירה של תוצאה שגויה.

ג. "פסיפס אנושי":

קיימים מקרים נדירים בהם מורכב גופו של אדם משתי מערכות של תאים, השונות זו מזו במוצאן ובתכונותיהן הגנטיות, כגון במקרה של תאומים לא זהים שהתאחו והפכו לעובר יחיד בשלב מוקדם של ההיריון. במקרה נדיר זה ייתכן שיהיו לעובר תאים של תאום מס' 1 ותאים של תאום מס' 2, ואם מקור תאי המין שונה ממקור התאים הלבנים בדם - נקבל בבדיקת הרקמות תוצאה של שלילת אבהות כוזבת, שכן בבדיקה שגרתית לא נגלה את האנטיגנים HLA המצויים בתאי המין, הגם שדווקא בהם העביר האב את תכונותיו הגנטיות לבנו הביולוגי.

ד. רביית בתולים אנושית (PARTHNOGENESIS):

היונקים, והאדם בכללם, מתרבים בדרך של איחוי זרעון האב עם ביצית האם הגורם לתא להתחלק בתהליך שהוזכר לעיל. אולם, קיימים בעולם החי מקרים של התפתחות צאצאים ללא תרומה גנטית אבהית, כגון בעולם הדבורים: הנקבות נוצרות מהתפתחות של ביצים שהופרו על ידי הזכרים, בעוד שהזכרים נוצרים מביצים לא מופרות המתחילות להתחלק. גם באדם אנו יודעים על קיומם של תהליכים פרתנוגנטיים, הכוללים התחלקות ספונטנית של ביצית האם ללא תרומה גנטית, למשל: הוברר שטרטומה - סוג של גידול שחלתי - הוא למעשה "עובר פרתנוגנטי".

טרם אותר בבירור אדם חי שמקורו פרתנוגנטי, אך אם קיימת פרתנוגנזה אנושית חיה, אזי נקבל בבדיקה שלילת אבהות ברורה וזהות אנטיגנטית מוחלטת בין האם לבין בתה (ללא תרומה אבהית אין כרומוזום Y, והולד יהיה בהכרח נקבה)⁵³.

ה. מגבלות ההווה המדעי:

כפי שצינו לעיל, עולם המדע "למד לקח" מן העובדה שתיאוריות רבות מדי שנחשבו ודאיות התנפצו עם חלוף העיתים, ולכן המדע חולל לדבר בלשון של ודאיות מוחלטות. יתר על כן, תחום הגנטיקה הוא תחום שבו קיימת התפתחות מואצת בשנים האחרונות - ושלא כבפיסיקה, למשל, שבה תיאוריות היו שרירות וקיימות מאות בשנים - הנה בתחום זה ההווה המדעי הוא בעל "תוחלת חיים" קצרה ביותר. עובדה זו משפיעה בהכרח על מידת הוודאות של המדען בן ימינו ביחס לבדיקתו, האמורה לשקף את המציאות במדויק ולהביא למסקנה אחת שאין בלתי.

115. קיומם התיאורטי של מקרים נדירים אלה שולל את האפשרות לקבוע סכיכוי בדיקת הרקמות להגיע לתוצאה ודאית הם 100 אחוזים. אולם, העיון במקרים הנדירים, שמהם חושש המדע ושמהם מורכב הספק, מלמד כי למעשה אנו עוסקים כאן בשיטה ודאית וכי הלשון הספקנית היא סימפטום של זהירות יותר מאשר את של ספק ממשי בלב החוקר. עם זאת, בהמשך נראה כי בלשון ספקנית מעין זו עשה בית הדין שימוש

53 הרב ד"ר הלפרין בירחון "אסיא", הע"ש 5 לעיל בעמ' 32-37, מציע להשתמש בתיאוריה זו כדי ליישב את העובדות הנדירות שהוצגו בבית הדין הרבני באשדוד בתיק המובא שם בעמ' 16-31.

לצורך שמירה על שיקול דעתו, בעיקר כאשר מדובר בשאלות של סטטוס וממזרות, שבהן הפסיקה היא בעלת משמעויות חברתיות בלתי הפיכות. במקרים כאלה זרש בית הדין ודאות של 100 אחוזים - אף שודאות שכזו אינה קיימת במסגרת השיטה המדעית - ולו מחמת חששות נדירים והיפותטיים מן הסוג שהובא.

השלכותיה של בדיקת הדם על דיני ממונות ועל ממזרות

116. בפרק הקודם סקרנו את השלכותיה ההלכתיות של בדיקת רב סעדיה. להלן נסקור את השלכות בדיקת הדם בת ימינו על החיוב במזונות ועל ממזרות, ולאחר מכן נסקור גם את הגישה ההלכתית לבדיקת הרקמות מבחינת השלכותיה בעניינים אלה. על אף ההבדל המהותי שבין בדיקת הדם לבין בדיקת הרקמות - מבחינת השיטה, התוצאות, הממצאים ומידת הקונפליקט עם המוסכמות ההלכתיות - נכרוך יחדיו את הדיון בהשלכות ההלכתיות של בדיקות אלה. כריכה זו על שום מה? על שום שבאמצעותה אפשר לעמוד על התהליך, על ההתמודדות וההפנמה של הבדיקה המדעית בידי הפוסקים במשך הזמן, וכן על "מעקה הביטחון" בדמות שיקול הדעת, שאותם פוסקים הקפידו להותיר לעצמם בשאלות של סטטוס וממזרות.

117. נתייחס להלן לגישת הפוסקים שאינם שוללים מכל וכל את משקלה ואת תוקפה של בדיקת הדם, והדובר תלוי - כפי שכבר ראינו - בפרשנות הסוגיה שבמסכת נידה ובסתירה האפשרית בין סוגיה זו לבין בדיקת הדם.

דעתו של הרב וינברגר

118. הרב וינברגר בספרו "יר אפרים", בסימן ז' סעיף ח', היה הראשון מבין הפוסקים שהתייחס ב"אודה" לבדיקת הדם. כפי שכבר ראינו, הוא סבר כי מחלוקת השולחן ערוך והרמ"א ביחס ל"מתו אחיו מחמת מילה" היא מחלוקת בדבר תוקפה המחייב (או הגרסה) של הסוגיה במסכת נידה רף ל"א, וממילא מצויה בעניין זה אפשרות, לדעת חלק מהפוסקים, לומר כי הדם בא גם מן האב⁵⁴. זאת בניגוד לדברי

54 כך פירש הרב וינברגר גם בשיטת ה"ספר חסידים" ביחס לבדיקת רב סעדיה - אשר לדעתו סותרת את הבריתא במסכת נידה.

הרב עוזיאל, המבטל לחלוטין את תוקפה של בדיקת הדם בהיותה סותרת את הגמרא בנירה, הרב וינברג מצטט את מחלוקת הפוסקים בנדון, אבל גם מגיע - בזהירות רבה - למסקנה כי "אין אפוא מבחינת הלכה לבטל בדיקה זו".

השלכות לגבי מזונות

119. הרב וינברג בסעיף ח' שם התייחס לשאלה הבאה: לדעת רוב הפוסקים, כאשר האדם המוחזק כאב מודה שקיים יחסים עם האישה, ולא שמעו שנחשדה בקיום יחסים עם אחרים, נחשב הילד כבנו. אבל, מה הדין כשהוא מודה שבא עליה, אבל אינו רוצה לשלם מזונות לילד בטענה כי ייתכן שהאישה קיימה יחסים עם אחרים מחוץ לנישואין, ממש כשם שקיימה יחסים עימו? בשולחן ערוך אבן העזר בסעיף ס' נפסק כי הגם שהודה אדם שבא על אישה, אין הוא חייב במזונות כל עוד לא הודה באבהות על הוולד. נשאלת השאלה מה הדין כאשר נעשתה בדיקת דם ואכן עולה ממנה שיש זהות בין סוג הדם של האב האפשרי לבין זה של הוולד - האם גם אז יהיה פטור ממזונות?

בעניין שלפניו (מדובר היה בפנויה שילדה, ולכן השאלה הוגבלה לעניין מזונות בלבד ולא לעניין ממזרות) פסק הרב וינברג כדלקמן:

"כאן שורת הדין היא שהילד הוא בנו לכל דבר. גם לענין ירושה ומזונות לדעת רוב הפוסקים. אלא לענין חיוב במזונות, שבכל זאת - שמא נחשוד בה גם מאחר? ישנם פוסקים וביניהם הגאון בעל שערי עוזיאל שאין לחייבו כל זמן שלא הודה שהילד הוא ממנו. על כן, **בדיקת דם זו בכוחה לסלק את החששות על ידי זהות בין דם הילד ודמו של האב, וזה יעזור לבית הדין לקבוע בודאות על אבהותו ולחייבו במזונות.** יתכן שבדיקת דם חיובית תשכנע את הנתבע באבהותו ויקבל עליו ברצון את עול האבהות, ואפשר שעל ידי זה ישא את התובעת לאישה כדת משה וישראל."

120. כלומר, אף שבעת סיכום הדעות השונות ביחס לתוקפה ומעמדה של בדיקת הדם נקט הרב וינברג בלשון זהירה ("אין איפא מבחינת ההלכה לבטל בדיקה זו"), הרי שביחס לטיב הבריור, הרב וינברג מגיע למסקנה כי זהו אכן בירור מוחלט אשר די בו כדי להסיר ספקות במקרה הנדון ויש בו כדי להביא לידי חיוב במזונות.

הרב וינברגר התייחס לבדיקת הדם כמאפשרת בירור חיובי לגבי פלוני המוחזק כאב. היום ידוע לנו, כי דווקא מבחינה מדעית אין לתת תוקף גורף לבדיקת הדם, שהרי הבירור בבדיקת דם אינו נעשה על דרך החיוב אלא על דרך השלילה. כלומר, אי התאמת סוגי דם עשויה לשלול אבהות, אך העובדה שסוג הדם של שני אנשים הוא זהה - עדיין אין בה כדי ללמד דבר על עצם האבהות.

השלכות לגבי ממזרות

121. גישה שונה לחלוטין נוקט הרב וינברגר באשר למעמדה של בדיקת הדם בכל הנוגע לממזרות - אותה בדיקת דם הופכת בעיניו לבלתי ודאית כשמדובר באישה נשואה שבעלה חושד שילדה אינו ממנו ודורש בדיקת אבהות. הרי מבואר בדברי הפוסקים שאין להיזקק לשאלה זו ולחקור בה כאשר יש בדבר כדי לפסול ילד⁵⁵, והלכה היא שבאשת איש שילדה, כל זמן שלא ברור לחלוטין ובלי כל ספק שהילד הוא מאחר, אין פוסלים אותו, ויש לעשות הכל כדי להעמיד את האישה והילד בחזקת כשרות: "משום כך לא תועיל גם בדיקת דם או זהות המראה, כיון שגם גורם זה אינו ודאי רק 'שמא', ועל פי דוב אפילו 'קרוב לודאי' אבל לא ודאי."

122. כלומר, בכל הנוגע לממזרות מותר הרב וינברגר שיקול דעת נרחב לבית הדין. אין הוא נוטה בשום אופן להסיק מסקנות נחרצות ואוטומטיות ביחס לסטטוס הוולד על פי בדיקת הדם. ועם כל אמינותה המדעית של בדיקת הדם, זהו בכל זאת רק "קרוב לוודאי" ודי בשיעור כלשהו של ספק כדי למנוע הכרזת הוולד כממזר. כיום ידוע לנו כי בדיקת הדם אכן היא רק בגדר "קרוב לוודאי" וכי למעשה גם בצירוף בדיקות רבות ושונות ניתן להגיע ל-56 אחוזים של אמינות - ותו לא.

התופעה האבסורדית

123. כאן מן הראוי לעמוד על התופעה שדווקא פסקים "ברוח הומן" - כאלה שנתנו משקל רב לבדיקות המדעיות בשאלות של סטטוס ומוזנות - נראים כיום, לאור התקרמות המדע, כמיושנים ותמוהים. לעומת זאת, פסקים שנקטו גישה של "כבררהו

55 ראה הע"ש 46 לעיל, וכן ראה דברי הרב וינברגר בהע"ש 47 לעיל.

וחשרהו" כלפי המדע, כתורה אך לא כתורה מסיני - דווקא הם נראים כיום נכונים יותר ושקולים.

הספקנות כלפי המדע - שיסודה ברצון שלא להעביר לידי את ההכרעה בשאלות של סטטוס וממורות, כלומר למנוע הפיכת שאלות של משפט שהינן בנות משמעות מרחיקת לכת לשאלות של מדע - מוכחת כיום, ברטרנספקטיבה, כגישה נכונה ומדויקת יותר גם מבחינה מדעית⁵⁶.

124. על תופעה זאת ניתן לעמוד מן הגישה הרווחת בבתי הדין הרבניים. בפר"ר ב' 119 הבדיל בית הדין הרבני בחיפה בין אופן פעולתה של בדיקת הדם לבין הבריתא בנידה דף ל"א. ניתן היה להסיק כי מגמת פניו של בית הדין היא לקבל את הבדיקה המדעית כמהימנה - בהיעדר סתירה בינה לבין מסורת של חז"ל. אבל מסקנתו הסופית של בית הדין הייתה:

"אולם, דעתנו היא שמטעם אחר אין לסמוך על בדיקות מדעיות של הדם בנוגע לקביעת אבהותו של הילד. המדע הולך ומתפתח מיום ליום. יתכן שמה שהמדע קובע כעת אינה קביעה סופית והחלטית... ואין לקבוע באופן משפטי אבהותו של ילד על יסודות דרכי המדע המשתנה מתקופה לתקופה."

125. עיון במקרה שנדון באותו פסק דין יבהיר גישה זו הבהר היטב. הדיון נסב סביב אישה שבעלה יצא למספר שבועות לשירות מילואים פעיל, ובאותה עת קיימה האישה יחסים עם אחר. בעידנא דריתחא אמרה האישה לבעלה כי בגדה בו בעת שהיה במילואים וכי לדעתה בנה אינו ממנו אלא מפלוני. קביעתה של האבהות במקרה הנדון התבקשה, אם כן, לא רק לעניין מזונות, אלא היא כללה את כל ההשלכות האחרות של קביעת אבהות - לרבות עניין ממורות הילד.

---

56 לעומת זאת, גישתו של הרב אהרנברג שניתן לסמוך על סימן (אומדנא) בתנאי שהוא משתנה רק אחת לאלף (ראה לעיל בסעיף 31), היא גישה הגובלת בזהירות יתר שאין המדע יכול לעמוד בה. כשלעצמה היא מביאה לידי כך שלא נוכל ללכת בעקבותיה של בדיקה מדעית כלשהי - אף לא לעניין מזונות ואף כשהבדיקה כלל לא סותרת קביעות של חז"ל - וכך יושארו עניינים בספק שאינו ניתן לכירור.

לכן, כשהובאו בפני בית הדין עובדות מדעיות שהוצגו כוודאיות היו בפניו שתי אפשרויות: לקבל את הבדיקה ולהכריז על הוולד באופן אוטומטי כעל ממזר, או לבטל לחלוטין את אפשרות ההסתמכות על העובדות המדעיות. מובן שבית הדין העדיף לבחור בדרך השנייה. אולם, משהעלה הברור של בית הדין עצמו שלא קיימת סתירה בין מה שנבדק בבדיקת הדם לבין משמעות הסוגיה במסכת נידה, שוב לא יכול היה לפסוק כמו הרב עוזיאל - שהבדיקה המדעית בכללותה אינה מקובלת מבחינה הלכתית על שום סתירתה למסורות ההלכה. עם זאת, בית הדין גם לא יכול היה להסתמך על ספקות הנותרים לאחר בדיקת הדם, שכן בדיקת הדם הוצגה באותה עת כוודאית. בית הדין בחר לנקוט באסכולה הרביעית (ראה בסעיף 50) והתייחס לתיאוריות המדעיות המשתנות בספקנות שיטתית מתוך מטרה להציל ילד מהגדרת הממזרות. ואכן, הנטייה הברורה היא להשאיר שאלות משפטיות כאלה לשיקול דעתו של בית הדין ולא למוטרן לחסדי תוצאה מכנית ואוטומטית של בדיקות "ודאיות".

126. כיום, מתוך רטרוספקטיבה, פסק דין זה, שנקט גישה מסויגת כל כך כלפי המדע, מתברר כנכון ומדויק. מה היו פני הדברים אילו נקט בית הדין בגישה מודרנית ובודאי גם יותר מקובלת על הציבור ואילו קיבל את התיאוריה המדעית ללא סייג ומכריז על הילד כממזר? היום ברור לנו כי לנוכח התקדמות המדע אבהות שנשללה על ידי בדיקת הדם עדיין אינה מוליכה באופן אוטומטי לשלילת אבהות - ובהכרח גם לממזרות, במקרה של אישה נשואה. זהירותו של בית הדין כלפי המדע לעניין הממזרות מתגלית, בראי המדע של היום, כנכונה ומוצדקת לחלוטין.

127. כמה תמוהה נראית לנו היום קביעתו ה"מודרנית" (דאז) של הרב יעקב פעסטער (ראה סעיף 28), לפיה:

"בדיקת הדם יוצא מגדר אומדנה או השערה... ההנחה המדעית שהדם הנוזל בעורקי הילד הוא מאותו סוג הדם של מולידיו הוא חוק טבעי שאין יוצאים מן הכלל, ולפיכך הוכחות כאילו הן ודאויות חלוטות שאפילו אם יהיו עדויות נגדו נכריע את הכף כמותן והעדים 'היו בעינינו כשקרנים'."

אדרבה, לשיטת הרב פעסטער נמצא כי ההסתמכות על הבדיקה המדעית נעשתה רק על שום ודאותה המוחלטת, וממילא משהוברר היום שהבדיקה אינה ודאית כלל ועיקר, אין לסמוך עליה עוד⁵⁷. נמצא, כי דווקא האשראי הבלתי מוגבל שניתן למדע עלול - ברבות הימים ועם השתנותן של התיאוריות - לעמוד לו לרועץ ולפגוע בנסייתם של פוסקי ההלכה לאמץ את הבדיקה המדעית.

128. בפד"ר י' 157 נדון מקרהו של אדם שנישא בשנית בשנות גבורתו (מעל גיל 80 שנה), וטען כי מכיוון שלמעשה הוא נעדר כוח גברא ומכיוון שאשתו הצעירה ילדה ילדים בעת נישואיה עימו, ודאי שאין אלה ילדיו. בית הדין הרבני העליון פסקו הרבנים הראשיים, הרב אליהו והרב שפירא, וכן הרב מזרחי, כי מכיוון שהילדים נרשמו בתעודת הוזהות של הבעל כילדיו, ומכיוון שהבעל הוא שנתן להם שמות (ואפילו קרא את הבת הראשונה על שם אימו שלו), הריהם מוחזקים כילדיו ויש להם חזקת כשרות⁵⁸. בהקשר זה פסק בית הדין כי "אין האב נאמן אלא אם יביא עדים ברורים, ולא הוכחות נסיבתיות". בדיקת הדם שביקש הבעל להגדרה על ידי בית הדין הרבני העליון כראיה נסיבתית - שאין בכוחה לשנות סטטוס כשיש חזקה של אבהות.

נמצא, שבית הדין פסק (בניגוד גמור לדעת הרב פעסטער במאמרו) כי כח הבדיקה המדעית פחות מכוחה הפרובטיבי של עדות או שקול לה. בדיקת הדם מוגדרת על ידי בית הדין כראיה נסיבתית גרידא, ועל משמעות הדבר לעניין דיני ממזרות נעמוד בהמשך. ואולם, ביחס לדיני ממונות מציין פרופ' פרימר, בסכמו את הדעות האלה⁵⁹,

57 ואכן, זו המסקנה של פרופ' פרימר במאמרו - הע"ש 12 לעיל בעמ' 52-53 - ביחס לדבריו של הרב רגנשברג המובאים על ידו: "למרות שהרבנים הללו אינם מדברים על המקרה, ברור שאם הנתבע מביא תוצאות בדיקת דם להוכיח שאינו האב, כדאי שבדיקת הדם פושרת את הגבר מכל חיובי ממן... עוקץ אחד נשאר בדברים... ההנחה התיאורטית של המדע הרפואה שניתן לקבוע אבהות על ידי בדיקה בדרגת בטיחות של 100%. אולם למעשה אין הדבר כן... הרב רגנשברג מוכן לסמוך באופן החלטי על בדיקת הדם והוא משום שהוא חוק טבעי שאין בו יוצאים מן הכלל... מדגיש הרב רגנשברג 'כדאי לציין שכגור אומדנא הוא כל דבר שאין הענין ברור מאה אחת בהחלט'. מדברים אלו של הרב רגנשברג עולה בכירור שכל עוד בדיקת הדם אינה 'עולה ברור מאה אחת בהחלט' - זו אומדנא שאין לסמוך עליה."

58 יש לציין כי לא תעודת הוזהות היא שהוותה ראייה לכאורה לאבהות, ולא היא שיצרה חזקות, אלא התנהגותו הכללית של הבעל, שהתייחס אל הילדים כילדיו לכל דבר ועניין, היא שהביאה את בית הדין לקבוע כי האב הכיר בילדים כילדיו וכי נוצרה חזקה שהוא אביהם - הרי הוא זה שידע אם יש לו כח גברא אם לאו.

לנוכח הידע המדעי בן ימינו המטיל ספקות ביחס למידת מהימנותה של בדיקת הדם, את הדברים האלה:

"בעקבות כל האמור יש להניח שאותו הדין יהיה בתביעה לזכות מזונות. במלים אחרות, אפילו תוצאה של בדיקת דם המראה בדרגה סבירה, אולם לא בבטיחות של 'מאה אחוז בהחלט' שאדם פלוני הוא אביו של ילד פלוני, אינה מספקת כדי לחייב את ה'אב' במזונות הילד. גם כאן אין לנו אלא אומדנא על גוף המעשה, ואין להוציא ממון על פיה מידי המוחזק."

129. דיון נרחב ומקיף ביחס להשלכותיה של בדיקת הדם מצאנו בפד"ר ה' 346. במקרה זה נדון חיוב במזונות לילד שנולד לאדם מגרושתו. כלומר, אישה ילדה ילד לאחר שכבר נתגרשה מבעלה, אולם היא טענה כי הילד הוא ממנו, שכן בתקופת הפירוד ביניהם, שקדמה לגירושיהם, נהג בעלה לבקרה מדי פעם ולקיים עימה יחסי אישות. בדיקת הדם שללה את אבהותו של הבעל לשעבר. ד"ר דרסלר, מנהל בנק הדם, הגיש לבית הדין חוות דעת שלפיה "האבהות בלתי אפשרית". הוא תיאר את בדיקת הדם כוודאית באופן מוחלט, שכן 'בכללים אלו של A, B ו-O לא קיים יוצא מן הכלל'."

יש לציין, כי על אף שהנדון היה חיוב במזונות, לשלילת האבהות היו השלכות גם על כשרות הילד - שהרי בעת קיום יחסי אישות מהם הוא נולד עדיין הייתה אימו אישה נשואה. בית הדין, לאור הקביעות החד-משמעיות של ד"ר דרסלר, ניתח את מרכיבי השיטה המדעית וציין כי היא מבוססת על שילוב של הנחות תיאורטיות ומבחן סטטיסטי:

"קביעה זו מבוססת על:

א. **תנחה תיאורטית** לפיה לא יתכן כי לילד יהיה סוג דם שאינו נמצא אף אצל אחד מההורים.

ב. תוצאות מבחן סטטיסטי האומר בהירות חד-משמעית כי ברוב מקריע של המקרים זהה סוג הדם של הילד עם סוג הדם של אחד ההורים ורק במיעוט זעום של מקרים אינו זהה סוג דם הילד עם זה של הוריו. **הנחת הרופאים** היא על כן כי באותם המקרים המועטים... אב הילד הוא אחר ולא זה המוחזק לאביו."

130. בית הדין לא ראה סתירה בין הבדיקה לבין מסורות חז"ל, ולמרות העובדה שהבדיקה המדעית מבוססת גם על הנחות תיאורטיות, הוא לא שלל את הגישה המדעית. בית הדין ציין את דעת רוב הפוסקים כי אין להסתמך על אומדנות והשערות - "וכפרט בזמננו כשמרע הרפואה מתקדם בהתמרה ובכל יום מתחדשות ומתחלפות תאוריות שונות בתחומי המחקר" - ואולם, בית הדין ציין גם כי הרופאים נאמנים בקביעות לפיהם ברוב המקרים זהה סוג דם הילד עם סוג דם הוריו, שכן הקביעות מבוססות על מספר רב של ניסויים. הרי "עצם הענין שאין לסמוך על קביעות הרופאים, והו דווקא ברבר שאומרים מאומד דעתם ומחמתם, אבל לקבוע עובדות על סמך מראות עיניים גלויות בודאי שהם נאמנים. וכדומה לזה כתב בשו"ת "שם אריה" אבן העזר סימן קי"ב שהרופא נאמן לומר במראה שראה שיש לאישה מבה במקור המוציא דם, שמכיון שזה תלוי בראיה לחוד ולא בשיקול דעת הרופא נאמן".

מחד גיסא הדיינים מציינים שהידע המדעי מבוסס גם על הנחות תיאורטיות, ומאידך גיסא הם מתעלמים ממידת התיאורטיות שבהנחות ומהצורך בשיקול דעת בניתוח התוצאה הניסויית, ומתייחסים לשלב הבדיקות הסטטיסטיות - שאיננו מבוסס על שיקול דעת אלא על עובדות אמפיריות - כדי להעניק למדע מהימנות ומשקל מלא.

רוב - כנגד רוב בעילות אחר הבעל

131. בסעיף 89 לעיל בחנו את דעתו של הרב אהרנברג, לפיה מכיוון שהבדיקה מלמדת רק על רוב - ולא על כל המקרים - הרי שהדבר שולל לחלוטין את משקלה של בדיקת האבהות, שכן ייתכן שהוולד הוא מפלוני ודמו שונה רק מכיוון שמקרה ספציפי זה משתייך לקבוצת המיעוט. תמיהה זו מטרידה גם את הדיינים בפסק הדין הנ"ל, והם מקשים: "במקרה שאנו מוצאים ילד שסוג דמו שונה מסוג דם הוריו, לכאורה יש לומר שילד זה הוא מן המיעוט, ולפי זה יוצא כי על פי בדיקת דם אין לקבוע שום דבר לגבי מוצאו של הילד?" ואולם בית הדין מיישב תמיהה זו על פי הכלל של "רוב כנגד רוב בעילות אחר הבעל".

132. לאמור, בית הדין מגיע למסקנה כי למרות העובדה שקביעות המדע באשר לבדיקת האבהות מתייחסות לרוב ולא לוודאות מוחלטת, יש אפשרות להסיק מסקנות הלכתיות מבדיקת הדם, והיא אכן "מטילה ספק באבהות הילד". הכיצוד?

"מאחר ובמקום שאנו מוצאים ילד שדמו שונה מדם הוריו, בעל כורחך עלינו לומר כי במקרה כזה יצא הילד מרובא דעלמא - דרוב ילדים דמם זהה עם דם הוריהם - וממילא מתערער היסוד שהילד הוא של אביו, דהא דמוקמינן ילד בחזקת אביו הוא מצד הדין של רוב בעילות אחרי הבעל - אבל כשדמו שונה מדם הוריו בהכרח דמקרה כזה יצא מכלל רובא דעלמא. אם כן יש לומר דכמו דאמרינן דיצא מרובא דעלמא לגבי סוג דמו, הכי נמי יצא מרובא דעלמא של 'רוב בעילות אחר הבעל'. וביתר ביאור יש כאן רוב נגד רוב... ואם כן מאי חזית להעמיד את הילד בחזקת אביו בכדי לאוקמי רוב בעילות אחר הבעל - ולהוציא מהרוב של רוב ילדים דמם זהה להוריהם, נאמר להפך - דילד זה הוא לא של אביו בכדי לאוקמי את הרוב של רוב ילדים דמם זהה לדם הורים, ונאמר דיצא מכלל הרוב של רוב בעילות אחר הבעל. ולפי זה נצטרך לומר דעל ידי בדיקת דם יתהווה ספק באבהות הילד, דנעמיד רוב נגד רוב."

133. כלומר, ההנחה הפשוטה, שלפיה רוב הילדים בעולם הינם בניהם של בעלי אמהותיהם, נובעת מכך שאף אם קורה שאישה בוגדת בבעלה, הרי מכיוון שרוב ימיה היא במחיצתו ומקיימת עימו יחסי אישות באופן תדיר, סביר שילדיה נולדו לה ממנו ולא מיחסים מזדמנים עם אחרים (אם היו כאלה). אולם, אם אנו נתקלים בבן שחוקי ההסתברות מלמדים כי איננו הבן של המוחזק כאביו, מכיוון שאין התאמה בין סוגי הדם שלהם, נמצא כי כדי לומר שבכל זאת הוא בנו, עלינו לסטות מחוקי ההסתברות ולומר כי בן זה הוא מן המיעוט שלגביו אין האבהות מתבטאת גם בזהות בסוג הדם. אך סטיה מחוקי ההסתברות משמיטה את הקרקע מן ההנחה, שפלוגי הנשוי לאישה הינו אבי ילדיה, כי כאמור הנחה זו מבוססת על חוקי ההסתברות שהאיש עימו היא קיימה תדיר יחסי אישות הוא הוא אבי הילדים.

אם כן, כיצד נוכל לומר כי "רוב בעילות אחר הבעל" כאשר מכוח חוקי ההסתברות מדובר בבנו של הבעל, בעוד לעניין חוקי התורשה מדובר בחריג לחוקי ההסתברות. ואולי להפך: חוקי ההסתברות של התורשה אכן חלים עליו, ומשהוכח כי אין התאמה בין סוגי הדם אות הוא כי המוחזק כאביו אינו כזה - ועל אף שרוב יחסי האישות נתקיימו עם הבעל, נולד הילד דווקא מיחסים שקיימה אמו עם אחר. וכך קורה כי אף שאין תוצאותיה של בדיקת הדם ודאיות, יש בה כדי להטיל ספק באבהותו של המוחזק כאבי הילד.

חזקת הכשרות

134. עם זאת, בית הדין הרבני מציין כי ההנחה שהבעל הוא אבי הילדים שאשתו הביאה לעולם, מסתמכת לא רק על כללי ההסתברות מכוח העובדה ש"רוב בעילות אחר הבעל", אלא גם על חזקת כשרותן של הנשים, הנובעת מנורמת ההתנהגות המקובלת, שלפיה רוב הנשים אינן בוגדות בבעליהן. חזקת הכשרות נובעת מההשקפה התורנית וממציאות החיים הדתית, שלפיה אישה שכל חייה פעלה בהתאם לנורמות המוסריות התורניות ושמרה על דיני האישות התורניים, לא תבגוד בבעלה. מכאן, כי ההנחה שבן הוא של המוחזק כאביו אינה מתבססת רק על חוקי ההסתברות, המכריעים בין מספר אנשים שקיימו יחסים עם האם, אלא הינה מבוססת גם על חזקה שלפיה האם לא קיימה יחסים אחרי נישואיה עם איש מלבד בעלה. ובלשון בית הדין:

"ברם מכיון דהא דמוקמינן ילד בחזקת אביו הוא מצד רוב, דרוב בעילות אחר הבעל, וגם מצד חזקת צידקות של האם (עיינן תוספות בחולין דף י"א ע"מ בדיבור המתחיל 'כגון') ואם כן שוב יש לומר דאף דהוי רוב נגד רוב מוקמינן את הילד בחזקת אביו מצד חזקת צדקתה של האם."

מכאן, שכאשר יש בדיקת דם הסותרת את חוקי ההסתברות, עדיין ניתן לומר כי הבן הוא מן המוחזק כאביו, וסתירת חוקי ההסתברות באמצעות השערה שהבן הוא מן המיעוט שעליו לא חלים חוקי התורשה, אינה מביאה בהכרח לסתירת הנחת היסוד לפיה בנו של זוג נשוי בא מן הבעל, שכן אין היא מבוססת אך ורק על יסודות הסתברותיים אלא גם על חזקת כשרותה של האם.

135. ואולם, אליה וקוץ בה: חזקת כשרות זו, המבוססת על נורמות תורניות ומציאות חיים דתית, מביאה את בית הדין למסקנה חדשה:

"יצא לנו חידוש לדינא דבמקום דאין לאם חזקת צדקת, בדיקת הדם הקובעת דסוג הדם של הילד שונה מהוריו תטיל ספק באבהות הילד. ובנידונו נראה דהאם איבדה חזקת צדקת מאחר והתחתנה עם כהן בהיותה גרושה."

כלומר, אישה שאינה חיה לפי נורמות מוסריות תורניות לא תהנה מ"חזקת צדקת", וממילא - כשבדיקת הדם מחייבת לסטות מחוקי ההסתברות כדי להכיר באבהותו של המוחזק כאב, אזי אין אפשרות להעדיף את ההסתברות שהילד הוא בן בעלה של אמו על פני ההסתברות של חוקי התורשה, והולד ספק הוא!

לדעת בית הדין הרבני בפסק דין זה יש ליתן משקל מלא לעזות הרופאים ואין סתירה בין בדיקת הדם לבין חוקי התורשה. לנוכח הסברה של רוב כנגד רוב בעילות אחר הבעל - יש בבדיקת הדם כדי להטיל ספק באבהות.

136. האם פסק דין זה - המאמץ לחלוטין את שיטת המדע ונותן בה אמון מוחלט - יכריע בעקבות בדיקת הדם גם בשאלות של סטטוס ומזורות? האם יהיה בן זה בגדר "ספק ראוי לבוא בקהל"?

בשורה התחתונה של פסקו בית הדין עורך תפנית חדה בעמדתו והוא מסיים במלים הבאות:

"ברם, מאחר ובדיקת דם הוא דבר חדש שעדיין לא התברר ולא נמצא במוסקים, אין בית דינו נוקט לעת עתה כל עמדה סופית בנוגע לכשרות הילדה, ועוד חזון למועד בזה. לאור כל הנ"ל הננו מחליטים ופוסקים:

א. הנתבע פטור מלשלם מזונות... עבור הילדה ג'.

ב. שאלת כשרותה של הילדה ג' הנ"ל נשארת לעת עתה בלתי מוכרעת."

137. כלומר, אף שבית הדין מקבל את שיטת המדע - אין הוא מתעלם מכך שטיבו להשתנות עם חלוף העיתים. לכן, בעוד שלעניין ממונות די בספק שהטילה בדיקת הדם כדי לפטור מחיוב מזונות לילדה, הרי שלעניין הסטטוס שלה הוא נוקט בגישת האסכולה הרביעית הנ"ל. כלומר, יש לו אמון במדע ואכן אין זו רק אומדנה, אך אין לראות בתיאוריה המדעית משום ודאות, ולכן בכל הנוגע לשאלות של סטטוס אין לקבוע דבר - גם לא מחמת הספק.

רואים אנו בעליל כי בית הדין דואג להותיר לעצמו מרחב של שיקול דעת ביחס לשאלות של סטטוס וכי הוא שולל את ודאות הכדיקה לנוכח "חדשנותה" (רק כ-50 שנה אז). לעומת זאת, אנו בהחלט רואים שלבי התפתחות כפטיקה הרבנית ובפסק דין זה ככד נתן בית הדין אמון מלא ברופאים, הבדיקה אינה נחשבת כסותרת מסורות חז"ל, ותוצאותיה אכן מתקבלות במהימנות.

כמו כן, בפסק דין זה אנו שבים ונתקלים בעובדה שמידת הזהירות כלפי המדע בשאלות סטטוס - שהן בעלות השלכות חברתיות בלתי הפיכות - היא היא הגישה

הנכונה והמדויקת לאורך זמן. כיום אנו יודעים שייתכן שעל אף תוצאותיה ה"מוחלטות" של אותה בדיקת דם, הילדה שם אכן הייתה בתו של המוחזק כאביה. אילו סמך בית הדין לחלוטין על מסקנותיו של ר"ד דרסלר גם לעניין של סטטוס וממזרות, היה גורם בכך לתקלה בלתי הדירה ובלתי מוצדקת. דווקא פסקים שאינם נסחפים לחלוטין ברוח זמנם נראים לנו, ברבות השנים, כפחות מיושנים.

השלכותיה של בדיקת הרקמות

138. דיון נרחב ביחס למשקלה ולהשלכותיה של בדיקת הרקמות מצאנו בפסק הדין של בית הדין הרבני באשדוד שהובא לעיל. הרב דיכובסקי מביא את דברי בית הדין הזה בפר"ר ה' 346, ולהלן סיכום עמדתו:

א. הגרסה במסכת נידה אינה ודאית. בעניין זה הובאו הוכחות כי לדעת רבים מן הפוסקים הגרסה אינה עניין מהותי בהקשר זה.

ב. בדיקת הרקמות מבוצעת על פי הכדוריות הלבנות, ולכן ודאי אינה נוגעת להורשת "האודם" מן האישה. אם ביחס לבדיקת הדם נעשה מאמץ מיוחד כדי ליישב בינה לבין הסוגיה במסכת נידה, הרי שבדיקת הרקמות כלל אינה עומדת בסתירה לבריתא זו - ואין כל מניעה לקבלה.

ג. יש לתת נאמנות לרופאים ביחס לבדיקות המבוססות על מבחן סטטיסטי שאינו תלוי בשיקול דעתם, והדבר שקול לעדות רופא על ממצאים שחזה במו עיניו בעזרת מכשיר מדעי.

הרב דיכובסקי אף מוסיף: "הדברים אמורים שם לגבי בדיקת דם, ויש להחילם ביתר תוקף לגבי בדיקת רקמות, שהדיוק שלה מבחינה סטטיסטית גבוה הרבה יותר."

נמצאנו למדים כי:

- א. הוסרו כל המניעות להכיר במהימנות בדיקת הרקמות, ובעיקר מפני שאין שום סתירה בינה לבין הסוגיה במסכת נידה.
- ב. הסיכויים הגבוהים לקבלת תוצאה מהימנה בבדיקת הרקמות מגבירים את האמון שרוחשים פוסקי ההלכה לממצאי הרופאים. ככל שבדיקה

יותר חד-משמעית כן נדרש פחות שיקול דעת של הרופא בניתוח תוצאותיה, וממילא גדלה מידת מהימנותה מבחינת ההלכה.

רוב שבטבע כנגד רוב שבהתנהגות

140. לנוכח העובדה כי גם בדיקת האבהות אינה מספקת תוצאות של 100 אחוזים, אנו נאלצים, גם לעניין בדיקת הרקמות, להזדקק לכלל של "רוב כנגד רוב בעילות אחר הבעל". כלומר, התוצאה הלא ודאית של המדע מועילה רק לסתירת הבסיס ההסתברותי שביסוד ההנחה כי ילדי זוג נשוי נולדו מן הבעל, שהרי יש גם יוצאים מן הכלל, ואולי הילד הנדון הוא אחד מהם. אולם, לנוכח התוצאה הקרובה לוודאי המושגת באמצעות בדיקת הרקמות, מציין הרב דיכובסקי - היום דיין בית הדין הרבני הגדול - כי בהתנגשות בין רוב בעילות אחר הבעל לבין הרוב של דיני תורשת הרקמות, אין הוולד נשאר בגדר ספק, אלא רוב אחד גובר על משנהו מבחינת משקלו הראייתי ומערכת הסתברויות אחת בהחלט נחשבת כמוכחת יותר מרעותה, עד כי ניתן להגיע למסקנות פוזיטיביות ברורות.

הרב דיכובסקי מציין את שיטת הדמב"ן בספרו "מלחמת ה'" במסכת קדושין (מובאת בספר "שב שמעתתא" בשער ד' פרק ו'), המבחין בין "רוב של מנהג" ל"רוב של חיוב". כלומר, בין רוב השאוב מסטטיסטיקה התלויה במדעי החברה ובהתנהגות האנושית, לבין "רוב שבטבע" השאוב מן המדע המדויק ומתייחס להסתברויות של תופעות בטבע, כגון תורשת הרקמות.

רוב שבטבע מהווה אינדיקציה הסתברותית גבוהה יותר והיא עדיפה על פני רוב שבהתנהגות - כמו "רוב בעילות אחר הבעל". הרי בהחלט ייתכן שאישה תקיים יחסים עם מאהבה או מאהביה תדיר, ואילו יחסיה עם בעלה לא היו תדירים כלל ועיקר, ואז הכלל של "רוב בעילות אחר הבעל" לא יתאים עובדתית למקרה הנדון.

141. והרי הדברים בלשונו של הרב דיכובסקי:

"אם נבוא לשקול בפלס את הרוב בבדיקת רקמות לעומת רוב בעילות אחר הבעל, הרי הרוב בבדיקת רקמות הוא בודאי רוב של טבע שאינו תלוי במנהג בני אדם, והוא רוב מוחלט שלא חוששים בו למיעוט. אולם, רוב בעילות אחר הבעל נוטה יותר לרוב של מנהג, כי הדבר תלוי בהתנהגות בני אדם... ותמיד ישנה אפשרות

שפרט זה או אחר ינהג אחרת. ולאמור רוב של טבע עדיף מרוב של מנהג... ובפרט לדבריהם של בעל 'משנת אברהם' ו'משמרת חיים' שחוק טבע זה הוא בבחינת **בירור גמור**, יש לומר שבירור גמור של חוק טבעי עדיף מרוב של מנהג."

142. פרופ' פרימר במאמרו הנ"ל מצטט את דברי הרב רגנשברג בספר "משמרת חיים" המתייחס אל בדיקת הדם כאל בירור גמור, ומסיק כי משהוכחה אי ודאות בדיקת הדם, אין לתת לה משקל של "אומדנא דמוכח" - ואף ממון אין להוציא מכוחה. לעומתו, הרב דיכובסקי מצטט דברים אלה של הרב רגנשברג ומסיק מהם דווקא שתוצאותיה של בדיקת הרקמות אכן קרובות לוודאי. המסקנה מבדיקה זו שואפת להיות גם היא "בירור גמור" מבחינה הלכתית, ולכן היא עדיפה על חוקי ההסתברות של "רוב בעילות אחר הבעל" - שהוא כלל הסתברותי - ומה גם שכלל זה תלוי בהתנהגות, ואילו הרוב בבדיקת הרקמות הוא רוב שבטבע⁶⁰.

נמצאנו למדים, כי לדעת הרב דיכובסקי תוצאותיה של בדיקת רקמות מביאות אותנו לידי בירור "מחמת הוודאי" בכל הנוגע לשאלות אבהות (בעוד שבדיקת דם היוותה רק בירור "מחמת הספק", כמובא בפד"ר ה' 346). בפסיקת בית הדין הרבני נעשה התקדמה אם כן צעד נוסף לקראת אימוץ המדע, ועם השתכללות השיטה היא אף העלתה את משקל השלכותיה ההלכתיות.

השלכות בדיקת הרקמות על דיני ממזרות

143. בפד"ר ה' 349, ביחס לבדיקת דם שיצרה סטטוס של ספק, בית הדין לא הכריע מכח הבדיקה המדעית בשאלת הממזרות. הדבר נובע מרצונו להשאיר בידי מרחב של שיקול דעת בשאלה משפטית כה עדינה וזאת לנוכח הספקות הקיימים לגבי הבדיקה

60 כאן מן הראוי לציין, כי עיון בספקות המרכיבים את היעדר הוודאות בבדיקת הרקמות מלמד כי גם אלו ספקות התלויים בהתנהגות חברתית ואינם תלויים רק ברוב שבטבע. חלק מן הספקות ביחס לבדיקת הרקמות אינם נובעים מחשש למצב של מוטציה או ילד שחוקי התורשה פסחו עליו עקב פרתוגנוז, או סימביוזה או קרבת משפחה המטשטשת אפשרות לבדוק, אלא דווקא מחשש מפני טעות אנוש מעבדתית. נמצא כי הרוב בבדיקת רקמות הינו גם כן רוב של התנהגות - התלוי בהתנהגות החוקרים במעבדה, ממש כשם שהרוב של "רוב בעילות אחר הבעל" תלוי בהתנהגותן של נשים נשואות.

המדעית ושל עצם חדשנות השיטה. ניתן היה לצפות כי לבדיקת הרקמות - המבטאת שיא ב"הפנמת" המדע על ידי פוסקי ההלכה - יהיו השלכות גם על דיני ממזרות. משניתן לבדיקה זו משקל של "בירור מחמת הוודאי", וזאת מכוח היותה "רוב שבטבע", צפוי היה כי בית הדין לא יותיר עוד עניין זה בספק, כנתון לשיקול דעת, ויקבע לוולד סטטוס ברור בהתאם לתוצאות הבדיקה.

ולא היא גם במצב זה בית הדין מקפיד שלא לשמוט מידי את מוסרות שיקול הדעת ביחס להכרזת ילד כממזר, ואין הוא מעביר אותן למדע כעניין הנחתך אוטומטית בהתאם לתוצאות הבדיקה המדעית. בכל הנוגע לממזרות דורש בית הדין מהבדיקה המדעית ודאות של 100 אחוזים, ומובן שהמדע אינו יכול לספק ודאות שכזאת - ולו בשל הסיכוי הנדיר של טעות מעבדתית.

144. בבואו להכריע את הדין מציין הרב דיכובסקי:

"על פי המספרים שהובאו... ניתן להגיע בעזרת שיטה זו לשלילת אבהות בהסתברות של 99.6% לכל היותר. אמור מעתה כי קביעתו של ד"ר גזית על שלילה מוחלטת של אבהות... הכוונה היא לשלילה מוחלטת בשפת המדע, הקוראת להסתברות גבוהה כל כך ערך מוחלט. אולם, למרות הכל, קיימים פרומילים אחדים של סיכוי שהמבקש הוא אבי הילדה."

המקרה בו דן בית הדין היה נדיר כשלעצמו: כל האנטיגנים שנמצאו בילדה הנדונה היו זהים לאלה של אימה. זה מקרה תמוה מהבחינה המדעית, שהרי חלק מהאנטיגנים באים בהכרח מן האב. הסברים למקרה יוצא דופן זה ניתן למצוא בשתי תופעות נדירות:

- א. פרתוגנזה - כלומר התחלקות תא הביצית והתרבותו בלי הפריה של אב (ראה גם הסברו של הרב ד"ר הלפרין בירחון "אסיא" הנ"ל בעמ' 32-37).
- ב. האב הוא קרוב משפחה של האם - כלומר האם קיימה יחסי אישות שבגילוי עריות אם את או קרוב דם אחר אשר לו אנטיגנים זהים לשלה.

מאחר שהמקרה הנדון הוא כה נדיר, מסקנתו של הרב דיכובסקי היא:

"עלינו להביא בחשבון אפשרויות נדירות אחרות הקשורות בשלילת אבהות על ידי אנטיגנים HLA בהם מתקבלת תוצאה 'שלילית כוזבת' - למרות שלא נחשוש להם במקרים רגילים ונמנע מלהוציא ממון מן הבעל רק עקב החשש הנדיר כמו שנתבאר לעיל."

כלומר, על אף בדיקת הרקמות אין לדבר כאן על חוקי תורשה השוללים אבהות בוודאות והמהווים רוב שבטבע כנגד רוב שבהתנהגות - "רוב בעילות אחר הבעל" - שהרי ממילא זהו מקרה נדיר מחמת חוקי התורשה. משום כך אין במקרה זה סתירה לרוב מסוג "רוב בעילות אחר הבעל", ובית הדין פסק באופן חיובי - בניגוד למה שציפו ובתפנית חדה מכל האמור בפסק הדין גופו: "ובך יקבע שהמבקש הוא אבי הילדה לכל דבר".

145. כלומר, על אף שהסבירות לטעות בבדיקת הרקמות היא אפסית, כפי שציין ד"ר גזית בחוות דעתו לבית הדין, נאחזו בית הדין גם בפרומילים ספורים של ספק, ובהסתמך על העובדה שמדובר במקרה נדיר והכיר באותו אדם כאב לכל דבר ועניין. בית הדין גם לא הותיר את העניין להכרעה בעתיד, אלא הכריע באופן חיובי על אתר. כך נהג בית הדין כאשר השלכות הקביעה המדעית הנדירה הן ממזרות.

יש לציין כי משהוכר אדם כאב לעניין הסטטוס, כנראה יש לכך השפעה גם לעניין החיוב במזונות. בענייני מזונות בית הדין אכן גורס כי אין להוציא ממון מן המוחזק כאב, אבל כאשר הוא כורך יחדיו את שאלת המזונות והממזרות, וכאשר הוא הכריע באופן חיובי ביחס לסטטוס של הילד, עקב שאלת הממזרות, משליכה קביעה זו גם לעניין המזונות. דומני, כי זו משמעות הביטוי "אבי הילדה לכל דבר".

ראיות נסיבתיות

146. בכל הנוגע לממזרות מעלה פרופ' פרימר במאמרו הנ"ל, בעמ' 55, סברה נוספת על הספק הקיים ממילא ביחס לבדיקה המדעית עקב השתנות התיאוריות המדעיות ועל הספק שמותיר המדע המודרני גם בממצאי הוודאיים. קיימת מחלוקת בין הראשונים אם ניתן להסיק ממזרות (דיני נפשות ואיסורים) מכוח ראיות נסיבתיות וראיות שאינן עדויות, או שמא ניתן להכריע מכוחן בדיני מזונות בלבד.

התוספות במסכת שבועות, דף ל"ד ע"א בדיבור המתחיל "דאי", סבור כי "ידיעה בלא ראייה" מועילה לא רק בדיני מזונות אלא גם בדיני נפשות, ומכאן כי ראיות אלה יועילו מכל שכן כדי לקבוע הלכות גם בדיני ממזרות. אולם, רבנו המאירי במסכת שבועות, שם, חולק על כך, וכן חולק היר רמ"ה בסנהדרין דף ל"ז ע"א. נמצא כי עצם

האפשרות להסתמך על ראיות נסיבתיות וראיות בשאלות של איסורים, ובכללם ממזרות, שנויה במחלוקת בין הראשונים.

מכות סברה זו מסיק פרופ' פרימר:

"נראה לעניות דעתי שדווקא במקרה כגון זה, יש מקום לצרף גם אותן דעות שאינן מוכנות לסמוך על בדיקת דם בכלל, וכן על אותם הראשונים הסוברים שבענייני נפשות ואיסורים לא סמכינן על 'ידיעה בלא ראייה' כסניפים להיתר, וזאת כדי ליצור ספק ספיקא להיתרה ולהכשיר את הולד."

147. הדברים אמורים ביחס לבדיקת הדם, אך דומני שניתן לעשות שימוש בסברה זו גם לעניין בדיקת הרקמות:

א. גם בבדיקת הרקמות קיימים אחוזים ספורים של סיכון, שבעטיים הבדיקה אינה ודאית.

ב. קיימות דעות בין הראשונים לפיהן אין מכריעים בדיני איסורים, ובכלל זה בשאלת ממזרות, על פי ראיות נסיבתיות, אלא יש צורך בעדות.

דעות אלה של הראשונים הן בהחלט סניף להיתר והן מצטרפות לספק הקיים ביחס לתוצאות בדיקת הרקמות. צירוף זה, די בו כשלעצמו כדי למנוע הכרזה על הולד כממזר. נמצא, כי בעוד פסק דינו של הרב דיכובסקי סטה מתוצאותיה "הוודאיות" של בדיקת הרקמות במקרה נדיר - כזה שהמדע אינו מוצא לו פתרון מדעי ברור - הנה סברתו של פרופ' פרימרתהווה פתח להותרת שיקול דעת בידי בית הדין - גם ביחס למקרה רגיל שבו בדיקת הרקמות מביאה לידי מסקנות הקרובות מאוד לוודאי.

"ספק ספיקא" זה יאפשר לבית הדין תמיד - גם בעת שלילת אבהות ודאית מכוחה של בדיקת רקמות - להימנע מלהכריז על הילד כממזר.

סיכום שלבי ההפנמה של הבדיקה המדעית

148. נסכם את שלבי הפנמת הבדיקה המדעית בפסיקת בית הדין הרבני, וכן בפסיקת הרבנים עוזיאל וולדנברג, וזאת מתוך הפניה לחמשת האסכולות הכלליות בגישת פוסקי ההלכה אל המדע (כפי שתוארו בסעיף 50):

שלב א' - האסכולה השנייה, השלישית והרביעית

לדעת הרב עוויאל והרב וולדנברג קיימת סתירה בין בדיקת הדם לבריתא שבמסכת נידה - והדבר מביא לשלילה מוחלטת של המדע (האסכולה השנייה). לדעת הרב אהרנברג גם היעדר פתרון בתקופת התלמוד לשאלת בירור האבהות ועצם קיומו של מושג ה"שתוקי" (אדם שאין אפשרות לברר מיהו אביו) - הוא עצמו מהווה סתירה בין הבדיקה המדעית לבין מסורות חז"ל (האסכולה השלישית). הרב וולדנברג מוסיף לכך גם את הסברה שהמדע ביסודו הוא בגדר ספק, וזאת לנוכח העובדה שהתיאוריה המדעית משתנה מעת לעת. וממילא הממצאים המדעיים הם בגדר "אומדנה" בלבד, ואין לחכמי המדע ולרופאים נאמנות על אומדנות (האסכולה הרביעית).

שלב ב' - "אין לבטל"

הרב וינברגר מביא דעות שונות בסוגיית "מתו אחיו מחמת מילה", וכן את בדיקת רב סעדיה, ומסיק כי אין סתירה מוחלטת בין הדעות כולן (ביחס לסוגיה בנידה) לבין בדיקת הדם, וממילא אין לבטל את משקלה של הבדיקה המדעית. אכן, לעניין ממזרות זו עדיין בדיקה של "ספק", אך לעניין מזונות הריהו מבאר מדוע יש להתייחס אליה כבדיקה של "ודאי".

שלב ג' - יישוב הסתירה למסכת נידה

לדעת בית הדין הרבני בחיפה, בפד"ר ב' 119, אין כלל סתירה בין בדיקת הדם לבין הסוגיה במסכת נידה, שכן הבדיקה אינה בוחנת את "גוף הדם" אלא רק את רקמת הכדורית האדומה. אבל בית הדין נוקט במידת מה את גישת האסכולה הרביעית הנ"ל, שלפיה ממצאי המדע אינם יוצאים מכלל ספק. עם זאת, בפסק דין זה נדונה שאלת קביעת האבהות על כל השלכותיה - כולל עניין ממזרות הילדים. בפסק דין אחר, בפד"ר י', התייחסו הדיינים לבדיקת הדם כ"ראיה נסיבתית", שאין לסתור בעזרתה חזקת אבהות כשמדובר בענייני סטטוס.

שלב ד' - אסכולה חמישית

לדעת בית הדין הרבני, בפד"ר ה' 349, לא זו בלבד שאין סתירה בין הבדיקה המדעית לבין הסוגיה במסכת נידה, אלא שאין בעיה גם ביחס לנאמנות הרופאים - לנוכח

האסכולה החמישית בהתייחסות הפוסקים אל המדע. הבדיקה אכן מתקבלת, אך משקלה אינו ודאי ורק מגדיר את הוולד כספק (מכוח רוב כנגד רוב). כמו כן, בית הדין משאיר לעצמו מרחב שיקול דעת ואינו קובע בענייני ממזרות.

שלב ה' - בירור של ודאי

פסק דינו של בית הדין הרבני באשדוד ביחס לבדיקת רקמות. בדיקה זו, לכל הדעות אינה עומדת בסתירה לסוגיה במסכת נידה, שהרי אין זו בדיקה של דם אלא של רקמות, והיא מתבצעת בכדוריות הלבנות. כמו כן, עם עליית הסבירות של נכונות תוצאות הבדיקה עולה מידת מהימנות הרופאים (האסכולה החמישית ביתר תוקף). יתר על כן, עם עליית ההסתברות, הרוב שבתורשה מוגדר כ"רוב שבטבע", והוא גובר על סבירות ההנחה כי ילדו של זוג נשוי בא מן הבעל. לתוצאות בדיקת הרקמות ניתן תוקף של "ודאי".

הנה כי כן, שרטטנו קווים כלליים לדרך שבה פוסקי ההלכה "מעכלים" את קביעות המדע ו"מפנימים" אותן - בד בבד עם השתכללות שיטות המדע והעלאת רמת ההסתברות של תוצאותיו.

פרק ד': סיכום ומסקנות

הארכנו בהקדמה ובגופו של הדיון, ולכן נסכם את רשמינו מן האמור בקצרה:

149. במסגרת חיבור זה השתדלנו לקרוע צוהר לגישתה הכללית של ההלכה אל המדע ואל ההתפתחויות שחלו בהקשר זה במרוצת הדורות - החל באמון הרב ששרר כלפי המדע בתקופת התלמוד, עובר בימי הראשונים בה נחלקו הדעות ובתקופת האחרונים בה שורר משבר אמון עמוק וכלה בתקופתנו בה מתחיל משבר האמון להתאחות, אם כי הפנייה למדע עדיין רוויה קונפליקטים וכרוכה במשבר של אמון.

כמו כן, עמדנו על יישום הגישות השונות ביחס לקונפליקט ספציפי בין דת למדע - בכל הנוגע לבדיקת האבהות. הצגנו חמש אסכולות בגישת פוסקי ההלכה לתיאוריות מדעיות חדשות. ומאיך ראינו חמישה שלבים בתהליך קבלתה של בדיקת האבהות המדעית על ידי פוסקי הלכה שונים, כאשר שלבים אלה מלווים בין השאר במעברים מאסכולה לאסכולה, במקביל להשתכללות הטכניקה המדעית והתרחבות הידע שעליו היא מבוססת. שלבים אלו והדעות האמורות מלמדות כי האמון לא תם עדיין.

150. ואולם, אף הרבה מעבר לכך. מעיון בפסיקת פוסקי דורנו והדיינים בבית הדין הרבני לגבי שלבי אימוצה של הבדיקה המדעית בכל הנוגע לבדיקת אבהות ניתן להסיק שניים אלו:

א. עם כל הכבוד לבדיקה המדעית - כשהדבר נוגע לסטטוס ולממזרות בית הדין הרבני מותיר לעצמו כר נרחב של שיקול דעת. לפי ההלכה נדרשת ודאות מוחלטת כדי להכריע על סמך בדיקה מדעית שילד מסוים הוא ממזר. ומכיוון שהמדע אינו מספק תוצאות שהן בגדר ודאויות מוחלטות, ניתן לומר כי מבחינת פוסקי ההלכה לעולם לא תהפוך שאלת האבהות לשאלה שהיא יותר מדעית מאשר משפטית. אכן זו המגמה בשיטת המשפט הכללי, אבל גישת פוסקי ההלכה שונה ממנה בבסיסה.

ב. פוסקים שצעדו בפסקיהם בעקבות המדע ואימצו אותו תוך ויתור על שיקול דעתם העצמאי, הפכה פסיקתם ה"מורנית" למיושנת בקצב מהיר ביותר, עם השתנות הזמנים. לעומת זאת, פסיקה רבנית שקיבלה תיאוריות מדעיות תוך הסתייגות והותרת כר נרחב לשיקול דעת, הוכחה כנכונה וכיציבה יותר לאורך זמן. בהקשר זה ראינו כי פסק דין המאמץ שיטה מדעית כלשהי על ראשה וקרביה אינו הופך עקב כך לנכון יותר,

אלא דווקא לתלוי יותר בנכונות השיטה המדעית שאותה אימץ - וכידוע,
המדע מוסיף להשתכלל ולהשתנות בהתמדה.

